

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA

**LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA:
TERITORINIS ASPEKTAS**

**THE SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA
SPATIAL ASPECT**

2016 Nr. 5

Vilnius

Sudarytojai:

Prof. dr. Donatas Burneika
Prof. dr. Meilutė Taljūnaitė

Redkolegija:

Prof. dr. Donatas Burneika (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Prof. dr. Teodoras Medaiskis (Vilniaus universitetas)
Prof. dr. Sarmitė Mikulionienė (Mykolo Romerio universitetas)
Prof. dr. M.Taljūnaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Doc. dr. Inga Blažienė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Dr. A.Marcinkevičius (Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Recenzentai:

Prof.dr. Irena Juozeliūnienė – Vilniaus universitetas Filosofijos fakultetas Sociologijos katedra
Prof.dr. Saulius Stanaitis – Lietuvos edukologijos universitetas Gamtos mokslų fakultetas Geografijos ir turizmo katedra

Apsvarstyta Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje 2016 m. gegužės 5 d. Mokslo tarybos protokolo Nr. MT-2

Kalbos redaktorė

Jurgita Dambrauskaitė

Maketuotoja

Regina Banevičienė

Tiražas 200 egz.

Leidžia Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
Spausdino UAB „Vaibra“
Raugyklos g. 15

ISSN 2029-963X (spausdintinis)
ISSN 2424-497X (internete)

©Lietuvos socialinių tyrimų centras

TURINYS

PRATARMĖ	7
Rūta Ubarevičienė LIETUVOS GYVENTOJŲ VIDAUS MIGRACIJŲ TERITORINIAI YPATUMAI XXI A.	9
Arūnas Pocius, Boguslavas Gruževskis DEMOGRAFINIŲ POKYČIŲ YPATUMAI ŠALIES DIDŽIUOSIUOSE MIESTUOSE	25
Anna Lipnevič GYDYTOJŲ TANKUMO IR AMŽIAUS STRUKTŪROS NETOLYGUMAI LIETUVOJE 1998–2014 M.	44
Lilija Kublickienė REGIONŲ KULTŪRA IR JOS BŪKLĖS LIETUVOJE VERTINIMAS	53
Gintaras Ribokas PROBLEMINIŲ LIETUVOS AGRARINIŲ TERITORIJŲ ŽEMĖS ŪKIO VEIKLOS GEOGRAFINIAI ASPEKTAI	68
Edis Kriaučiūnas, Gintarė Pociūtė-Sereikienė, Gintaras Ribokas GYVENTOJŲ APTARNAVIMO ĮSTAIGŲ TINKLO KAITOS TENDENCIJOS LIETUVOS KAIMO GYVENVIETĖSE	80
Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė VISUOMENĖS NUOMONĖS SKIRTUMAI MIESTE IR KAIME 1989–1993 METAIS	95

CONTENTS

PREFACE	7
Rūta Ubarevičienė TERRITORIAL FEATURES OF INTERNAL MIGRATION OF LITHUANIAN POPULATION IN THE XXI CENTURY	9
Arūnas Pocius, Boguslavas Gruževskis THE PECULIARITIES OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE LARGEST CITIES OF THE COUNTRY	25
Anna Lipnevič DIFFERENCES OF DOCTORS DENSITY AND THEIR AGE STRUCTURE IN LITHUANIA IN 1998-2014	44
Lilija Kublickienė REGIONAL CULTURE AND ASSESSMENT OF ITS SITUATION IN LITHUNIA	53
Gintaras Ribokas GEOGRAPHICAL ASPECTS OF AGRICULTURLLAND-USE IN PROBLEM AGRARIAN TERRITORIES IN LITHUANIA	68
Edis Kriaučiūnas, Gintarė Pociūtė-Sereikienė, Gintaras Ribokas THE TENDENCIES OF RESIDENTS SERVICE INSTITUTIONS‘ NETWORK ALTERNATION IN LITHUANIAN RURAL SETTLEMENTS	80
Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė DIFFERENCES OF PUBLIC OPINION IN URBAN AND RURAL AREAS IN 1989-1993	95

PRATARMĖ

Tęstinis mokslo žurnalas *Lietuvos socialinė raida* – tai Lietuvos socialinių tyrimų centro recenzuojamas mokslo leidinys, skirtas aktualiausių socialinių procesų Lietuvoje analizei ir vertinimui. Penktasis šio leidinio numeris tęsia 2004 m. Socialinių tyrimų institute pradėtą leidinių apie Lietuvos socialinę raidą Europos Sąjungoje ciklą. Leidinyje publikuojami originalūs empiriniai ir teoriniai straipsniai, kuriuose pristatomi LSTC ir kitų Lietuvos mokslo institucijų mokslininkų vykdomų mokslo tyrimų rezultatai, atspindintys įvairių Lietuvoje vykstančių reiškinų ypatumus ir jų įtaką Lietuvos socialinei ir ekonominei raidai.

Šis leidinio numeris yra skirtas Lietuvos visuomenės raidos teritoriniams ypatumams atskleisti. Teritorinė (regioninė) socialinių procesų diferenciacija yra vienas ryškiausių Lietuvos socialinės raidos ypatumų pastaraisiais dešimtmečiais. Ši diferenciacija būdinga praktiškai visiems socialiniams reiškiniams įvairiose erdvinėse dimensijose. Auga skirtumai tarp miesto ir kaimo, tarp skirtingų regionų, tarp skirtingų miestų, taip pat, žinoma, ir tarp centro bei periferijos. Ši diferenciacija ne tik iliustruoja skirtingas regionų vystymosi tendencijas, bet taip pat ir charakterizuoja nevienodas gyvenimo ir ateities raidos sąlygas skirtingose teritorijose. Panašu, kad šie silpnai kontroliuojami ir įtakojami procesai suformuos visai kitokias šalies visuomenines teritorines struktūras, prie kurių turės prisitaikyti tiek esama krašto administravimo struktūra, tiek erdvinė (regioninė) politika. Šių struktūrų pokyčiai ypatingai intensyviai vyko XXI a. pradžioje, kai šalies vystymasis buvo smarkiai veikiamas itin netolygios šalies ūkio plėtros, Europos integracinių procesų bei globalizacijos. Būtent šiuo laikotarpiu vykusių reiškinų analizei daugiausia ir skiriama dėmesio šiame leidinyje.

Šalyje vykstantys procesai nebegali būti suprantami ir aiškinami vien šalies erdvėje veikiančiais faktoriais. Šalies viduje vykstančios periferizacijos, kuri yra viena iš svarbiausių augančių regioninių skirtumų priežasčių, procesai vyksta Lietuvos periferizacijos Europoje, pirmiausia pasireiškiančios masine emigracija, kontekste. Nors mūsų šalies periferinė padėtis yra nepakeičiamas faktas, į kurią reikia atsižvelgti planuojant šalies ateities vystymąsi, tačiau nuo mūsų veiksmų priklauso, kokią periferiją mes čia sukursime. Ar tai bus rami ir gera vieta gyventi ir dirbti, ar nyki ir atsilikusi provincija, iš kurios norisi pabėgti, priklausys daugiausia nuo mūsų pačių. Vykstančių teritorinės diferenciacijos procesų pažinimas ir supratimas yra raktas į šių procesų kontrolę ir racionalų valdymą. Septyniuose leidinio straipsniuose nagrinėjami įvairūs socialiniai reiškiniai ar jų kompleksai, skirtingu intensyvumu vykstantys skirtingose Lietuvos erdvėse. Nagrinėjamų reiškinų spektras yra labai platus ir tai puikiai iliustruoja socialinių reiškinų, kuriems būdinga regioninė diferenciacija, įvairovę. Migracijos, regionų kultūrinė raida, miesto-kaimo gyventojų skirtumai, medicinos paslaugų sistemos teritorinis disbalansas, kaimo teritorijų plėtros problemos, demografinė miestų raida ir daugelis gretimų sričių yra aptariamoms šiame leidinyje. Panašūs procesai būdingi ir kitiems, leidinyje nenagrinėtiems reiškiniams, todėl čia pateikiami tyrimų rezultatai leidžia susidaryti išpuodį ir apie kitoms sritims būdingas tendencijas. Dauguma straipsnių tiesiogiai nagrinėja socialinių reiškinų teritorinę diferenciaciją, o dalis paliečia reiškinus, nulemiančius šios diferenciacijos pobūdį bei pasekmes. E. Kriaučiūno ir ypač G. Riboko straipsniai būtent ir yra skirti kaimo erdvėje vykstančių socialinių procesų konteksto analizei.

Leidinio sudarytojai tikisi, kad parengtos publikacijos, nors ir neatskleisdamos viso teritorinės šalies raidos kompleksiskumo, padės geriau suvokti ir suprasti Lietuvoje vykstančių procesų erdvinės diferenciacijos reiškinus ir jos keliamas problemas. Autoriai būtų dėkingi už sulauktas pastabas ir atsiliepimus, kuriuos galima pateikti e-paštu: institutas@lstc.lt.

LIETUVOS GYVENTOJŲ VIDAUS MIGRACIJOS TERITORINIAI YPATUMAI XXI A.

Rūta UBAREVIČIENĖ

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: ruta.ubareviciene@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama nustatyti, kokią įtaką Lietuvos gyventojų teritorinės organizacijos kaitai turi migracija šalies viduje. Tyrimas atliktas kiekybiniais metodais, naudojant gyventojų surašymo ir kitus statistinius duomenis, suteikiančius informacijos apie vidaus migraciją. Siekiant objektyviau įvertinti tiriamą reiškinį, analizė atliekama skirtingais teritoriniais lygmenimis. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad būtent vidaus migracija labiausiai prisideda prie didėjančių teritorinių skirtumų ir socioerdvinės struktūros kaitos Lietuvoje. Nustatytos pagrindinės vidaus migracijos srautų kryptys ir jų sudėtis. Rezultatai rodo, kad vidaus migracija Lietuvoje yra labai selektyvi, t. y. skirtingos žmonių grupės pasižymi skirtingu potencialu keisti gyvenamąją vietą, be to, migracijos kryptys yra stipriai susijusios su žmonių asmeninėmis charakteristikomis. Tai leidžia patvirtinti darbe iškelta hipotezę, kad teritorinės organizacijos kaita yra neatsiejama nuo socioerdvinės struktūros kaitos ir pasireiškia visos šalies mastu.

Raktažodžiai: vidaus migracija, socioerdvinė kaita, miestų regionai, netolygus regionų vystymasis, Lietuva.

Įvadas

Jungtinių Tautų duomenimis, Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimo tempai yra vieni iš sparčiausių pasaulyje – per 2005–2015 m. ji užėmė antrą vietą pasaulyje¹. Per šį laikotarpį gyventojų skaičius sumažėjo 14 proc. (United Nations, 2015). Lietuvos, kaip ir kitų pasaulio šalių, populiacijos kaitą lemia įvairios priežastys, susijusios su politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis sąlygomis bei jų tarpusavio sąveika (Hasse et al., 2013). Daugelyje šalių egzistuoja dideli gyventojų kaitos teritoriniai skirtumai. Gyventojų skaičius sparčiausiai mažėja ekonomiškai silpnėsiuose, dažnai nuo žemės ūkio priklausomuose, nuo didžiųjų miestų nutolusiuose regionuose. Tuo pačiu metu jų skaičius auga didžiuosiuose miestuose, o ypač juos supančiuose priemiesčiuose. Spartūs gyventojų skaičiaus pokyčiai ir vidaus migracija, nukreipta į didžiųjų miestų regionus, lemia teritorinės organizacijos kaitą bei regioninių skirtumų augimą. Pastaraisiais dešimtmečiais tai yra globali tendencija, būdinga daugeliui išsivysčiusių pasaulio šalių, ir ypač akivaizdi Lietuvoje.

Gyventojų skaičiaus kaita yra sąlygojama dviejų tarpusavyje susijusių elementų – natūralios kaitos ir neto migracijos; abu dažniausiai pasižymi tam tikra (skirtinga) teritorine raiška. Visgi, kai kurių autorių nuomone (Boyle, Halfacree, Robinson, 1998: p. 45; Marti-Henneberg, 2005), didžiausią įtaką didėjančiam gyventojų pasiskirstymo netolygumui turi migracijos procesai. Vienas iš dominuojančių požiūrių, kuriuo aiškinama žmonių migracija, remiasi neoklasikine ekonomikos teorija, teigiančia, kad šis procesas daugiausia vyksta dėl ekonominių priežasčių – nedarbo lygio ir darbo užmokesčio skirtumų (Abreu, 2012; Arango, 2000; Lewis, 1954; Sjaastad,

¹ Šalių dešimtukas: Marianos Šiaurinių Salų Sandrauga (JAV), Lietuva, Andora, Latvija, Gruzija, Rumunija, Volisas ir Futūna (Prancūzija), Šv. Elenos Sala (JK), Bulgarija, Amerikos Samoa (JAV).

1962; Stark ir Bloom, 1985). Dėl to pagrindiniai migracijos srautai formuojasi iš regionų, kuriuose yra aukštas nedarbo lygis ir / ar žemas darbo užmokestis, į regionus, kuriuose šie rodikliai yra geresni. Kita vertus, egzistuoja ir daugelis kitų veiksnių, lemiančių gyvenamosios vietos pasirinkimą; Ní Laoire (2000) migracijos veiksnių kompleksiskumą aiškina per deterministinę, humanistinę ir biografine prieigas. Migracijos procesai (tiek vidaus, tiek tarptautinės) paprastai sąlygoja didesnę žmonių ir ekonomikos resursų koncentraciją vienuose regionuose ir jų nykimą kituose. Panašūs regioninių skirtumų formavimosi mechanizmai yra apibūdinami regionų plėtros teorijose (Capello, 2009). Tos pačios tendencijos gali būti stebimos tiek vienos šalies ir jos regionų mastu, tiek globaliu lygmeniu (Florida, 2008).

Erdvinė Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita mažai analizuota atsiejant natūralią kaitą, tarptautinę ir vidaus migraciją. Ypač nedaug žinoma apie gyventojų migraciją šalies viduje: kiek ji prisideda prie bendros gyventojų skaičiaus kaitos atskiruose regionuose, kokios jos kryptys ir sudėtis. Įvairios studijos rodo, kad migracija (vidaus ir tarptautinė) pasižymi selektyvumu, t. y. skirtingos žmonių grupės turi skirtingą potencialą keisti gyvenamąją vietą (Boschman, 2015; Fratesi, Percoco, 2014; Kanbur, Rappaport, 2005). Be to, nuo individualių charakteristikų (amžiaus, tautybės, išsilavinimo ir kt.) priklauso migracijos kryptys. Toks atrankinis migracijos pobūdis prisideda prie regioninių skirtumų didėjimo ir lemia rezidencinę diferenciaciją bei segregacijos procesus, kadangi skirtingos žmonių grupės yra linkusios koncentruotis skirtingose vietose (regionuose, miestuose ar jų dalyse). Taigi, migracinių srautų struktūros ir erdvinės sklaidos analizė turėtų būti neatsiejama daugelio regioninių tyrimų dalis, nes tai yra vienas pagrindinių regionų socialinės struktūros kaitos mechanizmų.

Šio straipsnio tikslas yra nustatyti, kokią įtaką Lietuvos teritorinės organizacijos kaitai turi vidaus migracija. Norima patikrinti, ar regioninių skirtumų augimas ir miestų regionų formavimasis daugiausia gali būti siejamas su migracija šalies viduje. Straipsnyje taip pat siekiama nustatyti pagrindines vidaus migracijos srautų kryptis ir jų sudėtį. Darbe keliami hipotezė, kad apgyvendinimo sistemos kaita yra neatsiejama nuo socioerdvinės struktūros kaitos ir tai yra sąlygojama atrankinio pobūdžio migracijos procesų. Todėl regioninių skirtumų didėjimas Lietuvoje turėtų vykti ne tik kiekybinu, bet ir kokybinu atžvilgiu. Tikimasi, kad šis tyrimas atskleis svarbiausius socialinių santykių erdvinės dimensijos bruožus ir leis daryti išvadas apie realią Lietuvos gyvenviečių struktūros pokyčių kryptį ir besiformuojančią jos hierarchinę struktūrą XXI a. pradžioje. Tyrimas atliktas kiekybiniais metodais, naudojant gyventojų surašymo ir kitus statistinius duomenis, atspindinčius Lietuvos gyventojų nuolatinės gyvenamosios vietos pokyčius šalies viduje.

Lietuvos apgyvendinimo sistema ir jos kaitos tendencijos

Dabartiniams Lietuvos gyventojų vidaus migracijos teritoriniams ypatumams daug įtakos turi sovietiniu periodu diegta vieninga apgyvendinimo sistema, kurios tikslas buvo tolygus krašto išvystymas (Vanagas et al., 2002). Tai buvo užtikrinama per žmonių ir ekonominių resursų teritorinį paskirstymą, tokiu būdu skatinant regioninių centrų augimą ir tuo pačiu metu mažinant didžiųjų miestų plėtros potencialą. Nors panašios planavimo priemonės buvo taikomos ir kitose komunistinėse šalyse (pavyzdžiui, Latvijoje, Estijoje), tačiau tik Lietuvoje pavyko įtvirtinti policentrinę miestų sistemą. Šiuo metu, kai gyventojų kaitos procesams vis daugiau įtakos turi globalūs veiksniai, kyla klausimas, ar komandinėmis priemonėmis sukurta policentrinė sistema yra paranki šalies ekonominiams vystymuisi ir ar ji nėra pagrindinė tokio spartaus gyventojų skaičiaus mažėjimo ir augančių regioninių skirtumų priežastis.

Lietuvos miestai ir regionai, kurių augimas buvo palaikomas ir skatinamas sovietiniu laikotarpiu, nebegalėjo užtikrinti pakankamo įdarbinimo ir pragyvenimo lygio perėjus prie rinkos

ekonomikos taisyklių. Taigi, gyventojai, o kartu ir apgyvendinimo sistema, turėjo prisitaikyti prie naujos politinės ir ekonominės situacijos. Žmonių asmeniniai motyvai ir preferencijos tapo svarbiausiu faktoriumi, lemiančiu gyventojų teritorinį pasiskirstymą šalyje ar už jos ribų. Anksčiau kontroliuoti migracijos srautai (vidaus ir išorės) ėmė keisti savo kryptis. Šie procesai nevienodai paveikė skirtingas Lietuvos teritorijas, dėl to ėmė didėti regioniniai skirtumai, kuriuos sovietinėje visuomenėje buvo siekiama mažinti. Skirtingos visuomenės grupės taip pat buvo nevienodai paveiktos reformų, tad augo ir pajamų nelygybė (Kahrik, Tammaru, 2008; Valatka et al., 2016). Bendras ekonominis nuosmukis, kuris apėmė ir kitas postsocialistines šalis, skatino emigraciją ir didino neigiamą natūralią gyventojų kaitą (Eberstadt, 1994; Rychtaříková, 1999; Stankūnienė, 2003; Steinführer, Haase, 2007).

Nuo 1990-ųjų, nepaisant bendro gyventojų skaičiaus mažėjimo Lietuvoje, matome augančią gyventojų koncentraciją didžiųjų miestų regionuose. Didžiųjų miestų plėtra, vykstanti dėl suburbanizacijos proceso, yra būdinga daugeliui Centrinės ir Rytų Europos valstybių (Cirtautas, 2014; Nuissl, Rink, 2005; Ouředníček, 2007; Tammaru et al., 2009; Kok, Kovacs, 1999; Novák, Sýkora, 2007). Lietuvoje būtent didžiųjų miestų priemiesčiai yra vienintelės teritorijos, kuriose gyventojų skaičius pastaraisiais dešimtmečiais nuolat auga. Tokia erdvinė miestų plėtra skatina vartoti miesto regiono sąvoką (Ubarevičienė, 2014). Gyventojų skaičiaus ir ekonominio potencialo mažėjimas intensyviausias periferiniuose kaimiškuose regionuose. Tai mažėjančios žemės ūkio reikšmės ir kitų struktūrinių pokyčių pasekmė (Enyedi, 1998; Tammaru, 2001). Vidurkį viršijantis gyventojų skaičiaus mažėjimas vidutinio dydžio miestuose labiausiai gali būti siejamas su deindustrializacijos pasekmėmis.

Šiuo metu Lietuvos teritorinės organizacijos pokyčius galima įvardyti kaip „re-natūralizacijos“ procesą, kuris vyksta rinkos jėgoms keičiant sovietiniu laikotarpiu dirbtinai įdiegtą apgyvendinimo sistemą. Komunistinio režimo sąlygomis, neegzistuojant realiai rinkos ekonomikai, visuomenėje be ryškių socialinių ir ekonominių skirtumų, Lietuvos teritorinė organizacija veikė gana efektyviai ir buvo vertinama kaip gero teritorijų planavimo pavyzdys (Vanagas et al., 2002). Perėjimas prie rinkos ekonomikos, stiprėjanti vietinė ir tarptautinė konkurencija, globalizacijos procesai ir kiti reiškiniai sukėlė nemažai iššūkių tokiai apgyvendinimo sistemai. Tai patvirtina didelė emigracija, retai apgyventų teritorijų gausėjimas, intensyvi didžiųjų miestų suburbanizacija, socialinė segregacija ir kiti teritoriniai procesai (Daugirdas ir kt., 2013; Gruževskis, 2004; Ubarevičienė ir kt., 2015). Metropolizacija ir periferizacija (gyventojų, ekonomikos ir kt.) šiuo metu yra pagrindiniai erdvinio vystymosi bruožai Lietuvoje ir daugelyje kitų šalių. Galima daryti prielaidą, kad jie yra lydimi didėjančios socioerdvinės gyventojų diferenciacijos šalies viduje ir kad šis kontrastas labiausiai matomas tarp sparčiausiai gyventojų netenkančių regionų ir augančių miestų regionų.

Šiame darbe analizuojami teritoriniai vidaus migracijos ypatumai ir jų įtaka netolygiam regionų vystymuisi. Keliami hipotezė, kad apgyvendinimo sistemos kaita yra neatsiejama nuo socioerdvinės struktūros kaitos, kuri yra sąlygojama atrankinio pobūdžio migracijos procesų. Autorės nuomone, regioninių skirtumų didėjimas Lietuvoje pasireiškia ne tik kiekybiniu, bet ir kokybiniu aspektu. Kitose šio straipsnio dalyse, analizuojant vidaus migracijos srautų kryptis ir jų sudėtį, bus bandoma nustatyti, kokios socioerdvinės kaitos tendencijos būdingos skirtingiems Lietuvos regionams. Siekiama atsakyti į klausimą, koku laipsniu vidaus migracija prisideda prie socioerdvinės diferenciacijos šalyje didėjimo ir kokia yra vykstančių pokyčių teritorinė dimensija.

Duomenys ir metodologija

Šiame darbe naudojami įvairūs statistiniai duomenys, atspindintys gyventojų kaitą ir atskirus šios kaitos veiksnius. Siekiant plačiau įvertinti tiriamus reiškinius, naudojami skirtingo teritorinio lygmens duomenys: savivaldybių, seniūnijų ir individualiu lygmeniu. Kita vertus, būtent

duomenų trūkumas yra esminė vidaus migracijos tyrimų problema, dėl kurios iki šių dienų tai lieka gana menkai ištyrinėtu reiškiniu Lietuvoje.

Pirmuosiuose tyrimo etapuose analizuojami savivaldybių lygmens duomenys, kadangi būtent savivaldybėmis yra pateikiama daugiausia informacijos apie gyventojų kaitą. Analizuojami natūralios gyventojų kaitos, tarptautinės ir vidaus neto migracijos rodikliai bei vidaus migracijos kryptys – visa tai leidžia atskleisti bendras apgyvendinimo sistemos kaitos tendencijas ir konkrečią vidaus migracijos įtaką šiame procese.

Paskutinėje straipsnio dalyje analizuojama vidaus migracijos srautų sudėtis. Tam naudojami 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenys individualiu lygmeniu. Šiuo metu tai yra detaliausias šaltinis vidaus migracijos srautų ir jų sudėties tyrimams atlikti. Surašyme pateikiama informacija apie vidaus migraciją apima tik vienų metų laikotarpį, kadangi anketoje buvo prašoma nurodyti, ar asmuo keitė gyvenamąją vietą per nurodytą (2010 m. kovo 1 d. – 2011 m. kovo 1 d.) laikotarpį. Vidaus migracija buvo fiksuojama tik tuo atveju, jei asmeniui migruojant buvo keičiama gyvenamoji vietovė, tad migracija to paties miesto ar kaimo ribose į tyrimą nepatenka. Visgi dėl pakankamai didelės šių duomenų imties (iš viso gyvenamąją vietą keitė 69,392 gyventojai) galima tikėtis, kad jie gana objektyviai atskleidžia bendras vidaus migracijos srautų sudėties tendencijas tiriamuoju laikotarpiu.

Svarbiausias tyrimo metodas – kiekybinė duomenų analizė. Atskirose tyrimo dalyse buvo panaudoti skirtingi statistiniai metodai: skaičiuojamos koreliacijos, sudaromi linijinės ir logistinės regresijos modeliai. Duomenys taip pat analizuoti kartografiniais metodais, tad dalis rezultatų pateikiama kartoschemose.

Šis tyrimas skirtas ne konkrečioms vidaus migracijos ar gyventojų skaičiaus kaitos priežastims nustatyti, bet tiriamų reiškinių erdvinei dimensijai atskleisti. Tikėtina, kad gauti rezultatai atspindi ne visai tikslios statistinės informacijos sukurtą erdvinį vaizdą ir kažkiek skiriasi nuo realybės. Viena iš priežasčių – prastai veikianti gyvenamosios vietos deklaravimo sistema, kurios duomenimis ir remiasi oficiali statistika. Kitas svarbus faktorius yra tas, kad 2011 m. gyventojų surašymas buvo vykdomas ekonominės krizės metu, o tai galėjo specifiškai paveikti žmonių gyvenamosios vietos pasirinkimus. Kita vertus, panašios duomenų patikimumo problemos būdingos visoms Lietuvos vietovėms, todėl ir paklaidos turėtų būti maždaug tapačios. Duomenų trūkumas ir patikimumas yra esminė vidaus migracijos tyrimų problema Lietuvoje, dėl kurios iki šių dienų tai yra gana menkai ištyrinėtas reiškinys. Vidaus migracijos tendencijas taip pat galima analizuoti naudojant netiesioginius duomenis, pavyzdžiui, Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenis apie Gyventojų pajamų mokesčio persikirstymą tarp savivaldybių pagal deklaruotą gyvenamąją vietą. Nors šiame straipsnyje tai nebus aptariama atskirai, tačiau anksčiau šiuo duomenų analizė atskleidė panašias vidaus migracijos tendencijas ir daugeliu atvejų dar didesnes vidaus migracijos srautų apimtis (Burneika, Ubarevičienė, 2013).

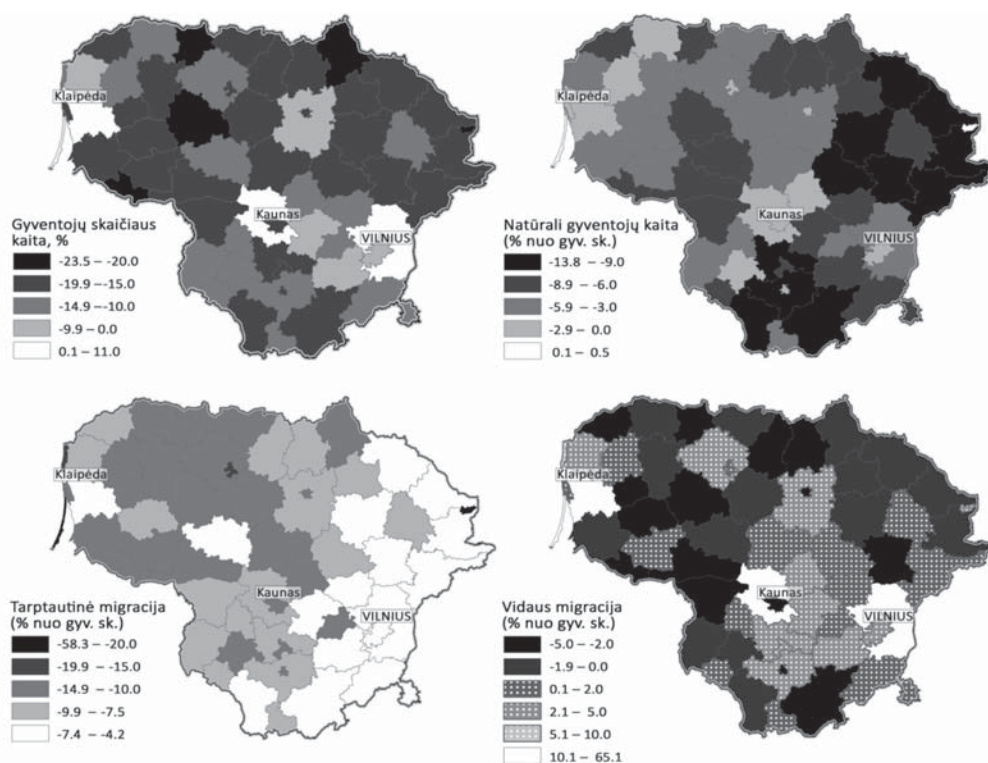
Gyventojų skaičiaus kaita ir vidaus migracija

Šiame straipsnyje analizuojama migracija šalies viduje, tad pirmiausia siekiama nustatyti, kokią įtaką ji turi Lietuvos teritorinės organizacijos kaitai, kuri, kaip jau buvo aptarta, gana stipriai keitėsi pastaraisiais dešimtmečiais. Statistikos departamento (2015) duomenimis, per 2001–2011 m. laikotarpį Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo 434,410 gyventojų². Apie 80 proc. šios kaitos sudarė neigiama tarptautinė neto migracija.

² Dėl skirtingos skaičiavimo metodikos ir tiriamo laikotarpio apimties šis skaičius skiriasi lyginant su surašymų duomenimis, pagal kuriuos gyventojų skaičius sumažėjo 440,241.

Pagal bendrą gyventojų kaitą per 2001–2011 m. Lietuvoje buvo tik 4 savivaldybės, kuriose gyventojų skaičius augo: Vilniaus r. sav., Kauno r. sav., Klaipėdos r. sav. ir Neringos sav. Natūrali gyventojų kaita per šį laikotarpį teigiama buvo Visagino m. sav. (+150) ir Neringos sav. (+1). Tarptautinė neto migracija buvo neigiama visose savivaldybėse, o pagal vidaus migraciją gyventojų skaičius didėjo net 30 savivaldybių. Gyventojų skaičiaus kaitos veiksniai vaizduojami 1 pav. Kartoschemose išryškėja tam tikros regioninės tendencijos; natūrali neigiama gyventojų kaita daug intensyvesnė buvo rytų Lietuvoje, tačiau tarptautinė neto migracija čia buvo mažiausia. Tad galima sakyti, kad šie rodikliai iš dalies kompensuoja vienas kitą. Tą patvirtina ir stipri neigiama koreliacija tarp jų ($r = -.706$). Iš kitos pusės, koreliacija tarp bendros gyventojų skaičiaus kaitos ir kaitos, lemiamos vidaus neto migracijos, yra stipri ir teigiama ($r = .739$); silpnėnis sąryšis yra su natūralia kaita ($r = .456$), sąryšio nėra su tarptautine migracija. Taigi, šie rezultatai rodo, kad regioninių skirtumų augimas ir miestų regionų formavimasis Lietuvoje daugiausia gali būti siejamas su migracija šalies viduje.

1 pav. Gyventojų skaičiaus kaitos veiksniai savivaldybėse 2001–2011 m.

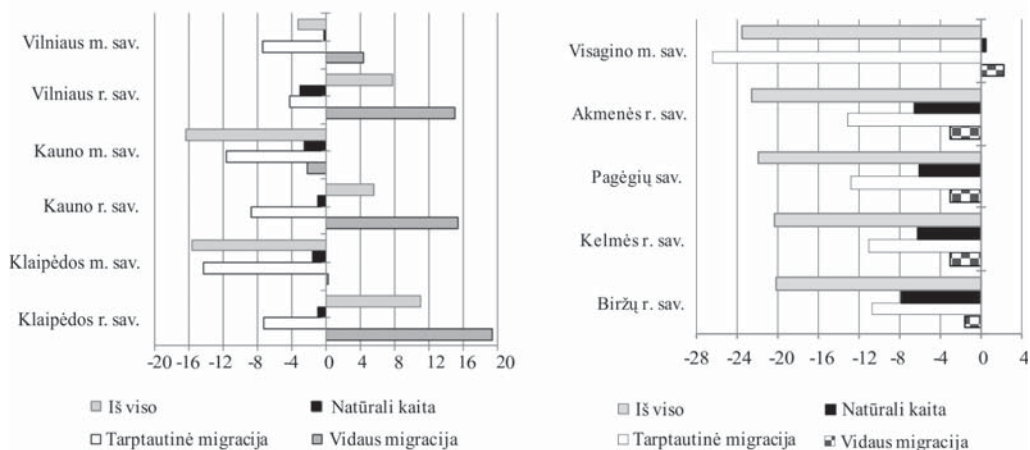
Šaltinis: autorės skaičiavimai pagal Statistikos departamento (2015) duomenis.

Kalbant apie absoliučius skaičius, didžiausia teigiama neto migracija buvo į Vilniaus miestą (23,681), Vilniaus r. sav. (13,243), Kauno r. sav. (12,452), Klaipėdos r. sav. (8,953). Taip pat, tik gerokai mažesniu mastu, daugiau gyventojų atvyko nei išvyko į Panevėžio r., Jonavos r.,

Neringos., Palangos m. sav., Šiaulių r., Alytaus r. sav. Pastebima bendra tendencija – didesnė neto migracija į savivaldybes, esančias greta didžiųjų miestų, ir į Vilnių. Daugiausia gyventojų prarado Kauno (–8,280), Panevėžio (–2,417), Alytaus (–2,338) miestai, Skuodo r. (–1,284), Kelmės r. (–1,223), Šilutės r. (–1,080), Telšių r. (–1,022) ir kt. sav. Šie duomenys puikiai atspindi prieš tai aptartas apgyvendinimo sistemos kaitos tendencijas Lietuvoje, t. y. metropolizacijos ir periferizacijos procesus. Panašios tendencijos yra būdingos daugeliui šalių, ypač rytų ir vidurio Europos regione.

Vidaus migracijos įtaką šalies teritoriniam vystymuisi ir gyventojų kaitai taip pat iliustruoja 2 pav. pateiktos diagramos. Jose vaizduojama gyventojų skaičiaus kaita ir santykinės ją lemiančių veiksnių reikšmės kai kuriose savivaldybėse. Kairėje pusėje iliustruojamas miestų regionų augimas (metropolizacija); matyti, kad beveik visais atvejais jis vyksta dėl teigiamos vidaus neto migracijos į miestus supančias rajonų savivaldybes. Dešinėje pusėje vaizduojamos savivaldybės, kurios per nagrinėjamą laikotarpį neteko didžiausios gyventojų dalies (daugiau nei 20 proc.); visi rodikliai, išskyrus kai kuriuos Visagino mieste, čia turėjo neigiamas reikšmes. Nors šių savivaldybių atveju labiausiai gyventojų kaitą lemia tarptautinė migracija, tačiau vidaus migracijos rodikliai čia taip pat buvo vieni iš mažiausių. Be to, vidaus migracijos vertės yra labiausiai varijuojančios tarp savivaldybių (standartinis nuokrypis didžiausias).

2 pav. Gyventojų skaičiaus kaita ir jos veiksniai didžiųjų miestų (kairėje) ir sparčiausiai gyventojų netenkančiose (dešinėje) savivaldybėse (proc. nuo vidutinio gyventojų skaičiaus)

Šaltinis: autorės skaičiavimai pagal Statistikos departamento (2015) duomenis.

Vienas iš svarbiausių gyventojų skaičiaus kaitos teritorinius dėsningumus lemiančių veiksnių Lietuvoje yra geografinė padėtis (Ubarevičienė, 2014). Visgi įvairūs kiti faktoriai taip pat turi įtakos gyventojų skaičiaus kaitos intensyvumui, šiuo atveju vidaus migracijos dydžiui. Tam nustatyti buvo atliktos koreliacinės analizės tarp vidaus migracijos (atvykusių ir išvykusių gyventojų skaičiaus skirtumo per 2001–2011 m. dalis nuo vidutinio gyventojų skaičiaus per tą patį laikotarpį) ir įvairių sociodemografinių bei ekonominių rodiklių savivaldybėse.

Gauti rezultatai rodo, kad kuo savivaldybėje yra didesnė pensinio amžiaus gyventojų dalis, didesnis nedarbo lygis ir didesnė žmonių, dirbančių žemės ūkio sektoriuje, dalis, tuo didesnė yra neigiama neto migracija. Kuo didesnė žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą ir aukštą profesinę statusą, dalis, tuo didesnė teigiama neto migracija. Vidaus migracijos dydžiams statistiškai reikšmingos įtakos neturi savivaldybės kaimo gyventojų dalis, vidutinis gyventojų amžius ir vidutinis darbo užmokestis.

Galima daryti išvadą, kad šie rezultatai iliustruoja regioninių skirtumų ir rezidencinės diferenciacijos augimą Lietuvoje, kadangi didesnė žmonių dalis migruoja į savivaldybes, pasižyminčias geresniais socioekonominiais rodikliais. Į savivaldybes, turinčias ne tokius gerus rodiklius, vidaus migracija beveik nevyksta. Šie rezultatai atitinka neoklasikinės ekonomikos, migracijos, centro–periferijos, aglomeracijų ekonomikos ir kitas teorijas, kuriose aiškinamas žmonių judėjimas.

Vidaus migracijos kryptys

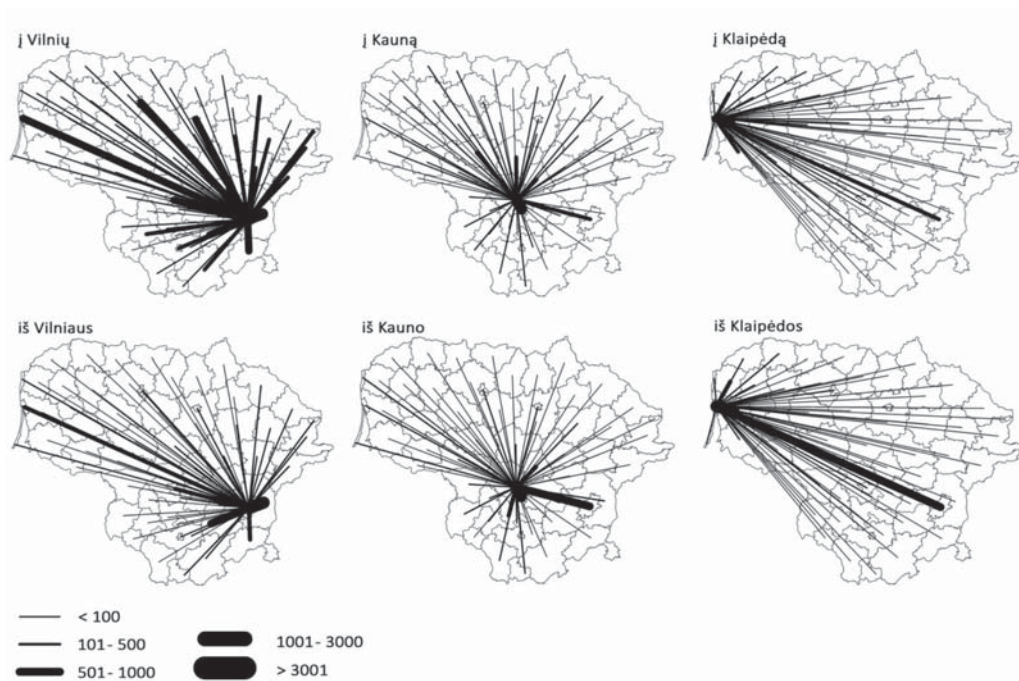
Daugiau apie erdvinės kaitos tendencijas galime sužinoti ištyrę, kokiomis kryptimis vyksta vidaus migracija, t. y. kaip vyksta gyventojų „mainai“ tarp skirtingų teritorijų. Šiam tyrimui atlikti buvo analizuojami savivaldybių lygmens duomenys³, kurie apima 2010–2013 m. laikotarpį. Per šį laikotarpį, kaip ir per 2001–2011 m., didžiausia teigiama neto migracija buvo į Vilniaus miestą (14,569), Kauno r. (4,825), Klaipėdos r. (2,535), Vilniaus r. (2,510) sav. Daugiausia gyventojų neteko Alytaus (–1,909) ir Kauno (–1,698) miestai.

Kiekybiškai didžiausi vidaus migracijų srautai yra tie, į kuriuos įtraukti trys didieji Lietuvos miestai, todėl 3 pav. esančios kartoschemos vaizduoja migracijos srautus į šiuos miestus iš kitų savivaldybių (jų geometrinį centrą) ir atvirkščiai – iš didžiųjų miestų į kitas savivaldybes. Migracijos į Vilniaus miestą atveju matyti, kad šie srautai yra patys intensyviausi ir kad jie gana tolygiai pasiskirstę iš visos Lietuvos; daugiausia atvykstančiųjų buvo iš Vilniaus r. (6,055), Kauno m. (2,110), Panevėžio m. (1,494), Šiaulių m. (1,272), Trakų r. (1,271), Klaipėdos m. (1,236) savivaldybių. Vidaus migracija į Kauno ir Klaipėdos miestus buvo mažiau intensyvi, didesni srautai formavosi iš arčiau esančių savivaldybių, taip pat iš Vilniaus miesto. Priešingos krypties migracijos srautai, t. y. iš didžiųjų miestų, iliustruoja suburbanizacijos procesą. Lyginant atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų srautus, galima pastebėti, kad srautai į Vilnių yra žymiai intensyvesni nei iš jo, Kauno ir Klaipėdos atveju ši tendencija yra priešinga; be to, pastarųjų miestų atveju, be migracijos į aplinkinius rajonus (suburbanizacijos proceso), didžiausi srautai formuojasi būtent į Vilnių.

Visi trys didieji Lietuvos miestai migraciniais srautais yra susiję su visa šalies teritorija, nors srautų intensyvumo erdvinė sklaida yra gana skirtinga. Vilniaus miestui būdingi intensyvūs ryšiai tiek su aplinkiniu regionu, tiek su visais didesniais miestais. Kaunas ir Klaipėda pasižymi intensyviais ryšiais su aplinkinėmis savivaldybėmis bei Vilniumi, tačiau ryšiai su kitais didesniais miestais (taip pat ir tarpusavyje) yra labai nedideli. Tai patvirtina prielaidas apie stiprėjančią Vilniaus reikšmę miestų hierarchinėje sistemoje bei Kauno ir Klaipėdos dominavimą atitinkamai centrinėje bei vakarinėje Lietuvos dalyse.

³ Šiuos duomenis suteikė Statistikos departamentas; Statistinių duomenų apie gyventojų vidaus migraciją šaltinis yra Gyventojų registro duomenys.

3 pav. Vidaus migracija (žm. sk.) į didžiuosius Lietuvos miestus ir iš jų, 2010–2013 m.

Šaltinis: 2011 m. gyventojų surašymo duomenys.

Savivaldybių lygmuo yra gana abstraktus nagrinėjant šalies teritorinės organizacijos kaitą. Daugeliu atvejų sunku atskirti migracijos srautus tarp miesto ir kaimo teritorijų ar tarp skirtingo rango miestų bei migraciją, susijusią su suburbanizacijos procesu. Tam tinkamesnis seniūnijų lygmuo, tačiau duomenys apie gyventojų kaitos veiksmus seniūnijomis šiuo metu yra sunkiai prieinami moksliniams tyrimams. Naudojant gyventojų surašymų duomenis galima analizuoti vienu metų migraciją, tačiau toks trumpas laikotarpis neatspindi ilgesniu periodu vyraujančių tendencijų. 2011 m. surašymo atveju, vidaus migracijos srautams Lietuvoje didelės įtakos turėjo pasaulinė ekonominė krizė; tikėtina, kad šiuo laikotarpiu migraciniai srautai buvo bent iš dalies pakeitę savo kryptis, nes 2009 m. ekonominis nuosmukis labiausiai palietė būtent metropolinius miestus.

Geriausiai apgyvendinimo sistemos kaitą ir vidaus migracijų erdvinę struktūrą atskleistų ilgesnio laikotarpio ir kiek įmanoma detalesnio teritorinio lygmens duomenys. Lietuvoje šių duomenų neturime, tačiau Latvijos ir Estijos tyrėjų atlikti skaičiavimai parodė, kad per ilgesnį laikotarpį (Estijoje 2000–2011 m., Latvijoje 2000–2008 m.) dėl vidaus migracijos vyko aiški apgyvendinimo struktūros kaita šiose šalyse (duomenys nepublikuoti). Svarbiausi požymiai buvo mažėjantis sostinių gyventojų skaičius dėl suburbanizacijos proceso, bet tuo pačiu metu sostinių gyventojų skaičius buvo iš dalies kompensuojamas imigracija iš kitų šių šalių regionų; Talino miestas daugiausia augo kaimo tipo gyvenviečių gyventojų sąskaita, o imigracijos į Rygą atveju panašus naujakurių skaičius atvyko iš kaimo gyvenviečių, mažų ir vidutinio dydžio miestų. Abiejose šalyse daugiausia gyventojų dėl vidaus migracijos neteko kaimo gyvenvietės ir maži

miesteliai. Panašios tendencijos turėjo būti ir Lietuvoje, t. y. Vilniaus miesto regiono santykinė reikšmė turėjo augti, o kaimo teritorijos sparčiai tuštėti.

Vidaus migracijos sudėtis

Daugelyje migracijas ir gyventojų mobilumą analizuojančių tyrimų nustatyta, kad migracija yra selektyvi: individualios žmogaus charakteristikos ir jo esama gyvenamoji vieta lemia tikimybę, kad žmogus keis gyvenamąją vietą ir tai, kokia bus šios migracijos kryptis (Boschman, 2015; Fratesi, Percoco, 2014; Kanbur, Rappaport, 2005). Skirtingos žmonių grupės ilgainiui yra linkusios susitelkti skirtingose vietose (regionuose, miestuose ar jų dalyse) ir tai prisideda prie regioninių skirtumų didėjimo bei socioerdvinės segregacijos.

Nustačius pagrindines migracijos kryptis ir jų srautų dydžius Lietuvoje, kitas žingsnis analizuojant vidaus migracijos teritorinius ypatumus – išsiaiškinti, kokios žmonių grupės išsiskiria dažniausia tikimybe migruoti, kaip migracijos kryptis priklauso nuo asmeninių žmonių charakteristikų ir kaip tai veikia šalies socioerdvinės struktūros kaitą.

Šioje dalyje analizuojami 2011 m. gyventojų surašymo individualaus lygio duomenys. Į analizę įtraukti tik tie asmenys, kurie surašymo anketoje buvo užrašyti pirmaisiais namų ūkiuose bei asmenys, vyresni nei 18 metų (iš viso 1 263 974). Surašymo duomenys leidžia analizuoti tik tą vidaus migraciją, kai buvo keičiama gyvenamoji vietovė, tad migracija to paties miesto ar kaimo ribose į tyrimą nepatenka. Naudojant binarinės logistikos metodą sudaryti 6 modeliai (žr. 1 lentelę). Kiekviename iš jų tarpusavyje lyginamos dvi žmonių grupės, pasižyminčios skirtingu mobilumu. Tokiu būdu siekiama nustatyti, kokią tikimybę migruoti tam tikra kryptimi turi gyventojai, priklausomai nuo jų demografinių ir socioekonominių charakteristikų.

1 modelyje yra vertinama, kokiomis charakteristikomis dažniausiai pasižymi žmonės, kurie per analizuojamą laikotarpį keitė gyvenamąją vietą, lyginant su žmonėmis, kurie jos nekeitė. Gauti rezultatai rodo, kad patys mobiliausi Lietuvoje buvo jauni (iki 35 m. amžiaus), aukštąjį išsilavinimą ir aukštą profesinį statusą turintys, vieniši (vieno asmens namų ūkiuose gyvenantys), lietuvių tautybės gyventojai. Pagrindinė migracijos kryptis buvo didieji miestai – 30 proc. visų migracijų buvo į Vilnių, Kauną ir Klaipėdą.

Kituose modeliuose gyventojai yra lyginami pagal konkrečias vidaus migracijos kryptis. Atsižvelgiant į pirminių tyrimų rezultatus, straipsnyje pateikiami modeliai, atspindintys ryškiausius socioerdvinės struktūros pokyčius. 2 modelyje lyginamos šios žmonių grupės: išvykę iš sparčiausiai gyventojų netenkančių teritorijų (per 2001–2011 m. gyventojų sumažėjo daugiau nei –20 proc.) ir pasilikę gyventi jose. Nustatyta, kad iš šių teritorijų didžiausią tikimybę išvykti turi jauni, gerai išsilavinę, nevedę, lietuvių tautybės gyventojai. Trečdalis šių migrantų kraustėsi į didžiuosius miestus. Pakeitę gyvenamąją vietą jie dažniausiai dirba aukšto profesinio statuso pareigose, verslo paslaugų bei pramonės ir statybos sektoriuose. 22 proc. išvykusiųjų buvo arba pakeitę gyvenamąją vietą tapo studentais. Atitinkamai galima daryti išvadas, kad sparčiai gyventojų netenkančiuose Lietuvos regionuose didėja vyresnių, praščiau išsilavinusių ir žemos kvalifikacijos gyventojų dalis. Šią neigiamą tendenciją taip pat patvirtina 3 modelis, kuriame į pastaruosius regionus atvykę gyventojai yra lyginami su kitomis kryptimis migravusiais žmonėmis. Rezultatai rodo, kad didesnę tikimybę atvykti į „besitraukiančius“ regionus turi vyresnio amžiaus, prastesnio išsilavinimo, dideliuose namų ūkiuose gyvenantys lietuviai. Be to, labiau tikėtina, kad atsikraustę į šiuos regionus jie užima žemo ir vidutinio profesinio statuso pareigas ir dirba žemės ūkio sektoriuje. Didesnė tikimybė, kad asmenys, migravę šia kryptimi, yra bedarbiai, o jų pagrindinis pajamų šaltinis yra socialinės pašalpos. Šie du modeliai rodo, kad sparčiausiai gyventojų netenkantys regionai patiria esminius socialinės struktūros pokyčius. Dėl atrankinio pobūdžio vidaus migracijos šie regionai praranda pačią

„sėkmingiausia“ gyventojų grupę ir tuo pačiu metu jų vietą užima ne tokie „sėkmingi“ naujakuriai. Tokie pokyčiai nesukuria gerų sąlygų šių teritorijų vystymuisi ateityje. Tikėtina, kad ir toliau visos šalies ekonominis augimas labiausiai priklausys nuo centrinių regionų plėtros tendencijų.

Likusiuose modeliuose analizuojamos migracijos kryptys yra tiesiogiai susijusios su trimis didžiausiais miestais. 4 modelyje yra lyginami žmonės, atvykę gyventi į šiuos miestus, su tais, kurie migravo kitomis kryptimis. Didžiausią tikimybę imigruoti į didžiuosius miestus iš kitų Lietuvos vietovių turi jaunesni, vidurinį arba aukštąjį išsilavinimą turintys, nevedę asmenys. 36 proc. atvykusiųjų buvo studentai. Tai paaiškina ir sudarytame modelyje matomą didesnę jų nedalyvavimo darbo rinkoje tikimybę. Kita vertus, tarp dirbančiųjų daugiausia buvo paslaugų (ypač verslo) ir viešojo administravimo sektorių darbuotojai. Įdomu tai, kad lietuvių tautybės gyventojai pasižymėjo mažesne tikimybe migruoti į didžiuosius miestus, nors žiūrint absoliučiais skaičiais lietuviai sudarė 87.5 proc. Šiuo atveju tai reiškia, kad tautinės mažumos dažniau migruoja į didžiuosius miestus nei į kitas Lietuvos vietas.

Du paskutiniai modeliai skirti nustatyti žmonių, išvykstančių iš didžiųjų miestų, charakteristikoms. 5 modelyje lyginami iš miestų, tačiau ne į priemiesčius išsikraustę gyventojai su tais, kurie liko gyventi miestuose. Gauti rezultatai rodo gana prieštarą rezultatus: didžiausią tikimybę išsikraustyti iš didžiųjų miestų į toliau esančias teritorijas turi jaunesni, aukštąjį arba pradinį išsilavinimą turintys, vieniši arba dideliuose namų ūkiuose gyvenantys lietuviai. Pakeitę gyvenamą vietą šie žmonės dažnai tampa bedarbiais arba dirba žemės ūkio, pramonės ar statybos sektoriuose. Kitokiomis charakteristikomis pasižymi žmonės, kurie iš didžiųjų miestų išsikelia gyventi į priemiesčius (6 modelis). Dažniausiai tai yra jauno arba vidutinio amžiaus poros ir šeimos su vaikais. Šie žmonės yra gerai išsilavinę ir užima geras pozicijas darbo rinkoje. Lyginant su miesto gyventojais, šie asmenys dažniau gauna socialines pašalpas, tačiau tai gali būti paaiškkinama didesne šeimų su mažais vaikais proporcija priemiestinėse teritorijose ir jų gaunamomis motinystės / tėvystės išmokomis.

Šie rezultatai rodo, kad vidaus migracijos procesas Lietuvoje pasižymi dideliu selektyvumu; t. y. skirtingos žmonių grupės turi skirtingą potencialą keisti gyvenamąją vietą. Taip pat nustatyta, kad nuo asmeninių žmonių charakteristikų labai priklauso migracijos kryptis. Todėl galima patvirtinti pradžioje iškeltą hipotezę, kad apgyvendinimo sistemos kaita vyksta kartu su visos socioerdvinės struktūros kaita, kuri yra sąlygojama atrankinio pobūdžio migracijos procesų. Tyrimo rezultatai rodo, kad socioerdviniai skirtumai Lietuvoje pastebimai auga, t. y. vyksta tam tikras gyventojų „išsiriūšavimas“, kuomet mažiau „sėkmingi“ žmonės „kaupiasi“ augimo potencialo neturinčiuose, kaimiškuose regionuose, o „sėkmingi“ žmonės koncentruojasi didžiųjų miestų regionuose, kurie jau yra tapę pagrindiniais ir bene vieninteliais šalies ekonominio augimo arealais. Teritorijos, kurios jau dabar turi mažiau palankias vystymosi sąlygas, tampa vis silpnesnėmis ir mažiau patraukliomis naujiems gyventojams. Taigi, šalies viduje sparčiai didėja socioerdvinės struktūros kontrastai.

1 lentelė. Žmonių, pasižyminčių skirtingomis socio-demografinėmis ir ekonominėmis charakteristikomis, palyginimas pagal jų tikimybes migruoti skirtingomis kryptimis*

	1 modelis. Keitė gyvenamąją vietą / nekeitė		2 modelis. Išvyko iš „besitraukiančių“ teritorijų / liko jose		3 modelis. Atvyko į „besitraukiančias“ teritorijas / kitur		4 modelis. Atvyko į didžiuosius miestus / kitur		5 modelis. Išvyko iš didžiųjų miestų, bet ne į priemiesčius / liko miestuose		6 modelis. Išvyko iš didžiųjų miestų į priemiesčius / liko miestuose	
	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>
Amžius (ref. 18–35)												
35–49	-1.366	0.255	-1.803	0.165	0.293	1.341	-0.748	0.473	-1.727	0.178	-0.443	0.642
50–64	-2.212	0.109	-2.755	0.064	0.687	1.987	-1.558	0.211	-2.157	0.116	-1.107	0.331
> 65	-2.934	0.053	-3.467	0.031	0.797	2.218	-1.765	0.171	-2.806	0.060	-1.508	0.221
Tautybė (ref. etninės mažumos)												
Lietuviai	0.909	2.481	1.021	2.777	0.271	1.312	-0.465	0.628	1.253	3.500	0.365	1.440
Išsilavinimas (ref. pradinis)												
Vidurinis	0.190	1.210	0.380	1.462	-0.234	0.791	0.756	2.130	-0.040	0.961	0.041	1.042
Aukštasis	0.301	1.352	0.544	1.723	-0.374	0.688	0.630	1.877	0.210	1.234	0.232	1.261
Namų ūkio dydis (ref. 1 asmuo)												
2 asmenys	-0.460	0.631	-0.510	0.600	-0.142	0.868	-0.398	0.672	-0.299	0.742	0.209	1.232
3–4 asmenys	-0.865	0.421	-1.138	0.321	0.042	1.043	-1.218	0.296	-0.401	0.670	0.269	1.309
5 ir daugiau asmenų	-1.014	0.363	-1.731	0.177	0.293	1.341	-1.555	0.211	-0.175	0.840	0.200	1.221
Užimtumo statusas (ref. nedalyvauja darbo inkoje)												
Žemas profesinis statusas	-0.455	0.635	-0.734	0.480	0.663	1.941	-1.427	0.240	-0.415	0.660	0.212	1.236
Vidutinis profesinis statusas	-0.304	0.738	-0.614	0.541	0.694	2.001	-1.163	0.312	-0.391	0.676	0.317	1.373
Aukštas profesinis statusas	-0.142	0.868	0.073	1.075	0.175	1.191	-0.887	0.412	-0.432	0.649	0.647	1.910
Bedarbis	-0.232	0.793	-0.679	0.507	0.636	1.888	-1.224	0.294	0.222	1.249	0.248	1.282

1 lentelės tęsinys

	1 modelis. Keitė gyvenamąją vietą / nekeitė		2 modelis. Išvyko iš „besitraukiančių“ teritorijų / liko jose		3 modelis. Atvyko į „besitraukiančias“ teritorijas / kitur		4 modelis. Atvyko į didžiausius miestus / kitur		5 modelis. Išvyko iš didžiųjų miestų, bet ne į priemiesčius / liko miestuose		6 modelis. Išvyko iš didžiųjų miestų į priemiesčius / liko miestuose	
	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp(B)</i>
Pirminis sektorius	-0.263	0.769	-0.930	0.394	0.393	1.481	-0.295	0.744	0.636	1.889	-0.188	0.829
Pramonė ir statybos	-0.261	0.770	-0.149	0.862	-0.215	0.807	-0.146	0.864	0.014	1.014	0.033	1.034
Paslaugos ir viešasis administravimas	-0.320	0.726	-0.329	0.720	-0.272	0.762	0.247	1.280	-0.090	0.914	-0.279	0.756
Verslo paslaugos	-0.346	0.707	-0.144	0.866	-0.518	0.595	0.638	1.893	-0.259	0.772	-0.259	0.772
Socialinės paramos gavimas (ref. negauna)												
Socialinės pašalpos yra pagrindinis pajamų šaltinis	-0.055	0.946	-0.074	0.929	0.167	1.182	-0.534	0.587	-0.104	0.902	0.241	1.272
Constant	-3.189	0.041	-2.933	0.053	-2.520	0.080	0.430	1.538	-4.023	0.018	-5.777	0.003
N	17864		1712		1993		3162		4976		1757	

*Reikšmingumo (significance) reikšmės nepateikiamos, kadangi analizuojama visa gyventojų atitinkančių požymius, imtis.

Šaltinis: 2011 m. gyventojų surašymo duomenys.

Išvados ir diskusija

Šiame straipsnyje analizuoti vidaus migracijos teritoriniai ypatumai ir jų sąlygojama gyventojų socioerdvinė diferenciacija Lietuvoje. Nustatyta, kad vidaus migracija Lietuvoje yra pagrindinis veiksnys, lemiantis netolygią gyventojų skaičiaus kaitą, o kartu ir regioninio vystymosi netolygumus apskritai. Šalyje taip pat vyksta pastebimi socioerdvinės struktūros pokyčiai, kadangi skirtingos visuomenės grupės turi skirtingas galimybes ir motyvacijas keisti gyvenamąją vietą. Daugelyje išsivysčiusių pasaulio valstybių regioninių skirtumų didėjimas ir su tuo susijusios problemos yra mokslininkų, politikos formuotojų ir planuotojų dėmesio centre. Manoma, kad dideli skirtumai tarp regionų gali trukdyti ekonomikos augimui ir nacionalinei sanglaudai. Šio tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvoje egzistuojančios tendencijos turėtų sulaukti itin didelio įvairių sričių atstovų dėmesio.

Problemos, susijusios su mažėjančiu Lietuvos gyventojų skaičiumi ir didėjančiais regioniniais skirtumais, niekam nekelia abejonių. Diskusijos šiomis temomis vyksta tiek mokslinėje, tiek populiariojoje spaudoje, dažniausiai akcentuojant neigiamas šių reiškinių pasekmes. Egzistuoja dvi pagrindinės probleminės sritys, sulaukiančios beveik vien tik negatyvios reakcijos. Pirmoji yra susijusi su itin dideliais emigracijos iš Lietuvos mastais, antroji – periferinių regionų tuštėjimas, kurį lemia tiek natūrali kaita, tiek neigiama neto migracija (vidaus ir tarptautinė). Nekyla abejonių, kad ir vienas, ir kitas reiškinys turi aiškias negatyvias pasekmes Lietuvos visuomenės raidai, tačiau lygiai taip pat reikia pabrėžti, kad abu šie reiškiniai kyla dėl gana objektyvių priežasčių, todėl iš esmės yra neišvengiami. Iš kitos pusės, patys procesai neturėtų būti vertinami tik neigiamai. Tokias pat, jei ne didesnes, neigiamas pasekmes turėtų migracijos nebuvimas besikeičiančioje ekonominėje ir socialinėje Lietuvos ir visos ES struktūroje. Klausimas kyla dėl šių reiškinių intensyvumo ir erdvinės sklaidos. Ar vykstanti kaita galėtų būti ne tokia intensyvi ir ar ji galėtų pasižymėti kitokiomis charakteristikomis (turėti kitokią socialinę struktūrą, kryptis, periodiškumą)?

Tikėtina, kad dabartinės tendencijos Lietuvoje tęsis, tad didės regioniniai skirtumai šalies viduje, ryškės socioerdvinė gyventojų diferenciacija. Nors tai nebūtinai reiškia, kad kai kuriuose, net ir periferiniuose regionuose situacija negali pasikeisti. Socioerdvinės kaitos procesai dažnai yra postsovietinių transformacijų tęsa, tad vykstantys pokyčiai yra natūralūs ir reikalingi prisitaikant prie dabartinės ir nuolat kintančios politinės ir ekonominės situacijos. Esama šalies apgyvendinimo sistema su savo infrastruktūra šiuo metu neatitinka visuomenės poreikių. Kita vertus, nors vykstančių pokyčių mastas yra grėsmingas (Lietuva yra viena pirmųjų pasaulyje pagal gyventojų skaičiaus mažėjimo tempus), mažai žinoma apie konkrečius juos lemiančius veiksnius, pasekmes visuomenei ir galimus šalies vystymosi scenarijus ateityje. Lietuvoje kol kas nėra regioninio planavimo praktikos, kur sprendimai būtų priimami atsižvelgiant į socialinę, geografinę, ekonominę, politinę ir kt. dimensijas. Nors bendros Lietuvoje vykstančių pokyčių krypties apsukti kol kas neįmanoma, tačiau turėtų būti dedamos pastangos siekiant, kad iššūkiai, su kuriais susiduriama, turėtų kuo mažiau neigiamų pasekmių. Depopuliacijos paveiktų teritorijų vystymo strategijos turėtų būti nukreiptos į gyvenimo kokybės jėgų gerinimą, sudarant sąlygas gerai apmokamoms darbo vietoms kurtis ir užtikrinant patogų įvairių paslaugų pasiekiamumą. Tik tokios priemonės padėtų sulaikyti esamus gyventojus nuo emigracijos, o galbūt paskatintų ir jų imigraciją į šias teritorijas. Turi būti atliekami tyrimai, kurie leistų tiksliau nustatyti vykstančias socioerdvinės kaitos tendencijas ir kurių rezultatai būtų panaudojami koordinuotam šalies vystymui ir visų gyventojų poreikių užtikrinimui.

Literatūra

- Abreu, A. (2012). The new economics of labor migration: beware of Neoclassicals bearing gifts. *Forum for social economics*, 41(1): 46-67.
- Arango, J. (2000). Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal*, 52(165): 283-296.
- Boschman, S. (2015). *Selective mobility, segregation and neighbourhood effects*. Architecture and the Built Environment, Delft University of Technology (doctoral dissertation).
- Boyle, P., Halfacree, K., Robinson, V. (1998). *Exploring contemporary migration*. Addison Wesley Longman, New York.
- Burneika, D., Ubarevičienė, R. (2013). *Metropolitan regions in Lithuania – Trends of transformation of the Soviet urban system*. Kyiv geographic almanac, 8: 107-113. Ukrainian geographic society, Kyiv National University.
- Capello, R. (2009). Regional Growth and Local Development Theories: Conceptual Evolution over Fifty Years of Regional Science. *Géographie, économie, société*, 11(1), 9-21.
- Cirtautas, M. (2014). Changing form of the Baltic cities: resurrection of the suburbs. *Our common future in urban morphology (ISUF)*. Porto: University of Porto, 121-133.
- Daugirdas, V., Burneika, D., Kriauciūnas, E., Ribokas, G., Stanaitis, S., Ubarevičienė, R. (2013). *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius.
- Eberstadt, N. (1994). Demographic shocks after communism: Eastern Germany, 1989-93. *Population and Development Review*, 20(1): 137-152.
- Enyedi, G. (1998). Transformation in Central European Postsocialist Cities, in Enyedi, G. (ed): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 109-136.
- Florida, R. (2010). Who's your city?: *How the creative economy is making where to live the most important decision of your life*. Vintage Canada, p. 384.
- Fratesi, U., Percoco, M. (2014). Selective migration, regional growth and convergence: evidence from Italy. *Regional Studies*, 48(10), 1650-1668.
- Gruževskis, B. (2004). Labour migration in Lithuania // *New Patterns of Labour Migration in CEE*. CEPNO Volume Cluj – Napoca (Romania), Open Society Foundation, 70-78.
- Haase, A., Bernt, M., Großmann, K., Mykhnenko, V., Rink, D. (2013). Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies* (online version: Doi: 10.1177/0969776413481985).
- Kährik, A., Tammaru, T. (2008). Population composition in new suburban settlements of the Tallinn metropolitan area. *Urban Studies*, 45(5-6), 1055-1078.
- Kährik, A., Tammaru, T. (2008). Population composition in new suburban settlements of the Tallinn metropolitan area. *Urban Studies*, 45(5-6), 1055-1078.
- Kanbur R., Rappaport, H. (2005). Migration selectivity and the evolution of spatial inequality. *Journal of Economic Geography* 5(1), 43–57.
- Kok, H., Kovacs, Z. (1999). The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14(2), 119-141.
- Lewis, W. A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester school*, 22(2): 139-191.

- Martí-Henneberg, J. (2005). Empirical evidence of regional population concentration in Europe, 1870–2000. *Population, Space and Place*, 11(4): 269-281.
- Novák, J., Sýkora, L. (2007). A city in motion: Time-space activity and mobility patterns of suburban inhabitants and the structuration of the spatial organization of the Prague metropolitan area. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 147-168.
- Nuissl, H., Rink, D. (2005). The ‘product’ of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation. *Cities*, 22(2): 123-34.
- Ouředníček, M. (2007). Differential Suburban Development in the Prague urban Region. *Geografiska Annaler: Series B Human Geography*, 89(2), 111-26.
- Rychtaříková, J. (1999). Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 34, 19-44.
- Sjaastad, L.A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70 (5): 80-93.
- Stankūnienė, V. (2003). Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas? *Filosofija. Sociologija*, 2, 44–50.
- Stark, O., Bloom, D. E. (1985). The new economics of labour migration. *The American Economic Review*, 75(2): 173-178.
- Statistikos departamentas (2015). <http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>.
- Steinführer, A., Haase, A. (2007). Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler, Series B Human Geography*, 89(2): 183-195.
- Tammaru, T. (2001). Suburban growth and suburbanisation under central planning: The case of Soviet Estonia. *Urban Studies*, 38(8), 1341-1357.
- Tammaru, T., Leetmaa, K., Silm, S., Ahas, R. (2009). Temporal and spatial dynamics of the new residential areas around Tallinn. *European Planning Studies*, 17(3), 423-439.
- Ubarevičienė, R. (2014). Lietuvos teritorijos apgyvendinimo kaita XXI a.: miestų-regionų formavimasis. *Lietuvos socialinė raida*, 92–112. LSTC.
- Ubarevičienė, R., Burneika, D., van Ham, M. (2015). Ethno-political effects of suburbanization in the Vilnius urban region. An analysis of voting behaviour. *Journal of Baltic Studies*, 46 (2), 217-242.
- Ubarevičienė, R., van Ham, M., Burneika, D. (2014). Shrinking regions in a shrinking country: The geography of population decline in Lithuania 2001-2011. IZA Discussion Paper No. 8026 (www.iza.org).
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision*, DVD Edition.
- Valatka, V., Burneika, D., Ubarevičienė, R. (2016). Large social inequalities and low levels of socio-economic segregation in Vilnius, in T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham and S. Musterd (ed): *Socio-economic segregation in European Capital cities: East meets West*. London and New York: Routledge, 313–332.
- Vanagas, J., Krisjane, Z., Noorkoiv, R., Staniunas, E. (2002). Planning urban systems in Soviet times and in the era of transition: the case of Estonia, Latvia and Lithuania. *Geographia Polonica*, 75(2), 75–100.

TERRITORIAL FEATURES OF INTERNAL MIGRATION OF LITHUANIAN POPULATION IN THE XXI CENTURY

Rūta UBAREVIČIENĖ

LSRC Institute of Human Geography and Demography

Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius

E-mail: ruta.ubareviciene@gmail.com

Summary. This paper aims to determine the influence of internal migration on the changes of the residential differentiation in Lithuania. It is a study based on the quantitative methods and it uses Lithuanian census data and some other statistical sources that give information on internal migration. The analysis is performed at the different territorial levels in order to obtain more objective results. The outcomes of this study suggest that internal migrations, rather than emigration and natural change, contribute the most to the increasing spatial disparities and socio-spatial change in Lithuania. The directions and composition of the main migration flows were identified. The results show that internal migrations are very selective in Lithuania – different groups of the population have different potential to change their residential location, and, in addition, the destination of migration is strongly related to the personal characteristics. The existing phenomenon could be called population “sorting”, when the “less successful” people are accumulating in the rural regions without the growth potential, and the “successful” people are concentrating in the city-regions, which are the main and by far the only economic growth centres in the country. The regions, which already have less favourable conditions for economic development, will continue to decline. Thus the socio-spatial contrasts are rapidly increasing in Lithuania. This confirms the hypothesis of the research that the change of territorial organization goes in line with the socio-spatial change, and it can be seen nationwide.

Keywords: internal migration, socio-spatial change, city-regions, uneven regional development, Lithuania.

DEMOGRAFINIŲ POKYČIŲ YPATUMAI ŠALIES DIDŽIUOSIUOSE MIESTUOSE

Arūnas POCIUS

LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas

A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius

El. paštas: arunas.pocius@dsti.lt

Boguslavas GRUŽEVSKIS

LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas

A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius

El. paštas: boguslavas.gruzevskis@dsti.lt

Santrauka. Gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencijos Lietuvoje XXI a. vyksta netolygiai ir tarp skirtingų teritorijų yra fiksuojami dideli skirtumai. Vertinant santykinius rodiklius, blogesnė padėtis yra savivaldybėse su dominuojančia kaimo gyventojų struktūra, tačiau absoliučiais skaičiais daugiausia gyventojų praranda didmiesčiai. 2001–2015 m. laikotarpiu Kauno savivaldybėje bendras gyventojų skaičius sumažėjo 82 tūkst. žmonių, Klaipėdos miesto – 39 tūkst., Šiaulių miesto – 31 tūkst., Panevėžio miesto – 26,2 tūkst. žmonių. Vilniaus miesto savivaldybėje bendras gyventojų skaičius sumažėjo tik 11 tūkst.

Atlikta demografinių pokyčių ypatumų šalies didžiuosiuose miestuose analizė parodė, kad nors bendros demografinės tendencijos Lietuvoje yra neigiamos (bendro gyventojų skaičiaus mažėjimas, spartus gyventojų senėjimas, vaikų skaičiaus mažėjimas), Vilniaus savivaldybė išsaugo tam tikrą demografinį stabilumą, o prognostiniai vertinimai leidžia teigti, jog nuo 2025 m. demografinė padėtis Vilniuje gali dar labiau pagerėti (panašios tendencijos nusimato ir Klaipėdos mieste). Straipsnyje pateikta migracijos (ypač vidinės) srautų analizė parodė, kad susiformavusios gyventojų teritorinio mobilumo kryptys iš mažesniųjų šalies miestų ir rajonų daro teigiamą įtaką gyventojų skaičiaus koncentracijai didžiuosiuose šalies regionuose. Kita vertus, tuštėja mažesni ir ekonomiškai mažiau patrauklūs šalies regionai. Kyla grėsmė, kad ir toliau gali augti socialiniai ir ekonominiai skirtumai tarp didžiųjų ir mažųjų (mažiau apgyvendintų) šalies regionų. Lietuvoje būtina aktyviau vykdyti regioninę politiką. Daugiau dėmesio tikslinga skirti ir Kauno, Panevėžio bei Šiaulių miestų raidai, nes juose sparčiai mažėjantis gyventojų skaičius gali ateityje riboti šių savivaldybių ekonominės raidos perspektyvas.

Raktažodžiai: demografiniai pokyčiai, savivaldybės, demografinė senatvė, vidinė migracija, išorinė migracija, natūrali gyventojų kaita.

Įvadas

Nuo XX a. pabaigos Lietuvoje gyventojų skaičius nuolat mažėja. Tai lemia du procesai – gimstamumą viršijantis gyventojų mirtingumas ir aktyvi gyventojų išorinė emigracija. Nors šie procesai būdingi visoms Lietuvos teritorijoms, tačiau jų intensyvumas bei struktūra skiriasi, be to, yra ir išimčių. Todėl šalyje vykstančių demografinių procesų selektyvumą ir egzistuojančius diferenciacijos skirtumus yra tikslinga vertinti atskirų regionų lygmeniu. Atsižvelgiant į sukaup-
tų tyrimų patirtį galima teigti, kad Lietuvoje gana detalai buvo vertintos gyventojų skaičiaus regioninės diferenciacijos ir teritorinio išsidėstymo problemos (Burneika, Kriaučiūnas, Pociūtė-Sereikienė, Ubarevičienė, 2013–2014).

Demografinių procesų raidos netolygumai akivaizdžiai turi socialinį atspalvį. Kalbant apie gilesnę šių procesų analizę vertėtų išskirti Lietuvos socialinių tyrimų centro atliktą tyrimą „Demografinių procesų diferenciacija ir jos įtaka Lietuvos gyventojų raidos tvarumui“. Rezultatai patvirtina šio tyrimo autorių prielaidą, kad dauguma demografinių procesų pokyčių vyksta labai selektyviai – demografinės problemos koncentruojasi tam tikrose sociodemografinėse ir socio-ekonominėse grupėse. Tokie prieštaringi ir selektyvūs demografiniai pokyčiai rodo, kad šalies socialinė ir ekonominė raida išlieka nesubalansuota. Nepalankūs demografiniai rodikliai stebimi palyginti dideliuose visuomenės segmentuose ir tai lemia atitinkamai nepalankius šalies rodiklius, kelia grėsmę tvaresnei demografinėi raidai ateityje (Jasilionis, Stankūnienė, Maslauskaitė, Stumbrys, 2015).

Duomenys ir metodologija

Būtina pabrėžti, kad netolygios socialinės raidos pasekmes savyje akumuluoja skirtingu socialinių grupių ir atskirų teritorijų demografiniai rodikliai. Atsižvelgiant į šio leidinio specializaciją, analizei pasirinktas teritorinis demografinės raidos aspektas, kuris kaip niekad išlieka svarbus ir aktualus esant dideliems socialinės raidos skirtumams. Straipsnyje analizuojama penkių didžiųjų šalies miestų demografinių rodiklių teritorinė diferenciacija, bandant ją susieti su šiuolaikines socialines aktualijas sąlygojančių skirtumų priežastimis. Straipsnyje siekiama įvertinti demografinių pokyčių skirtumus penkiuose didžiuosiuose šalies miestuose, kuriuos sąlygoja gyventojų skaičiaus kaita.

Pagrindinis duomenų šaltinis analizei – einamosios gyventojų statistikos duomenys, kuriuos renka ir kaupia Lietuvos statistikos departamentas. Taip pat šiame straipsnyje buvo panaudoti ir antriniai duomenų šaltiniai. Atsižvelgiant į tai, kad gyventojų skaičiaus rodikliai pasižymi palyginti nedidele variacija (ypač trumpuoju laikotarpiu) ir siekiant išryškinti stebimus pokyčius, straipsnio autoriai prioritetą teikė momentiniams statistiniams dydžiams. Vertinant gyventojų skaičiaus pokytį pagal didžiųjų miestų savivaldybes, taip pat buvo pasinaudota kaupiamojo pobūdžio gyventojų skaičiaus bazinių pokyčių rodikliais, kur dinamikos tendencijos išreiškiamos lyginant besikeičiančias reikšmes su pradiniu laikotarpiu. Indeksų metodo naudojimas įgalino atskleisti kiekybinius didžiųjų miestų ir juos supančių rajonų demografinės raidos skirtumus. Kita vertus, analizuojant statistinius duomenis, pasiteisino ir demografinių koeficientų metodo galimybių panaudojimas demografinių procesų stebėsenai regionų lygmeniu. Ypač aktualus demografinių koeficientų metodo taikymas vertinant tiriamų šalies regionų migracinės elgsenos skirtumus, kadangi šiame kontekste ši svarbi sfera Lietuvoje beveik nebuvo tyrinėta.

Gyventojų skaičiaus raida

Statistikos departamento duomenimis, 2016 m. pradžioje Lietuvoje buvo 2 888 582 gyventojai. Jau 2013 m. gyventojų skaičius Lietuvoje nesudarė trijų milijonų. Gyventojų skaičius nuo 2011 m. iki 2016 m. pradžios sumažėjo visose apskrityse. Daugiausia gyventojų sumažėjo Šiaurės (9,6 proc.) ir Panevėžio (9,1 proc.) apskrityse (žr. 1 lentelę). Pats mažiausias neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis pastebimas Vilniaus apskrityje (0,7 proc.). Naujausias Lietuvos nekilnojamojo turto plėtros asociacijos (LNTPA) 2015 m. atliktas demografinis tyrimas rodo, kad Vilniaus m. regionas išsiskiria geromis vystymosi perspektyvomis. Vilnius – vienintelis šalies didmiestis, kur 2011–2015 m. gyventojų skaičius padidėjo, nepaisant to, jog iki tol gyventojų skaičius mažėjo. Palankios demografinės tendencijos sąlygoja tai, kad Vilniaus regione dėl gyventojų skaičiaus didėjimo turėtų potencialiai išaugti įdarbinimo ir socialinės integracijos paslaugų poreikis

atskiroms tikslinėms grupėms. Todėl galima teigti, kad visa sostinės aplinką sudarančio Vilniaus apskrities regiono demografinė situacija buvo santykinai palankesnė Vilniaus miesto socialinei ir darbo rinkos raidai, nes trūkstančių darbo išteklių srautas pagrindiniame šalies didmiestyje buvo papildomas iš gretimų šalies teritorijų. Tai padėjo išlaikyti Vilniaus miesto investicinį patrauklumą. Panašiai galima vertinti ir Klaipėdos regiono demografinius pokyčius, nors neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis 2011–2015 m. buvo žemesnis nei sostinėje. Kituose šalies didžiųjų miestų regionuose demografinė situacija išliko labiau komplikuoata, o gyventojų skaičius 2011–2015 m. mažėjo sparčiau nei vidutiniškai Lietuvoje (ypač Panevėžio ir Šiaulių apskrityse). Dėl stebimų demografinių pokyčių pastarosioms apskritims ir jų centrams sudėtinga pritraukti reikalingus darbo išteklius šių regionų sėkmingai socialinei ir ekonominei raidai užtikrinti. Pats regionų dydis dar negali automatiškai užtikrinti sėkmingai jų plėtrai reikalingų darbo išteklių gausos. Antai mažesnėse šalies apskrityse (ypač Marijampolės ir Tauragės) gyventojų skaičius mažėjo lėčiau nei didesnį gyventojų skaičių turinčiuose Šiaulių ir Panevėžio regionuose.

1 lentelė. Gyventojų skaičius ir pokytis pagal apskritis 2011–2016 m.
(rodikliai metų pradžioje)

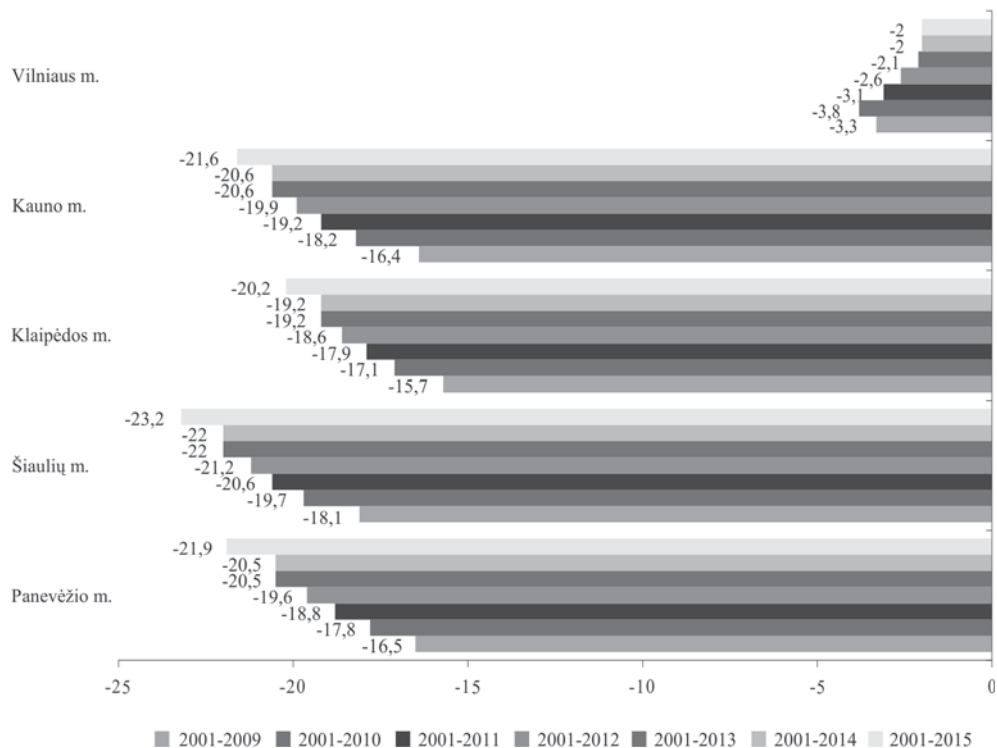
	2011 m.	2015 m.	2016 m.	Gyventojų skaičiaus pokytis	
				skaičius	proc.
Iš viso	3052588	2921262	2888582	-165222	-5,4
Alytaus apskritis	187990	147809	145131	-13440	-8,5
Kauno apskritis	610225	583047	577221	-35311	-5,8
Klaipėdos apskritis	340047	327300	324628	-12658	-3,8
Marijampolės apskritis	162205	151793	149125	-11853	-7,4
Panevėžio apskritis	251401	235394	231063	-23155	-9,1
Šiaulių apskritis	303110	281632	276406	-29386	-9,6
Tauragės apskritis	110511	103083	101249	-8541	-7,8
Telšių apskritis	152594	143583	141357	-12031	-7,8
Utenos apskritis	150598	140233	137260	-13338	-8,9
Vilniaus apskritis	810651	807607	805142	-5509	-0,7

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Apibendrinančią situaciją per skirtingus ilgesnius laikotarpius rodo bendrojo gyventojų skaičiaus pokyčiai pagal didžiuosius šalies miestus (žr. 1 pav.). Didžiausi gyventojų skaičiaus nuostoliai einamosios statistikos duomenimis per 2001–2015 m. stebimi Šiaulių m. (23,2 proc.), o mažiausias neigiamas pokytis per šį laikotarpį buvo Vilniuje (2 proc.) (žr. 1 pav.).

Būtina pabrėžti, kad didžiausius absoliutinius demografinius nuostolius 2001–2015 m. patyrė didieji šalies miestai – Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys. Šie regionai nagrinėjamu laikotarpiu neteko atitinkamai 82, 39, 31 ir 26 tūkst. gyventojų (žr. 2 pav.). Tai liudija, kad darbo rinkos požiūriu minėti šalies miestai kol kas nebuvo pakankamai patrauklūs. Juose vis dar buvo stokojama didesnes gyventojų pajamas užtikrinančių darbo vietų.

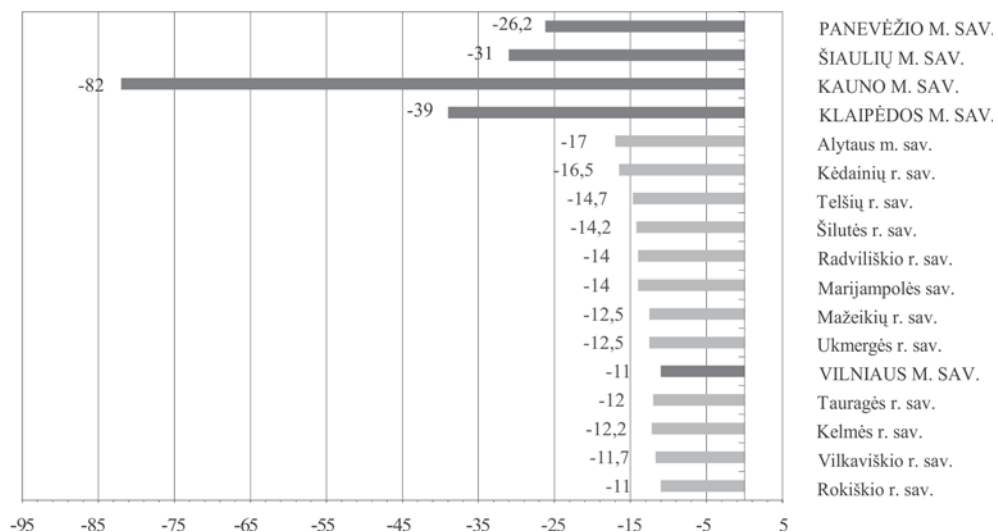
1 pav. Bendras gyventojų skaičiaus pokytis pagal didžiųjų miestų savivaldybes, proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Prie didžiausius absoliutinius demografinius nuostolius patiriančių regionų straipsnio autorių buvo priskirtos tos savivaldybės (iš viso 17), kuriose gyventojų skaičius 2001–2015 m. laikotarpiu sumažėjo daugiau nei 10 tūkst. Jos sudarė apie 30 proc. Lietuvoje esančių savivaldybių. Į šią regionų grupę pateko didieji šalies miestai ir kiti didesni absoliutinius demografinius nuostolius patiriantys šalies regionai.

2 pav. Absoliutiniai gyventojų skaičiaus pokyčiai 2001–2015 m. didžiausius demografinius nuostolius patiriančiose šalies savivaldybėse (tūkst.)*

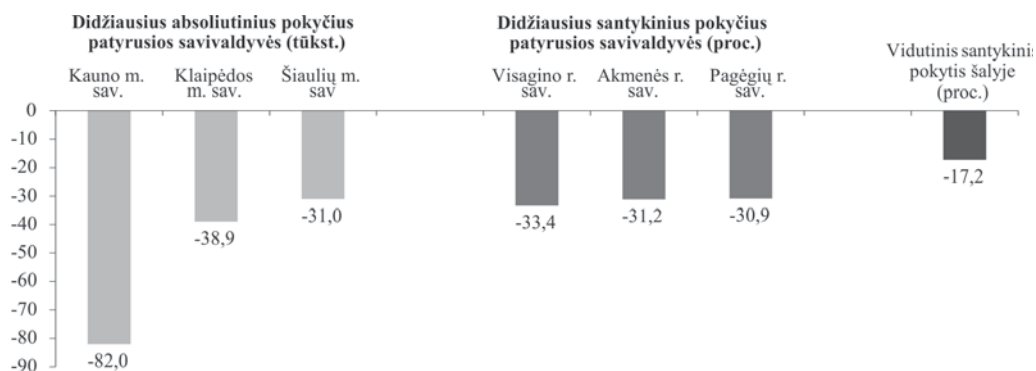

*Gyventojų skaičius sumažėjo daugiau nei 10 tūkst.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Reiktėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose gyventojų skaičius mažėjo daug sparčiau nei vidutiniškai šalyje. Netgi tokių didelių šalies miestų savivaldybėms nepavyko išlaikyti esamų darbo išteklių (žr. 3 pav.). Santykinų pokyčių požiūriu demografiniai paradimai didiesiems miestams nebuvo tokie skausmingi kaip atskiriems mažesniems šalies regionams, kurie dėl migracijos prarado daug gyventojų. 2001–2015 m. didžiausią gyventojų dalį prarado Visagino, Akmenės ir Pagėgių savivaldybės (jų skaičius sumažėjo apie 30 proc.).

3 pav. Šalies savivaldybių išskyrimas pagal didžiausius santykinus ir absoliutinius gyventojų skaičiaus pokyčius 2001–2015 m. (tūkst. ir proc.)

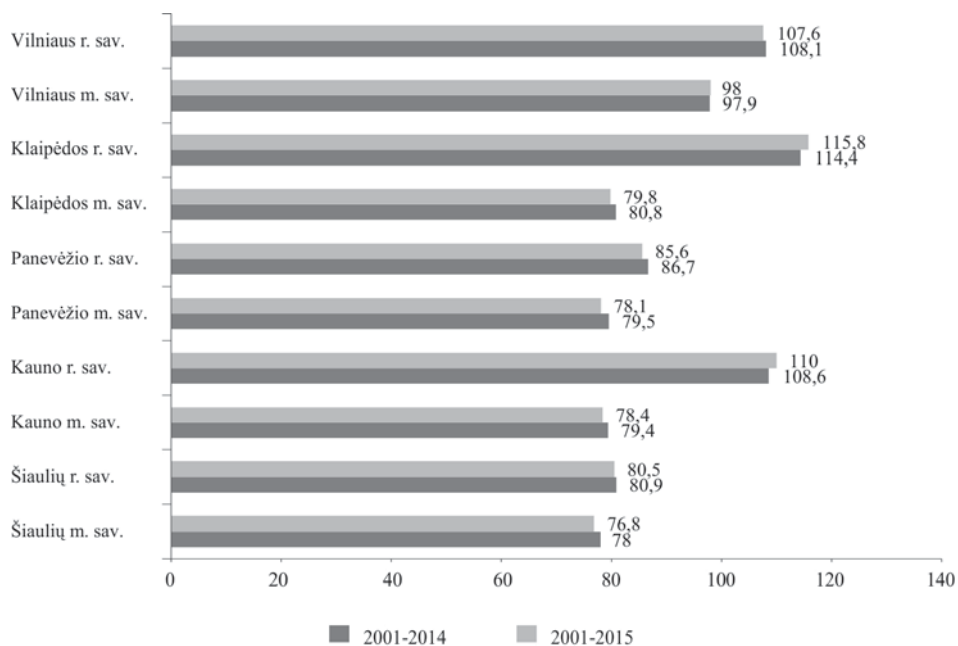
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Pastaba: palyginimui pateikta po tris savivaldybes, kurios patyrė didžiausius santykinus ir absoliutinius gyventojų skaičiaus pokyčius.

Apskritai visuose didžiuosiuose šalies miestuose santykiniai gyventojų skaičiaus dinamikos rodikliai buvo gerokai blogesni nei šalia jų esančiuose rajonuose (žr. 4 pav.). Taip yra todėl, kad šalia didmiesčių gyvenantys žmonės, norėdami pakeisti gyvenamąją vietą, bent jau kol kas santykinai dažniau teikia prioritetą ne didiesiems miestams, o šalia jų esantiems rajonams. Iš kitos pusės, didelė dalis šalia didmiesčių esančių rajonų žmonių vyksta dirbti į didmiesčius, kadangi didieji miestai tradiciškai išlieka didžiausiais darbo jėgos traukos centrais.

Stebimi procesai paskatino vidinę ir švytuoklinę gyventojų migraciją, kurių esamos tendencijos mūsų šalyje vis dar menkai ištirtos, nors šiuo klausimu galima išskirti ir pakankamai reikšmingų mokslinių pastebėjimų. Antai Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto mokslinių tyrimų rezultatai rodo (Ubarevičienė, 2014), jog nors didžiųjų Lietuvos miestų gyventojų skaičius per ilgesnį laikotarpį mažėjo, tačiau santykinis jų dydis Lietuvoje augo (ypač Vilniaus) dėl sparčiau mažėjančio kitų vietovių gyventojų skaičiaus bei dėl vidaus migracijos krypčių, kurios yra palankesnės didiesiems miestams rodo, kad didžiausią dalį visuose miestuose sudarė atvykusieji iš užsienio ir kitų miestų. Iš kaimo vietovių daugiausia gyventojų atvyko į Kauną. Vilniaus miestas yra pagrindinė aplinkinių savivaldybių (Trakų, Šalčininkų, Vilniaus r. sav.) gyventojų darbo vieta, kurioje sutelkta tiek pat ar net daugiau darbo vietų nei pačiose minėtose savivaldybėse. Kaune ir Klaipėdoje tai vyksta gerokai mažesniu mastu (Burneika, Ubarevičienė, 2013). Daugiau kaip $\frac{3}{4}$ Vilniaus rajono savivaldybei tenkančio GPM yra uždirbama Vilniaus mieste, Kauno rajono gyventojai Kauno mieste uždirba tik apie pusę savo pajamų (Ubarevičienė, 2014).

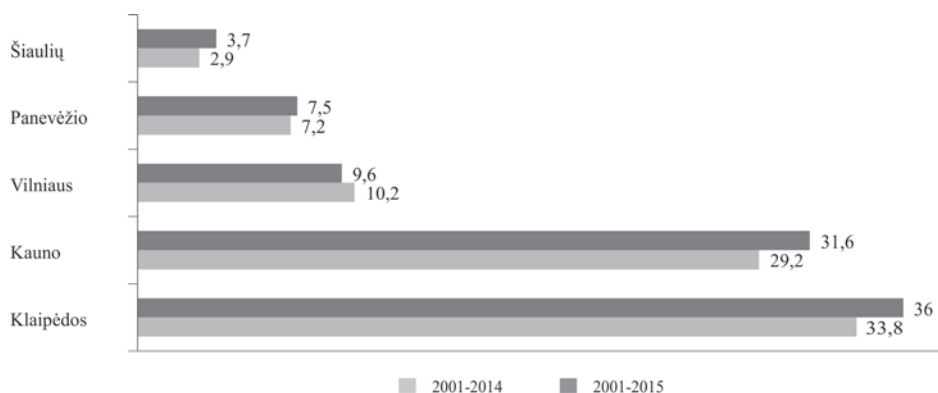
4 pav. Gyventojų skaičiaus pokyčio indeksai 2001–2014 m., 2001–2015 m. pagal šalies didžiųjų miestų ir juos supančių rajonų savivaldybes (proc.)

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

2001–2015 m. dinamikos indeksų skirtumų palyginamoji analizė rodo, kad itin smarkiai skyrėsi Klaipėdos m. ir Kauno m. gyventojų skaičiaus pokyčiai lyginant su juos supančiuose rajonuose vykstančiais pasikeitimais (žr. 5 pav.). Spartų gyventojų skaičiaus augimą Klaipėdos raj. ir Kauno raj. lydėjo dar lėtesnis jų mažėjimas šalia esančiuose didmiesčiuose. Gerokai mažiau kontrastinga situacija Vilniaus m., kur gyventojų skaičiaus mažėjimas buvo palyginti nedidelis, o nagrinėjamo rodiklio stebimas didėjimas netoliese esančiame Vilniaus rajone mažesnis nei minėtuose didmiesčiuose. Demografinės kaitos požiūriu mažiausiai skiriasi padėtis Šiaulių m. ir raj. bei Panevėžio m. ir raj., kur buvo stebima ta pati gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencija, nors nagrinėjamo indekso reikšmės rajonuose buvo palankesnės nei atitinkamuose šalia jų esančiuose miestuose. Kita vertus, blogesnius Šiaulių ir Panevėžio regionų demografinius rodiklius sąlygojo darbo vietų stoka. Todėl šių žmoniškųjų išteklių traukos centrų įtaka gyventojų ir darbo jėgos kaitai per šiuos dešimtmečius neabejotinai susilpnėjo.

5 pav. Šalies didžiųjų miestų ir juos supančių rajonų gyventojų skaičiaus pokyčio indeksų skirtumai 2001–2014 m., 2001–2015 m., proc.

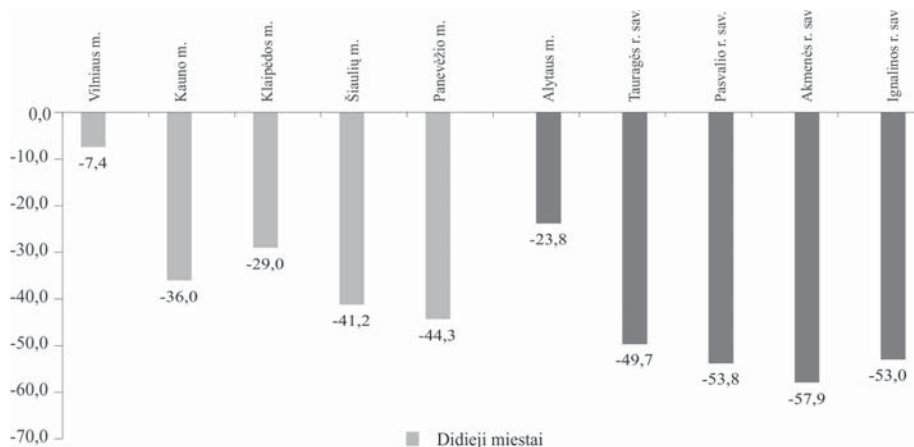

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Siekiant detaliau išsiaiškinti demografinių pokyčių kontrastus didžiuosiuose šalies miestuose, palyginimui buvo pasirinkti penki mažesni šalies regionai. Bene didžiausias neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis, lyginant 2001 m. ir 2015 m., pastebimas 0–14 metų amžiaus grupėje. Mažesniuose palyginimui išskirtuose regionuose šioje vaikų amžiaus grupėje gyventojų skaičiaus sumažėjimas siekia ar net peržengia 50 proc. ribą (žr. 6 pav.). Išimtis – Alytaus m., kur šio rodiklio neigiamas pokytis buvo gerokai mažesnis. Mažiausias neigiamas šios gyventojų grupės skaičiaus pokytis matomas Vilniaus mieste (–7,4 proc.).

Didžiųjų šalies miestų ir mažesniųjų regionų palyginimas atskleidžia esmines demografinės situacijos priklausomybes nuo atskirų teritorijų urbanizacijos masto. Kuo didesnis regionas, tuo mažesni negatyvūs 0–14 metų gyventojų skaičiaus pokyčiai per ilgesnį (2001–2015 m.) laikotarpį, nors galima pastebėti ir atskirų teritorijų pasiskirstymo pagal aptariamą rodiklį išimčių. Pakankamai griežtą pastarąją priklausomybę nuo regiono dydžio daugiausia galima paaiškinti geresne didesniųjų miestų (rajonų) socialine ir ekonomine infrastruktūra, kuri lemia santykinai geresnes vaikų auginimo bei ugdymo sąlygas nei mažesniuose regionuose. Kita vertus, nagrinėjamo rodiklio pasiskirstymą pagal regionus didžiųjų šalies miestų naudai galima paaiškinti tuo, kad gana didelė jaunesnio darbingo amžiaus gyventojų dalis iš mažesniųjų regionų dėl darbo vietų stokos migruoja į didžiuosius miestus ir ten kuria šeimas.

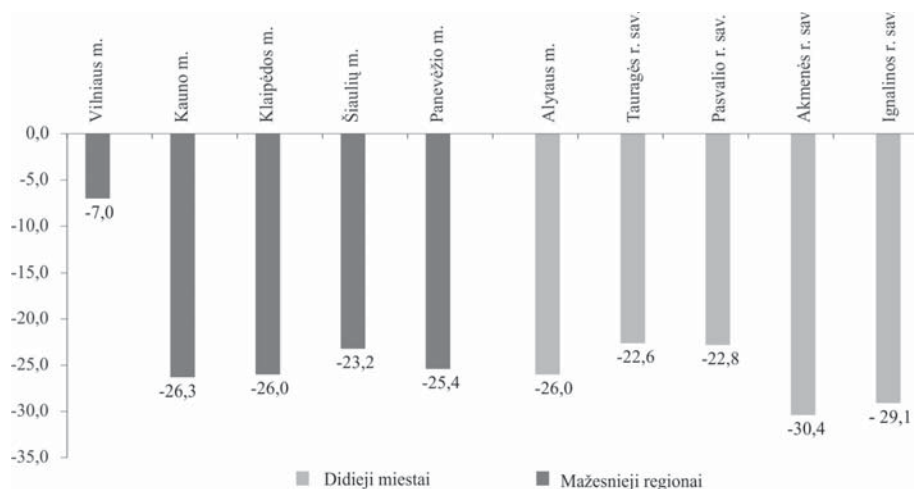
6 pav. Didžiųjų miestų su mažesnių šalies regionų 0–14 metų amžiaus gyventojų skaičiaus pokyčio palyginimas 2001–2015 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Neigiamas gyventojų pokytis matomas ir darbingo amžiaus gyventojų grupėje⁴. Šioje grupėje gyventojų skaičiaus sumažėjimas, lyginant didžiuosius miestus su mažesniais regionais, skiriasi palyginus nedaug. Tik Vilniaus mieste aptariamo rodiklio sumažėjimas buvo palyginti nedidelis ir siekė (–7 proc.) (žr. 7 pav.).

7 pav. Didžiųjų miestų su mažesnių šalies regionų 15–64 m. amžiaus gyventojų skaičiaus pokyčio palyginimas 2001–2015 m., proc.

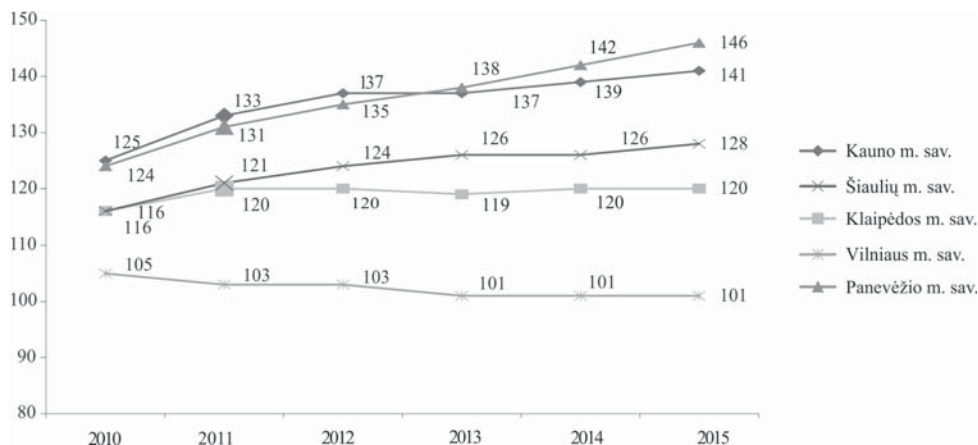
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

⁴ Analizėje naudojamas 15–64 metų amžiaus gyventojų skaičiaus rodiklis, kuris pagal Eurostato metodologiją naudojamas standartiniam darbingam amžiui apibrėžti ir taikomas užimtumo lygiui nustatyti ES šalyse. Faktiškai jis atspindi darbingo amžiaus standartą, kuris suteikia galimybę atlikti palyginimus tiek teritorijų požiūriu, tiek laiko atžvilgiu.

Gyventojų senėjimo rodiklių kaita

Tinkamas trumpalaikių gyventojų senėjimo pokyčių vertinimo kriterijus – demografinės senatvės koeficientas, kuris itin jautriai reaguoja į demografinės situacijos blogėjimą. Šalies mastu demografinės senatvės koeficientas augo itin sparčiai. Statistikos departamento duomenimis 2010–2015 m. laikotarpiu šis rodiklis padidėjo nuo 116 iki 129 proc. Progresuojant gyventojų senėjimui, demografinės senatvės koeficientas šiame dešimtmetyje didėjo didžiuosiuose šalies miestuose, išimtis tik Vilniaus miestas, kur šis rodiklis šiek tiek sumažėjo (žr. 8 pav.). Pateiktas rodiklis rodo, kad demografinė situacija sostinėje yra daug geresnė nei kituose šalies didmiesčiuose.

8 pav. Demografinės senatvės koeficiento dinamika didžiuosiuose šalies miestuose, proc.*

*Demografinės senatvės koeficientas – pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui vaikų iki 15 metų amžiaus.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Kiti svarbūs gyventojų struktūros kaitos rodikliai regionuose – išlaikomo amžiaus žmonių koeficientai. Išlaikomo amžiaus pagyvenusių žmonių koeficientas 2010–2015 m. sparčiausiai augo Šiauliuose, Klaipėdoje ir Panevėžyje, kiek lėčiau – Kaune (žr. 2 lentelė). Didžiausia šio rodiklio reikšmė 2015 m. buvo stebima Kaune ir Panevėžyje (po 30 proc.), mažiausia – Vilniuje (23 proc.). Šalies mastu šis rodiklis išliko santykinai pastovus.

2 lentelė. Išlaikomo amžiaus pagyvenusių žmonių koeficiento dinamika didžiuosiuose miestuose (proc.)*

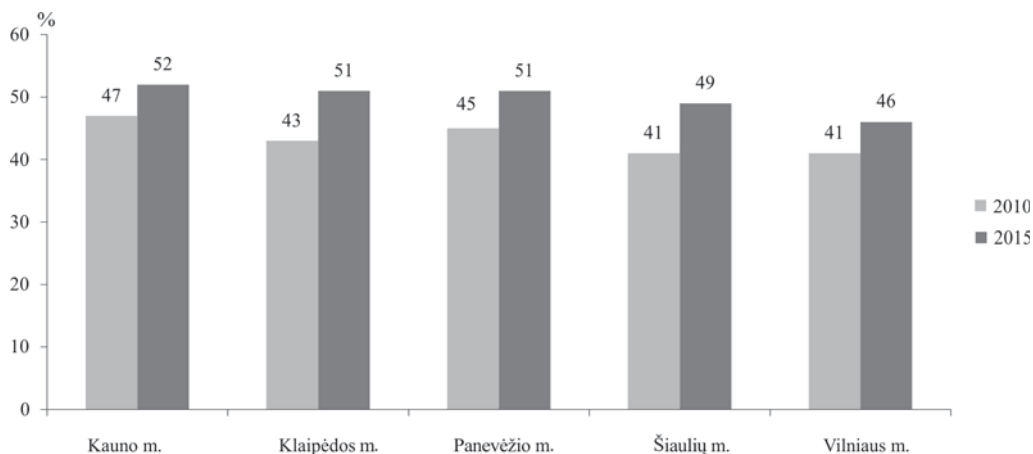
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Lietuvos Respublika	26	27	27	27	28	28
Kauno m.	26	28	29	29	29	30
Klaipėdos m.	23	25	26	26	27	28
Panevėžio m.	25	27	28	29	29	30
Šiaulių m.	22	25	26	26	27	28
Vilniaus m.	21	21	22	22	22	23

*Išlaikomo amžiaus pagyvenusių žmonių koeficientas – pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–64 metų amžiaus gyventojų.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Panašiai keitėsi ir bendras išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas. Dėl kompensacinių tendencijų bendras išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas šalies mastu 2010–2015 m. išaugo palyginti nedaug (nuo 48 proc. iki 50 proc.). Tai reiškia, kad demografinė prasme Lietuvoje vienam išlaikomo amžiaus žmogui tenka du darbingo amžiaus gyventojai. Vilniaus m. išlaikomo ir darbingo amžiaus žmonių santykis mažesnis nei vidutiniškai Lietuvoje. Daugumoje didžiųjų miestų šis rodiklis paskutiniaisiais metais svyravo ties 50 proc. riba, išimtis – Vilniaus m., kur jo reikšmė 2015 m. pradžioje buvo žemesnė (siekė 46 proc.). Faktiškai dabartiniu metu šalies didmiesčiuose vienam išlaikomo amžiaus gyventojui vidutiniškai tenka du darbingo amžiaus žmonės (žr. 9 pav.).

9 pav. Bendro išlaikomo amžiaus žmonių koeficiento dinamika didžiuosiuose miestuose 2010–2015 m. (proc.)*

*Bendras išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas – visų išlaikomo amžiaus žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–64 metų amžiaus gyventojų.

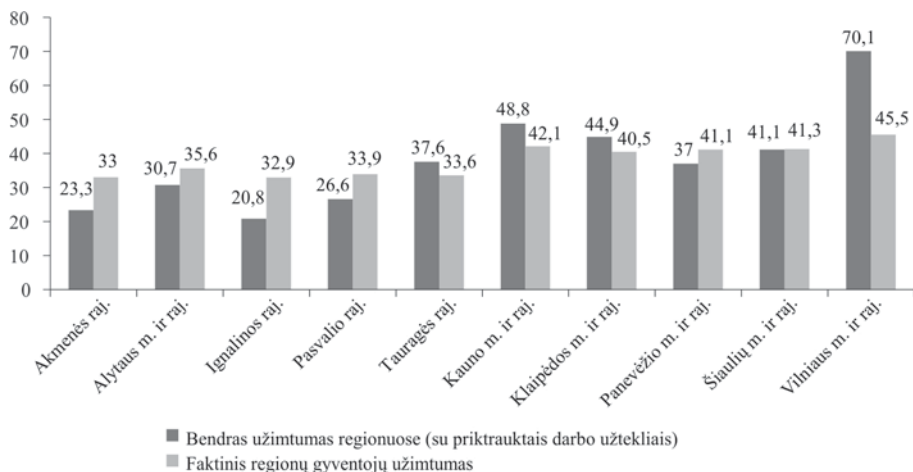
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Migracijos poveikis gyventojų užimtumui

Aktuali ir mažai tyrinėta problema – migracijos poveikis regionų gyventojų užimtumui. Tokius skaičiavimus šios publikacijos autorius įgalino atlikti apdraustų darbuotojų skaičiaus pagal regionus nustatymo metodikos pakeitimas. Pagal ankstesnę „Sodros“ rodiklių skaičiavimų metodiką (iki 2011 m.) būdavo pateikiamas konkrečių teritorijų apdraustųjų skaičius neatsižvelgiant į tai, kad dalis jų gyveno kituose miestuose ir rajonuose. Šios metodikos taikymą atspindi mūsų apskaičiuotas bendro užimtumo rodiklis⁵. Nauja „Sodros“ rodiklių apskaičiavimo tvarka nuo 2012 m. leidžia gerokai tiksliau nustatyti konkrečių regionų gyventojų oficialų užimtumą paskutiniaisiais metais, nes apdraustųjų skaičius atspindi būtent tų teritorijų darbuotojų skaičių nepriklausomai nuo to, kur jie dirba. Atsižvelgdami į Statistikos departamento duomenų apie darbuotojų skaičių dinamiką 2011–2012 m. ir „Sodros“ rodiklių regionuose pakeitimus, autoriai įvertino faktinį apdraustų gyventojų užimtumą. Tiek bendro, tiek faktinio rodiklio išskyrimas įgalino įvertinti migracijos poveikį palyginimui išskirtų regionų lygmeniu (žr. 10 pav.).

⁵ Lietuvos gyventojai ir valstybiniu socialiniu draudimu apdrausti asmenys 2006–2011 m. Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų rodikliai teritoriniuose skyriuose, „Sodros“ statistiniai rodikliai, 2011.

10 pav. Teritoriniai apdraustųjų užimtumo santykiniai skirtumai atsižvelgiant į švytuoklinės ir vidinės migracijos poveikį 2011 m. (proc.)*

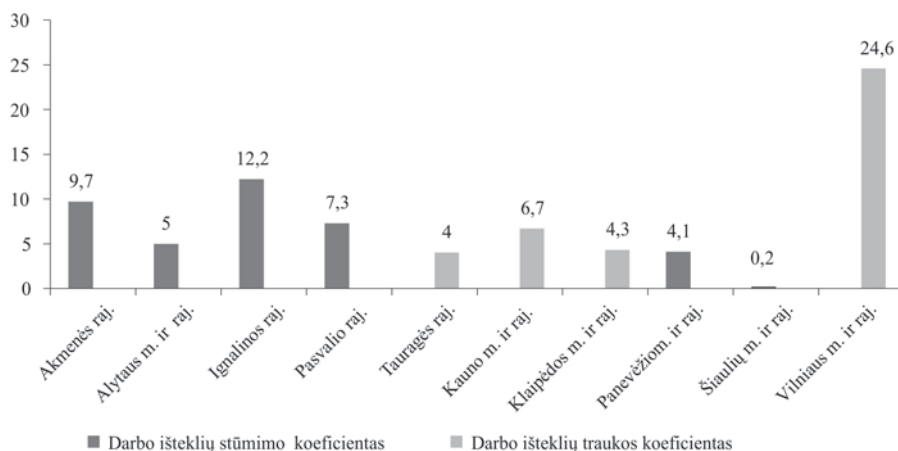

*Apskaičiuota nuo bendro gyventojų skaičiaus.

Šaltiniai: užimtumo rodiklis įvertintas remiantis „Sodros“ duomenimis. Skaičiavimams atlikti panaudoti ir Statistikos departamento duomenys apie darbuotojų skaičių.

Įvertinus paveiksle pateiktų darbo išteklių skaičiaus skirtumus nustatyta, kad pagrindiniai darbo išteklių traukos centrai šio dešimtmečio pradžioje buvo trys didžiausi šalies miestai (ypač Vilnius). Nors Šiauliai ir Panevėžys priskiriami prie didžiųjų šalies regionų (žr. 11 pav.), juose pasireiškė labiau darbo jėgos stūmimo nei traukos tendencijos, kurios dar ryškiau pasireiškia mažesniuose šalies regionuose, nors galimos ir išimtys (pavyzdžiui, Tauragės raj.).

11 pav. Teritoriniai darbo išteklių traukos ir stūmimo koeficientų skirtumai atsižvelgiant į švytuoklinės ir vidinės migracijos poveikį 2011 m. (proc.)

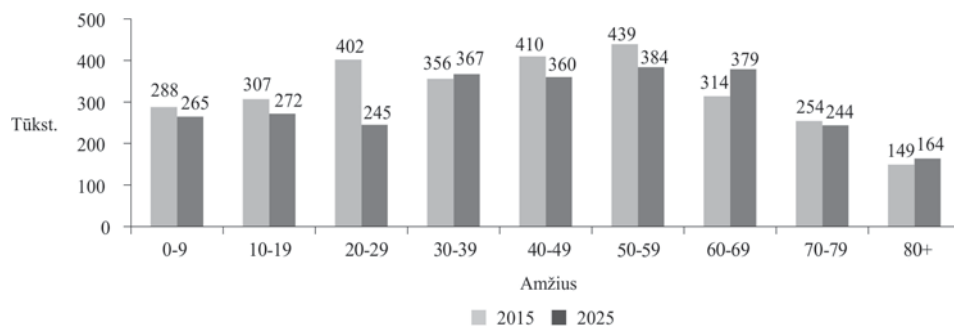

Šaltinis: „Sodros“ duomenys. Skaičiavimams atlikti panaudoti ir Statistikos departamento duomenys apie darbuotojų skaičių.

Galimos gyventojų skaičiaus raidos perspektyvos

Kalbant apie Lietuvos demografines perspektyvas, būtina pabrėžti, jog šalies gyventojų skaičius ateityje turėtų gana sparčiai mažėti iki darbingo ir darbingo amžiaus gyventojų grupėse, tačiau senų žmonių turėtų gausėti (žr. 12 pav.). Stebima gyventojų skaičiaus ir jų struktūros rodiklių diferenciacija regionų lygmeniu lemia ir gana nemažus demografinės raidos skirtumus perspektyvoje. Lėčiausiai bendras gyventojų skaičius 2015–2025 m. turėtų mažėti Klaipėdos m. sav. (5 proc.), didesnis neigiamas pokytis turėtų būti stebimas kituose didžiuosiuose miestuose – Kaune, Panevėžyje ir Šiauliuose (13–16 proc.) (žr. 13 pav.).

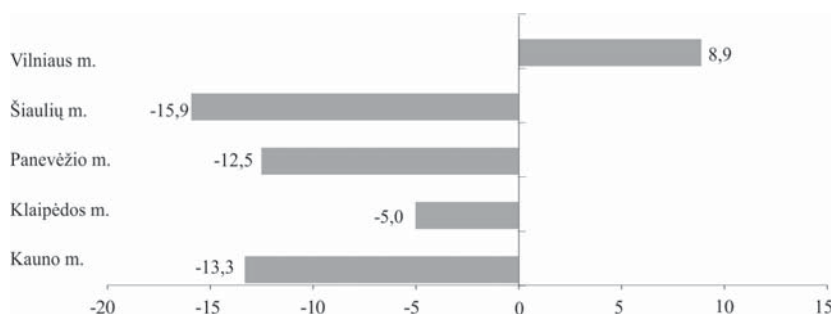
12 pav. Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozė pagal amžiaus grupes 2015–2025 m. (tūkst.)

Šaltinis: 2015 m. LNTPA demografinio tyrimo rezultatai.

Išimtis – Vilniaus m. sav., kur numatomas 9 proc. gyventojų skaičiaus padidėjimas (žr. 13 pav.). Šiems teigiamiems pokyčiams turėtų įtakos ne tik vidinė gyventojų imigracija, bet ir kiek išaugęs natūralus gyventojų prieaugis, dėl kurio papildytų darbingo amžiaus gyventojų skaičius jaunimo amžiaus grupėje. Nedidelis gyventojų skaičiaus padidėjimas laikotarpio pabaigoje (2025–2030 m.) prognozuojamas ir Klaipėdos m., tačiau šis pokytis dar negalėtų kompensuoti ankstesnio gyventojų skaičius sumažėjimo (iki 2025 m.).

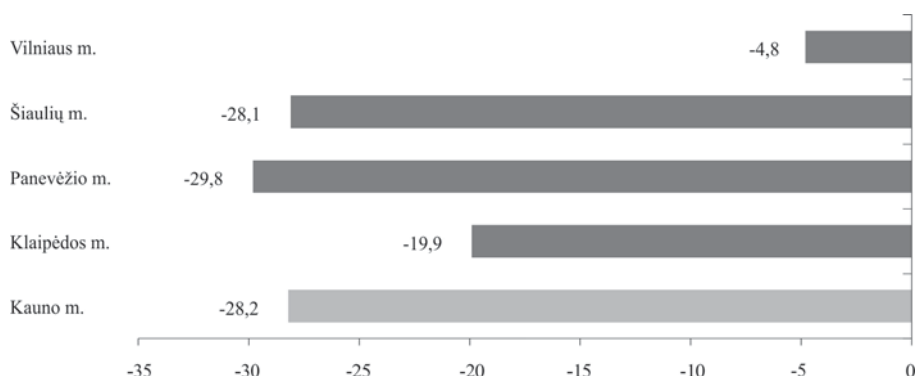
13 pav. Bendro gyventojų skaičiaus pokyčio prognozė didžiųjų miestų savivaldybėse 2015–2030 m. (proc.)

Šaltinis: 2015 m. LNTPA demografinio tyrimo rezultatai.

Smarkiai nesikeičiant stebimoms tendencijoms, 2015–2030 m. laikotarpiu visuose išskirtuose regionuose sumažės 15–64 metų (darbingo amžiaus) gyventojų skaičius (28–30 proc.). Sparčiausiai šis procesas turėtų vykti Panevėžio, Šiaulių ir Kauno savivaldybėse, gerokai lėčiau – Klaipėdos m. (20 proc.). Iš didžiųjų regionų išsiskiria Vilniaus m. sav., kur neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis turėtų būti mažiausias (5 proc.) (žr. 14 pav.). Dabartiniu metu ši neigiama tendencija pasireiškia nepaisant gyventojų skaičiaus augimo kitose sustambintose amžiaus grupėse (0–14 ir 65+). Tačiau kiek pagerėjus demografinėi situacijai, Vilniaus ir Klaipėdos m. savivaldybėse darbingo amžiaus gyventojų skaičius turėtų pradėti augti 2025–2030 m. laikotarpiu. Vienas iš galimų darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimo veiksnių – ankstesniais metais gimusių žmonių skaičiaus padidėjimo įtaka darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus kaitai tolimesnėje perspektyvoje. Antai Statistikos departamento duomenimis metinis gimusiųjų skaičiaus rodiklis išaugo Klaipėdos m. 2003–2014 m. jis padidėjo beveik 25 proc. (nuo 1480 iki 1840). Įtaką galėtų sustiprinti teigiamas vidinės migracijos poveikis.

14 pav. 15–64 metų amžiaus gyventojų skaičiaus pokyčio prognozė didžiųjų miestų savivaldybėse 2015–2030 m. (proc.)

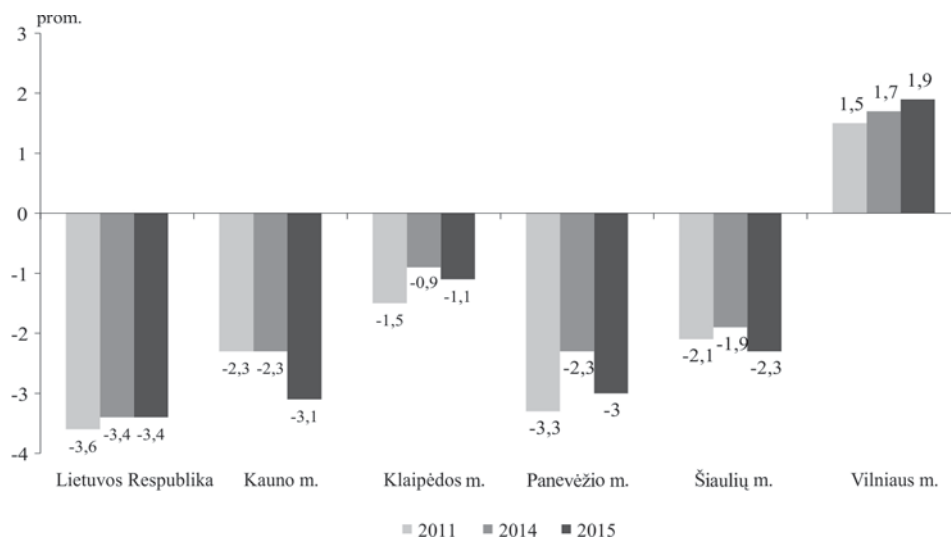

Šaltinis: 2015 m. LNTPA demografinio tyrimo rezultatai.

Natūrali kaita ir gyventojų migracija

Vertinant gyventojų natūralią kaitą, pravartu išskirti 2011 m. Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto darbuotojų paskelbto Lietuvos regionų depopuliacijos prielaidų tyrimo rezultatus, kurie neprarado aktualumo dabar nagrinėjant demografinę situaciją šalies regionuose (Kuliešis, Pareigienė, 2011). Natūrali gyventojų kaita, kaip vienas svarbiausių veiksnių, per ilgesnį laikotarpį sąlygojo palankesnę didžiųjų miestų gyventojų amžiaus struktūros susiformavimą, kur yra santykinai daugiau jaunimo ir darbingo amžiaus gyventojų, palyginus su mažesniais rajonais bei miestais, kur demografinė situacija gerokai sudėtingesnė ir dėl itin aukštos neigiamos gyventojų kaitos buvo gerokai daugiau senų žmonių. Didieji šalies miestai (išskyrus Vilnių) kol kas negali užtikrinti pozityvios natūralios gyventojų kaitos, kuri pasižymėtų teigiamu gyventojų prieaugiu. Teigiamą natūralų prieaugį Vilniaus m. pasiekė paskutiniaisiais praėjusio dešimtmečio metais, iki tol jis buvo neigiamas. Teigiamas natūralaus prieaugio koeficientas 2015 m. Vilniaus m. siekė 1,9 promilių, o vidutiniškai Lietuvoje, autorių vertinimais, jis tesiekė minus 3,4 promiles (žr. 15 pav.).

15 pav. Gyventojų natūralaus prieaugio (natūralios kaitos) koeficiento dinamika Lietuvoje (promilėmis)*

*2015 m. rodiklio reikšmės apskaičiuotos straipsnio autorių.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Analizuojant situaciją palyginimui išskirtuose regionuose galima teigti, kad Vilnius yra vienintelis šalies didmiestis, kuriame šiame dešimtmetyje dėl bendros (vidinės ir išorinės) migracijos pavyko pasiekti teigiamą gyventojų skaičiaus pokytį, kai atvykusiųjų skaičius viršijo išvykusiųjų skaičių. 2014 m. Vilniaus m. 1000 gyventojų teko 3,7 atvykusiųjų ir išvykusiųjų skaičiaus skirtumo, nors kitose išskirtose teritorijose neto migracijos saldo rodiklis šiame dešimtmetyje išliko neigiamas (žr. 16 pav.).

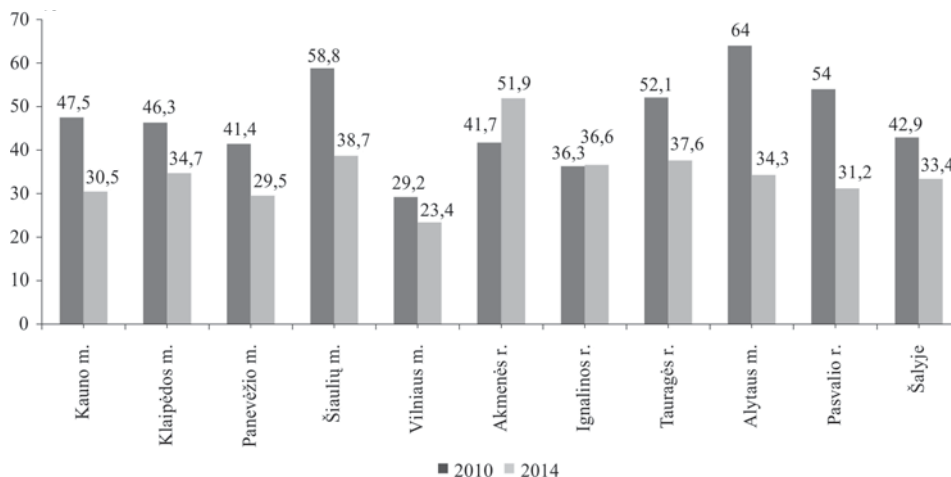
16 pav. 1000 gyventojų teko bendrosios neto migracijos (migracijos saldo). Vidinė ir išorinė migracija

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Gana ryški bendros emigracijos mažėjimo tendencija buvo stebima šalyje ir jos regionuose 2010–2014 m. laikotarpiu. Nepaisant to, kad emigracijos mastai sumažėjo, atskirų regionų gyventojų teritorinio mobilumo srantai išliko vis dar gana intensyvūs (žr. 17 pav.). Paprastai iš didžiųjų miestų išvyksta santykinai mažiau žmonių nei iš regionų. Iš regionų išsiskiria Vilniaus m., kur bendro išvykusiųjų skaičiaus santykinis rodiklis 1000 gyventojų buvo mažiausias (2014 m. –23,4). Paskutiniaisiais metais į šalies sostinę gyventojai labiau buvo linkę atvykti nei išvykti.

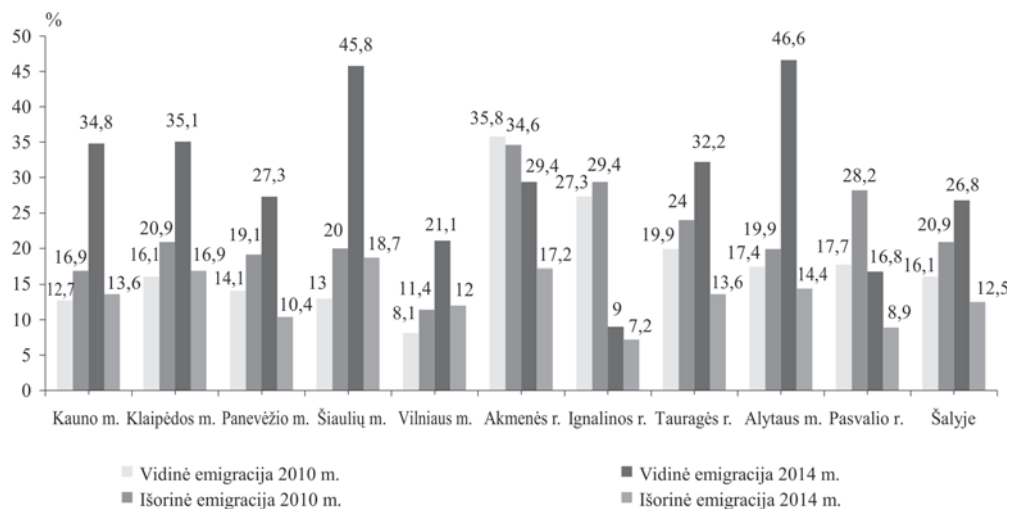
17 pav. 1000 gyventojų teko išvykusiųjų iš atskirų savivaldybių.
Bendra vidinė ir išorinė emigracija

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Vertinant situaciją detaliau pagal atskirus teritorinio gyventojų mobilumo komponentus, būtina pabrėžti, kad itin žemu bendru vidinės emigracijos intensyvumu pasižymi Vilnius 2014 m., pakankamai žemas jis išliko ir Kaune. 2014 m. tūkstančiui Vilniaus gyventojų išvykusiųjų į kitus šalies regionus teko tik 11,4 žmogaus, Kauno – 16,9. Išorinės gyventojų emigracijos skirtumai iš didmiesčių yra palyginti nedideli. Tarp šalies didmiesčių Vilniuje šio santykinio rodiklio reikšmė 2014 m. tapo bene mažiausia, žemesnė ji buvo tik Panevėžyje (žr. 18 pav.). Šiame dešimtmetyje išorinės emigracijos srantai iš Vilniaus mažėjo, o vidinės – didėjo. Tokios pačios tendencijos būdingos ir daugumai kitų šalies regionų.

18 pav. 1000 gyventojų teko išvykusiųjų iš atskirų savivaldybių skaičius. Vidinės ir išorinės emigracijos komponentų palyginimas

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Lietuvos regionų depopuliacijos priedaidų tyrimo rezultatai rodo (Kuliešis, Pareigienė, 2011), kad teigiamas vidinės migracijos saldo rodiklis tiriamuoju laikotarpiu (2004–2010 m.) buvo tik 15 Lietuvos miestų ir to paties pavadinimo rajonų savivaldybėse, taip pat savivaldybėse tarp Vilniaus ir Kauno (Elektrėnai, Trakai – prie Vilniaus; Kalvarijos, Prienai, Jonava – prie Kauno ir kurortiniai miestai – Neringa, Birštonas).

Tirtų demografinių rodiklių šiuose regionuose analizė parodė, kad vidaus migracija vyko iš:

- regionų, kuriuos sudarančių savivaldybių centrai yra mažesni už regionų, į kuriuos imigruojama, savivaldybių centrus;
- rečiau apgyvendintų pasienio regionų į didžiausias Lietuvos miestų savivaldybes ir to paties pavadinimo rajonų savivaldybes;
- regionų, kur senesni gyventojai ir gyventojų senėjimo procesas vyksta sparčiau negu regionuose, į kuriuos emigruojama.

Lietuvos regionų depopuliacijos priedaidų tyrimo rezultatai rodo, kad spartesnė tarptautinė migracija 2004–2010 m. vyko iš:

- regionų, kurių savivaldybių centrai yra didesni;
- tankiau apgyvendintų regionų;
- regionų, kur gyventojai jaunesni ir gyventojų senėjimo procesas vyksta lėčiau.

Taigi, tarptautinės migracijos procesų tendencijas galima būtų įvardyti kaip priešingas vidaus migracijos procesams (Kuliešis, Pareigienė, 2011).

Statistiniai duomenys rodo, kad ankstesnės ekonominės krizės įtaka suformavo visiškai priešingas žmogiškųjų išteklių emigracijos kryptis šalyje – vidinis gyventojų teritorinis mobilumas sumažėjo, o išorinė migracija – padidėjo. Bendra vidinės emigracijos apimtis Statistikos departamento duomenimis šalies mastu 2008–2010 m. sumažėjo nuo 57 iki 50 tūkst. žmonių, o išorinė emigracija šiuo laikotarpiu padidėjo nuo 83 iki 133 tūkst. Autorių atlikta migracijos komponentų

analizė išskirtų regionų lygmeniu liudija, kad dabartinio ekonominio pakilimo metu viskas apsi-vertė aukštyn kojomis – pagausėjus darbo vietų skaičiui, išryškėjo vyraujanti vidinio teritorinio mobilumo augimo tendencija, o išorinės emigracijos apimtys sumažėjo. Taigi vyraujančios emigracijos kryptys vėl skiriasi.

Išvados

Demografinių tendencijų analizė rodo, kad stebimi pokyčiai nuo praėjusio dešimtmečio pradžios nebuvo palankūs daugumai šalies regionų (išskyrus keletą savivaldybių, kur gyventojų skaičius augo). Tačiau vertinant absoliutiniais rodikliais, ypač skausmingi gyventojų skaičiaus praradimai vyko didžiuosiuose šalies miestuose (Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje), kurie per 15 metų (2001–2015 m.) neteko nuo 26 iki 82 tūkst. gyventojų).

Vertinant situaciją remiantis formaliais demografiniais rodikliais, galima teigti, kad nepaisant didžiųjų šalies miestų tarpusavio panašumo, jų demografinės raidos scenarijai paskutiniaisiais dešimtmečiais gana smarkiai skyrėsi. Antai didžiausias bendro gyventojų skaičiaus sumažėjimas 2001–2015 m. stebimas Šiaulių m. sav. (net 23 proc.), mažiausias – Vilniaus m. sav. (tik 2 proc.). Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad gyventojų skaičius Šiaulių, Kauno ir Panevėžio sav. nagrinėjamu laikotarpiu mažėjo sparčiau nei vidutiniškai Lietuvoje. Pastarieji miestai pateko tarp didžiausių demografinius nuostolius patyrusių savivaldybių. Kita vertus, nors žmonių skaičius Šiaulių bei Panevėžio rajonuose per stebimą laikotarpį ir neaugo, tačiau gyventojų kaitos rodikliai šiose teritorijose buvo palankesni nei šalia jų esančiuose didžiųjų miestų savivaldybėse.

Pagal LNTPA demografinių prognozių rezultatus, toliau blogėjant demografinėi situacijai, 2015–2030 m. Klaipėda turėtų trauktis apie 5 proc., didesnis neigiamas pokytis turėtų būti stebimas kituose didžiuosiuose miestuose – Kaune, Panevėžyje ir Šiauliuose (13–16 proc.). Išimtis – Vilniaus m. sav., kur numatomas 9 proc. gyventojų skaičiaus padidėjimas (LNTPA demografinis tyrimas, 2015).

Migracijos srautų kryptys parodė, kad mažesnės šalies teritorijos – nepatrauklūs darbo jėgos koncentracijai regionai. Susiformavusios gyventojų teritorinio mobilumo kryptys iš mažesniųjų šalies miestų ir rajonų daro teigiamą įtaką gyventojų skaičiaus koncentracijai didžiuosiuose šalies regionuose bei atskirais laikotarpiais, augant statybos sektoriaus mastams, turėtų paskatinti tolesnę jų urbanizaciją. Kita vertus, tuštėja mažesni ir ekonomiškai mažiau patrauklūs šalies regionai. Iškyla grėsmė, kad ir toliau gali augti socialiniai ir ekonominiai skirtumai tarp didžiųjų ir mažųjų (mažiau apgyvendintų) šalies regionų. Darbo jėgos trūkumas buvo kompensuojamas darbo jėgai judant iš mažesniųjų regionų – donorų į didžiuosius miestus. Tačiau nuolat senkant darbo jėgos resursams mažesniuosiuose regionuose, jiems iškyla ekonominio ir socialinio nuosmukio grėsmė. Ši negatyvi tendencija gali padidinti mažesniuose regionuose gyvenančių socialiai pažeidžiamų žmonių dalį, kuriems yra būdinga aukštesnė socialinė atskirtis ir skurdas. Lietuvoje būtina aktyviau vykdyti regioninę politiką ir didinti mažiau apgyvendintų teritorijų ekonominę (investicinę) patrauklumą. Daugiau dėmesio tikslinga skirti ir Kauno, Panevėžio bei Šiaulių miestų raidai, nes juose sparčiai mažėjantis gyventojų skaičius gali ateityje apriboti šių savivaldybių ekonominės raidos perspektyvas.

Literatūra

- Burneika D., Ubarevičienė R. (2013). *Metropolitan regions in Lithuania – Trends of transformation of the Soviet urban system*. Kyiv geographic almanac. 8. 107-113. Ukrainian geographic society. Kyiv National University.
- Jasilionis D., Stankūnienė V., Maslauskaitė A., Stumbrys D. (2015). *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Mokslo studija. Vilnius: LSTC.
- Kriaučiūnas E., Ubarevičienė R., Pociūtė-Sereikienė G. (2014). *Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės 2001–2011 metais*. Lietuvos socialinė raida Nr 3: Lietuvos gyventojai XXI a pradžioje: socio-demografinė raida. Vilnius: LSTC.
- Kuliešis G., Pareigienė L. (2011). *Lietuvos regionų depopuliacijos prielaidų tyrimas*. Management theory and studies for rural business and infrastructure development. Research papers. 5 (29).
- LNTPA demografinis tyrimas. (2015). Prieiga internete: <http://vz.lt/verslo-aplinka/ekonomika/2015/12/10/2030-ieji-lietuvoje-dirbanciu-26-maziau-pensininku--23-daugiau#ixzz3uZr95rOE> [žr. 2016 04 15]
- Ubarevičienė R. (2014). Lietuvos teritorijos apgyvendinimo kaita XXI a.: miestų-regionų formavimosi analizė, „Lietuvos socialinė raida Nr. 3: Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: socio-demografinė raida“. Vilnius: LSTC.

THE PECULIARITIES OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE LARGEST CITIES OF THE COUNTRY

Arūnas POCIUS

LSTC Labour Market Research Institute

A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius, Lietuva

E-mail: arunas.pocius@dsti.lt

Boguslavas GRUŽEVSKIS

LSTC Labour Market Research Institute

A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius, Lietuva

E-mail: boguslavas.gruzevskis@dsti.lt

Summary. The trends of citizens decreasing in Lithuania in 21 century have been happening unevenly and among different territories are being recorded big differences. Assessing benchmarks, there is worse situation in municipalities with dominant village citizens structure, but cities have been losing the largest amount of citizens. In 2001-2015 years period in Kaunas municipality population decreased by 82 000 people, Klaipėda city – 39 000., Šiauliai city – 31 000 and Panevėžys city – 26 200 people. In Vilnius city municipality population decreased only by 11 000.

Analysis of demographic changes specificity in the country biggest cities showed, that although there are negative demographic trends in Lithuania (population decreasing, rapid citizens aging, children decreasing) Vilnius municipality saves demographic stability, also according forecast, from 2025 years demographic situation in Vilnius might get better (similar trends possible in Klaipėda city). Analysis of migration streams (especially internal) showed, that territorial mobility trends of citizens from small country cities and districts have been doing a positive impact to population concentration in the biggest country districts. On the other hands, the smaller and economically less attractive country districts have been getting more empty. There is a threat, that social and economic differences big and small (with less citizens) country districts can grow. It is imperative to carry out regional politics in Lithuania. It would be better to focus in Kaunas, Panevėžys and Šiauliai cities process, because rapid population decreasing in these cities can limit these municipalities economic development prospects in the future.

Keywords: demographic changes, municipalities, demographic senility, internal migration, outer migration, natural population changes.

GYDYTOJŲ TANKUMO IR AMŽIAUS STRUKTŪROS NETOLYGUMAI LIETUVOS REGIONUOSE 1998–2015 m.

Anna LIPNEVIČ

LSTC Sociologijos institutas

Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius

El. paštas: anna.lipnevic@lstc.lt

Anotacija. Straipsnyje⁶ aptariami regioniniai gydytojų pasiskirstymo ir amžiaus struktūros Lietuvoje ypatumai. Panaudojus erdvinės analizės metodus ir sukauptus Lietuvos gydytojų teritorinio pasiskirstymo duomenų rinkinius, buvo nustatytos skirtingos gydytojų tankumo zonos, įvertinti teritorinio pasiskirstymo ypatumai Lietuvos savivaldybėse skirtingais metais, išryškintos pagrindinės gydytojų pasiskirstymo ir amžiaus pokyčių tendencijos Lietuvoje. Analizuojant teisinius dokumentus, susijusius su žmoniškųjų išteklių planavimu sveikatos priežiūrai, atskleistos tam tikros geografinių netolygumų pradinės priežastys, o kokybinio interviu tyrimo rezultatai padėjo išryškinti kitus nustatytą netolygumą lemiančius veiksnius.

Raktažodžiai: sveikatos politika, sveikatos priežiūros žmogiškieji ištekliai, gydytojų tankumas, Lietuvos regionai, regioniniai netolygumai.

Įvadas

Regioniniai⁷ netolygumai – tai ne tik geografas, bet ir kitų mokslų atstovus (tarp jų ir sociologus), taip pat ir politikos formuotojus dominanti sritis (Pociūtė, 2011, p. 128). Jau kuris laikas tiek valstybės institucijose, tiek mokslo bendruomenėje tvirtinama, kad Lietuvoje gydytojai yra pasiskirstę netolygiai (Berlin, 2016, p. 110; Starkienė et al., 2011, p. 37; NST, 2007, p. 44). Liudvikos Starkienės (2014) teigimu, gydytojų geografinio pasiskirstymo netolygumai⁸ Lietuvoje gilėja ir yra būtina atkreipti dėmesį į miestų ir rajonų gyventojų aprūpinimo gydytojais skirtumus (Starkienė, 2014, p. 105, 113) ir su tuo susijusias pasekmes sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumui bei jų kokybei. Autorės tyrimuose aptariamos ir siūlomos įvairios geografinių netolygumų mažinimo programos (Starkienė, 2013), tačiau juose neparodoma, kaip gydytojų tankumo netolygumai keičiasi laikui bėgant visos Lietuvos mastu atskiruose rajonuose, kaip kinta gydytojų tankis atskiruose Lietuvos regionuose, trūksta kompleksinio požiūrio į šių procesų priežastis ir problemų sprendimo būdus ne tik gydytojų skaičiaus planavimo pokyčiuose, bet ir darbo, gyvenimo, socialinio mobilumo sąlygų keitime. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti gydytojų tankumo disbalanso priežastis analizuojant su gydytojų žmogiškųjų išteklių planavimo

⁶ Straipsnis parengtas remiantis autorės 2015 m. apgintos disertacijos „Lietuvos gydytojų mobilumas transnacionalinėje erdvėje“ medžiaga (Lipnevič, 2015), papildant naujais duomenimis.

⁷ Regionai yra klasifikuojami pagal įvairius kriterijus. „Labai dažnai jie klasifikuojami pagal reiškinių, kurio panašumu remiantis jie išskirti, tipą: 1. Gamtiniai (kalnų, deltų, dykumų ir kt.). 2. Visuomeniniai (ekonominiai, administraciniai, etniniai, politiniai ir kt.). 3. Kompleksiniai (išskirti pagal reiškinių kompleksą – Ramiojo vandenyno valstybės, Balkanų šalis ir kt.).“ (Burneika, 2013, p. 8). Šiame straipsnyje gydytojų pasiskirstymas analizuojamas Lietuvos administracinių (visuomeninių) regionų kontekste.

⁸ „Netolygų [gydytojų] geografinį pasiskirstymą galima apibrėžti kaip aprūpinimo gydytojais skirtumus, neigiamai veikiančius sveikatos priežiūros sistemos funkcionavimą, reikiamų sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą bei jų kokybę, pacientų pasitenkinimą ir prasčiau gydytojais aprūpintų vietovių gyventojų sveikatos rodiklius“ (Starkienė, 2013, p. 101, 102).

politika susijusius teisinius dokumentus, papildant ir praplečiant gautus rezultatus kokybinio interviu (n=30) tyrimo duomenų analizės rezultatais.

Panaudojus erdvinės analizės metodus ir sukauptus Lietuvos gydytojų teritorinio pasiskirstymo duomenų rinkinius, kurių šaltinis yra Lietuvos statistikos departamento ir Higienos instituto informacija, buvo siekiama nustatyti skirtingas gydytojų tankumo zonas, įvertinti teritorinio pasiskirstymo ypatumus Lietuvos savivaldybėse skirtingais metais, išryškinti pagrindines gydytojų pasiskirstymo tendencijas Lietuvoje. Siekiant atskleisti šių procesų priežastis, buvo atlikta LR teisės aktų turinio analizė (makrolygmuo) ir atlikto gydytojų interviu tyrimo duomenų analizė (mikrolygmuo).

Gydytojų skaičiaus ir amžiaus struktūros pokyčiai Lietuvoje

Statistiniai duomenys apie Lietuvos gydytojų pasiskirstymą Lietuvos apskrityse rodo, kad bendras gydytojų skaičius nuo 2006 m.⁹ iki 2013 m. išaugo tik 6,78 proc., o padidėjimas buvo matomas tik trijose Lietuvos apskrityse: Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos; kitose savivaldybėse bendras gydytojų skaičius sumažėjo (žr. 1 lentelę). Tačiau jau 2014 m. gydytojų bendras skaičius Lietuvoje buvo 106 gydytojais mažesnis nei 2013 m., kadangi visose apskrityse, išskyrus Alytaus, praktikuojančių gydytojų skaičius mažėjo. 2015 m. praktikuojančių gydytojų skaičius vėl pakilo, tačiau tik 10 gydytojų. Nesunku atspėti, kad iki 2013 m. Lietuvos gydytojų skaičiaus augimas visų pirma nulemtas nuo 2002 m. išaugusiu priėmimu į medicinos studijas. Santykinai gydytojų skaičius augo tik Kauno apskrityje, o kitose apskrityse gydytojų dalis bendrame valstybės skaičiuje mažėjo. Kitas svarbus pastebėjimas, kad didžioji dalis gydytojų visose apskrityse 2006 m. buvo 45–54 m. amžiaus grupėje, o 2015 m. pabaigoje net 8 iš dešimties apskričių didžiąją dalį gydytojų sudarė 55–64 m. amžiaus specialistai.

1 lentelė. Praktikuojančių gydytojų skaičiaus ir amžiaus struktūros pasikeitimai Lietuvos apskrityse, 2006–2015 m.

	Metai	Iš viso gydytojų	Proc. dalis	iki 35 m.	35–44 m.	45–54 m.	55–64 m.	daugiau nei 65 m.
VISA LIETUVA	2006	10673	100,00%	11,10%	23,10%	30,40%	23,80%	11,60%
	2013	11397 ↑	100,00%	20,40% ↑	15,70%	25,40%	25,20% ↑	13,20% ↑
	2014	11291	100,00%	21,93% ↑	15,30%	23,67%	25,64% ↑	13,45% ↑
	2015	11301 ↑	100,00%	23,49% ↑	14,87%	22,67%	25,71% ↑	13,26%
KAUNO apskritis	2006	2936	27,50%	13,50%	26,30%	27,80%	23,20%	9,20%
	2013	3661 ↑	32,10% ↑	33,20%	15,10%	23,60%	19,20%	8,90%
	2014	3657	32,39% ↑	37,08% ↑	14,16%	21,36%	19,22% ↑	8,18%
	2015	3665 ↑	32,43% ↑	38,58% ↑	13,56%	20,05%	19,59% ↑	8,21% ↑
VILNIAUS apskritis	2006	3653	34,20%	14,10%	25,80%	27,10%	21,30%	11,70%
	2013	3810 ↑	33,40% ↑	19,90% ↑	19,90%	26,70%	21,40% ↑	12,00% ↑
	2014	3778	33,46% ↑	20,12% ↑	19,69%	25,62%	22,00% ↑	12,57% ↑
	2015	3859 ↑	34,15%	21,02% ↑	19,18%	25,06%	22,54% ↑	12,21%

⁹ 2006 m. LR SAM Higienos institutas pradėjo viešai skelbti duomenis apie Lietuvos gydytojų amžiaus struktūrą.

1 lentelės tęsinys

	Metai	Iš viso gydytojų	Proc. dalis	iki 35 m.	35–44 m.	45–54 m.	55–64 m.	daugiau nei 65 m.
KLAIPĖDOS apskritis	2006	1086	10,20%	8,00%	22,50%	32,00%	24,10%	13,40%
	2013	1159 ↑	10,20%	11,60% ↑	15,90%	24,80%	31,00%	16,70%
	2014	1143	10,12%	10,06%	15,66%	24,15%	31,76% ↑	18,37% ↑
	2015	1119	9,90%	12,78% ↑	15,19%	22,79%	30,74%	18,50% ↑
ŠIAULIŲ apskritis	2006	741	6,90%	5,70%	16,30%	33,60%	29,60%	14,80%
	2013	723	6,30%	10,50% ↑	9,70%	24,10%	35,80% ↑	19,90% ↑
	2014	697	6,17%	12,91% ↑	8,18%	22,38%	35,72%	20,80% ↑
	2015	688	6,09%	14,68% ↑	8,87% ↑	21,08%	34,30%	21,08% ↑
PANEVĖŽIO apskritis	2006	689	6,50%	6,50%	18,70%	35,70%	25,00%	14,10%
	2013	661	5,80%	9,10% ↑	12,90%	24,50%	34,60% ↑	18,90% ↑
	2014	661	5,85% ↑	9,98% ↑	13,77% ↑	22,09%	34,34%	19,82% ↑
	2015	645	5,71%	10,85% ↑	14,42% ↑	22,33% ↑	34,73% ↑	17,67%
ALYTAUS apskritis	2006	454	4,30%	5,50%	15,60%	38,80%	29,10%	11,00%
	2013	413	3,60%	5,30%	8,20%	31,50%	37,80%	17,20%
	2014	418 ↑	3,70% ↑	6,22% ↑	8,61% ↑	26,08%	39,47% ↑	19,62% ↑
	2015	419 ↑	3,71% ↑	7,64% ↑	7,88%	24,11%	40,81% ↑	19,57%
UTENOS apskritis	2006	395	3,70%	5,80%	16,20%	40,80%	27,60%	9,60%
	2013	327	2,90%	5,80%	10,40%	24,50%	42,80% ↑	16,50% ↑
	2014	320	2,83%	6,88% ↑	7,50%	25,63% ↑	44,69% ↑	15,31%
	2015	323 ↑	2,86% ↑	8,05% ↑	7,12%	24,15%	44,27%	16,41% ↑
MARIJAMPOLĖS apskritis	2006	317	3,00%	6,60%	19,90%	33,80%	27,10%	12,60%
	2013	294	2,60%	6,80% ↑	12,60%	35,00%	28,20% ↑	17,30% ↑
	2014	278	2,46%	5,40%	14,39% ↑	31,65%	30,58% ↑	17,99% ↑
	2015	276	2,44%	6,88% ↑	13,04%	29,35%	30,80% ↑	19,93% ↑
TELŠIŲ apskritis	2006	214	2,00%	6,10%	15,00%	40,20%	25,70%	13,10%
	2013	181	1,60%	5,00%	9,90%	23,20%	33,70% ↑	28,20% ↑
	2014	175	1,55%	5,14% ↑	8,57%	22,86%	37,14% ↑	26,29%
	2015	197 ↑	1,74% ↑	13,71% ↑	6,60%	22,84%	36,04%	20,81%
TAURAGĖS apskritis	2006	188	1,80%	8,50%	15,40%	34,60%	25,00%	16,50%
	2013	168	1,50%	7,70%	11,30%	19,60%	40,50% ↑	20,80% ↑
	2014	164	1,45%	10,37% ↑	14,63% ↑	16,46%	39,02%	19,51%
	2015	110	0,97%	10,91% ↑	13,64% ↑	10,00%	39,09% ↑	26,36% ↑

Šaltinis: parengta autorės pagal LR SAM Higienos instituto statistinius duomenis (SAM, 2007, 2014, 2015, 2016).

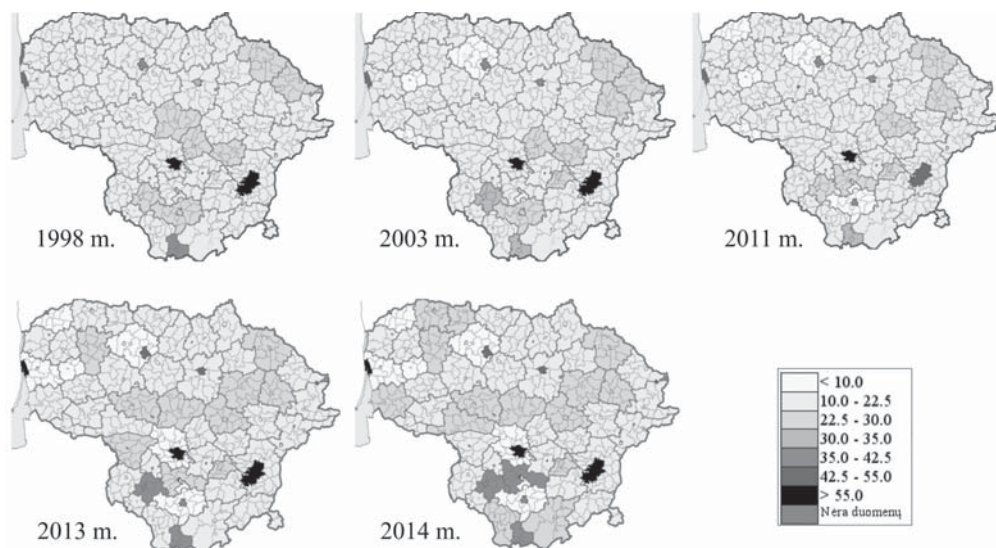
Gauti duomenys rodo ryškų gydytojų pasiskirstymo disbalansą Lietuvoje ne tik gydytojų koncentracijos, bet ir jų struktūros pagal amžių atžvilgiu. Lietuvoje formuojasi tarsi du poliai – trys

didmiesčių regionai, kuriuose gydytojų skaičiaus koncentracija yra didžiausia – 2015 m. siekė 76,35 proc. visų Lietuvos gydytojų (Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos apskrityse), ir likę septyni – regionai, kuriuose gydytojų skaičius sudaro tik apie penktadalį (2015 m. – 23,65 proc.) visų Lietuvos gydytojų, o praktikuojantys gydytojai sparčiai „sensta“. Visoje Lietuvoje, išskyrus Vilniaus ir Kauno apskritis, gydytojų nuo 55 metų amžiaus 2015 m. sudarė nuo 49,24 proc. Klaipėdos apskrityje iki 65,45 proc. Tauragės apskrityje.

Gydytojų tankumo Lietuvoje regioniniai netolygumai ir kitimas laike

Nors medicinos absolventų skaičius auga (Lipnevič, 2015; Starkienė, 2014), tačiau gydytojų skaičiaus ir pasiskirstymo Lietuvoje problemos ne tik nepagerėjo, bet dar labiau aštrėja atotrūkis tarp centrų ir periferijos. Gydytojų teritorinio mobilumo tendencijas ir tuo pačiu galimybes atskleidžia gydytojų tankumo (gydytojų, tenkančių 10 tūkst. gyventojų) duomenų analizė. Statistinių duomenų analizė parodė, kad gydytojai Lietuvoje yra pasiskirstę labai nevienodai (žr. 1 pav.). Prieš 18 m. gydytojų tankumas Lietuvoje buvo gana tolygus, nors didžiausia jų koncentracija ir tuomet, ir 2014 m. yra Vilniaus ir Kauno gydymo centruose.

1 pav. Praktikuojančių gydytojų skaičius, tenkantis 10 000 gyv., 1998–2014¹⁰ m. (metų pabaigoje)

Šaltinis: parengta remiantis LR SAM Higienos instituto statistiniais duomenimis (SAM, 1999, 2004, 2012, 2014).

Tačiau laikui bėgant pradėjo rasti vis daugiau „šviesių dėmių“ Lietuvos žemėlapyje, kurios reiškia mažiau nei 10 gydytojų, tenkančių 10 tūkst. gyventojų, tankumą (Pasaulio Banko

¹⁰ 2015 m. duomenys yra kol kas tik išankstiniai, pasirodė 2016 m. gegužės mėn. pabaigoje, todėl į šią analizę jie nebuvo įtraukti.

rekomenduojamas minimumas – 23 gydytojai ir slaugytojai 10 tūkst. gyventojų (Ulikpan et al., 2014)). 2014 m. 28 iš 60 Lietuvos savivaldybių gydytojų tankumas buvo mažesnis nei 22,5, o 7 savivaldybėse – mažesnis nei 10 gydytojų 10 tūkst. gyventojų. Tai rodo aštrėjančią situaciją toliau nuo pagrindinių gydymo centrų nutolusiuose regionuose, blogėjančią medicinos paslaugų prieinamumą periferijoje. Tačiau yra regionų, kur gydytojų tankumas didėja, – tai Lietuvos vidurinė ir pietvakarių dalis, kai kurie didesni miestai (Klaipėda, Marijampolė, Jurbarko rajonas ir kt.). Tokių pasikeitimą gali sąlygoti ne vienas veiksnys. Visų pirma, vykdoma gydymo paslaugų centralizacija; antra, gydytojų kaitos nebuvimas – gydytojai išeina į pensiją, o jaunų gydytojų neatvyksta; trečia – periferinių regionų nepatrauklumas jauniems gydytojams; ketvirta – jaunų gydytojų emigracija, penkta – gydytojų atvykimas dirbti iš kitų miestų (arti Kauno, Vilniaus, Klaipėdos), šešta – gyventojų tankumo mažėjimas. Ši gydytojų tankumo situacija rodo, kad gydytojai turi plačias horizontalaus mobilumo galimybes Lietuvos periferijoje, tačiau situacijai gerinti reikalinga imtis kryptingos gydytojų pasiskirstymo reguliavimo politikos. Siekiant paaiškinti vykstančių reiškinį priežastis, buvo atlikta kai kurių LR teisės aktų turinio analizė.

Sveikatos priežiūros žmogiškųjų išteklių (SPŽI) planavimo politika Lietuvoje

Gydytojų pasiskirstymo netolygumų pradines priežastis galima rasti SPŽI planavimo politikos teisiniuose dokumentuose. Nors gydytojai analizuojamuose teisės aktuose minimi kartu su kitais sveikatos priežiūros žmogiškaisiais ištekliais, tačiau kai kuriose vietose yra kalbama tik apie juos. SPŽI planavimo politikos vienu iš pirmųjų dokumentų nepriklausomoje Lietuvoje galima laikyti 1991 m. patvirtintą Lietuvos nacionalinę sveikatos koncepciją (toliau – Koncepcija) (LRAT, 1991-01-30, Nr. I-1939 p. VI sk.-7,9 p.). Dar tebegaliojančioje Koncepcijoje patvirtintos prioritetinės kryptys gali padėti paaiškinti tam tikrus regioninius gydytojų pasiskirstymo netolygumus ir pokyčius Lietuvoje.

Medicinos studijų centralizavimas. Koncepcijoje numatyta, kad „medicinos specialistų rengimo optimizavimui įkuriamos akademinės-universitetinės klinikos“ ir „akademinės-universitetinės klinikos ir centrai atlieka iki-diplominį, po-diplominį medikų rengimą, jų tobulinimą. Juose plėtojamas medicinos mokslas“ (LRAT, 1991-01-30, Nr. I-1939 p. VI sk.-7,9 p.), t. y. iš anksto numatytas centralizuotas gydytojų rengimas gali turėti tiesioginį poveikį žymiai didesniam gydytojų ir gydytojų mokslininkų tankumui Vilniaus ir Kauno miestuose arba aplink juos lyginant su likusia Lietuvos dalimi.

Pirminės grandies sveikatos apsaugoje ir bendrosios praktikos gydytojo instituto plėtojimas – prioritetinė praktinės sveikatos apsaugos kryptis, kuri Koncepcijoje apibūdinama kaip priemonė medicinos pagalbos prieinamumui užtikrinti. Pirminės medicinos pagalbos stiprinimui ir plėtojimui numatytas „viduriniojo medicinos personalo funkcijų ir atsakomybės“ išplėtimas ir bendrosios praktikos gydytojo (vėliau – šeimos gydytojo), kaip pirminės medicinos pagalbos centro, atsiradimas ir plėtojimas (LRAT, 1991-01-30, Nr. I-1939 p. VI sk.-4 p.). Šie sprendimai galėjo turėti įtakos tam tikrų specializacijų gydytojų buvimui tik didesniuose gydymo centruose, kai kurių skyrių naikinimui ligoninėse.

Specializuotos medicinos pagalbos telkimas respublikinėse klinikose ir centruose – Koncepcijoje numatyta priemonė, kuri iš esmės numato gydytojų specialistų periferinėse valstybinėse gydymo įstaigose mažinimą (LRAT, 1991-01-30, Nr. I-1939 p. VI sk.-6 p.) ir jų koncentraciją dideliuose centruose.

Gydytojų skaičiaus planavimo problemos politikos kontekste

Vienas svarbiausių sveikatos priežiūros ir farmacijos žmonių išteklių (SPFŽI) politikos teisi- nių dokumentų buvo priimtas 2003 m. – LR SAM įsakymu patvirtinta programa „Dėl Strateginio sveikatos priežiūros ir farmacijos žmonių išteklių planavimo Lietuvoje 2003–2020 m. progra- mos tvirtinimo“ (toliau – Programa), kuri galioja iki šiol ir buvo keista tik du kartus – 2004 11 09 ir 2005 11 21 (LRSAM, 2003-12-31, Nr. V-802). Seimui atskaitingos sveikatos politikos koordinavimo institucijos – Nacionalinės sveikatos tarnybos – 2006 m. veiklos ataskaitoje tei- giama, kad Programos įgyvendinimas iki 2006 m. pabaigos nebuvo sklandus, nes „kai kurių suplanuotų priemonių įgyvendinimas vėluoja ar iš viso nepradėtas įgyvendinti, neatliktas SPFŽI migracijos į ES šalis tyrimas, kuris buvo numatytas atlikti 2004 m. III – 2005 m. I ketvirty- je, neparengta SPFŽI planavimo ilguoju ir trumpuoju laikotarpiu strategija ir modelis bei kitos priemonės“ (NSPT, 2007 p. II dalis). Po 5 metų Nacionalinės sveikatos tarnybos metiniame pranešime (2011) teigiama, kad „sveikatos priežiūros reforma kol kas nepaskatino tolygesnio medicinos personalo (gydytojų, slaugytojų) geografinio pasiskirstymo, vadinasi, praktiškai ne- sprendė ir paslaugų prieinamumo netolygumo skirtinguose regionuose klausimų“ (NST, 2011 p. 16). Ataskaitose pateikiama informacija rodo, kad sveikatos politikos vykdomosios institucijos gana pasyviai vykdo medicinos personalo (gydytojų, slaugytojų) geografinio pasiskirstymo pro- blemas. Iš esmės reikėtų pokyčių šioms problemoms spręsti – nuo Konceptijos tobulinimo arba naujos kūrimo, numatant praktinės sveikatos priežiūros decentralizaciją, kurią galėtų papildyti gydytojų pritraukimo į periferiją programos.

Socialinio mobilumo galimybių regioniniai skirtumai

Kiekybinio tyrimo rezultatai parodė egzistuojančius gydytojų tankumo skirtumus tarp Lie- tuvos regionų, o kokybinis interviu tyrimas padėjo atskleisti kitus regioninius skirtumus Lie- tuvoje, kurie gali paaiškinti didelį gydytojų tankumo disbalansą ir atskleisti gydytojų trūkumo periferijoje priežastis. 2012 m. pradžioje atlikto gydytojų interviu (n=30) metu tiek Lietuvoje, tiek užsienyje gyvenantys / gyvenę gydytojai, kalbėdami apie tobulėjimo galimybes ir darbo sąlygų skirtumus, akcentavo didelių miestų ir rajonų gydymo įstaigų skirtumus. Lietuvoje yra tik keli dideli gydymo centrai (universitetinės klinikos), o sudėtingiausios operacijos dažniau- siai atliekamos centruose, kurie aktyviai bendrauja ir su užsienio centrais. Didelė perskyra tarp periferijos ir centro – specialistų trūkumas. Jis užpildomas tų pačių gydytojų arba iš didesnių miestų atvykusių gydytojų papildomu darbu. Kitas svarbus skirtumas – periferijoje dėl pa- galbinio personalo trūkumo sudėtingų operacijų atlikimas yra apribotas, nors ten ir neblogas aprūpinimas gydymo įranga. Vienas informantas pažymi, kad rajono ligoninėje labai trūksta kolektyvinio darbo. Didelė rajonų problema – sparčiai senstantys gydytojai, jaunų gydytojų trūkumas. Vieno informanto teigimu, nemažai jaunų gydytojų renkasi arba centrą, arba už- sienį. Rajonuose gydytojams siūloma didesnė alga, geresnės įsidarbinimo ir net tobulėjimo galimybės, tačiau gydytojai periferijoje turi mažiau praktikos, nors yra labai kvalifikuoti, no- rėtų dažniau atlikti sudėtingas operacijas, negali visiškai savęs realizuoti. Kitas dalykas – ra- jonuose gydytojai jaučia didesnę pagarbą. Kitokie santykiai su pacientais periferijoje leidžia gydytojui jaustis saugiau.

Dar vienas svarbus dalykas – periferijoje gėrėja aprūpinimas medicinine įranga. Kai kurios rajoninės ligoninės, informantų teigimu, lenkia centrinės. Tačiau rajonų patrauklumas gydytojui mažesnis dėl laisvalaikio ir pomėgių realizavimo galimybių, kultūrinio gyvenimo skirtumų.

Apibendrinant gautą informaciją, galima išskirti gydytojų darbo ir gyvenimo sąlygų regioninius skirtumus Lietuvoje:

1. Centruose didesnė galimybė tobulėti.
2. Tik centruose galima siekti mokslinio laipsnio, čia didelė mokslininkų koncentracija.
3. Specialistų trūkumas.
4. Periferijoje mažiau pagalbinių personalo (pavyzdžiui, reikalingo sudėtingoms operacijoms atlikti).
5. Periferijoje didesnis darbo užmokestis, geresnės įsidarbinimo galimybės.
6. Rajonuose sparčiai senstantis gydytojų personalas.
7. Prestižo skirtumai.
8. Skiriasi aprūpinimas įranga.
9. Pomėgių realizavimo skirtumai.

Tai rodo, kad gydytojų pasiskirstymo netolygumo sprendimui vien sveikatos priežiūros SPŽI politikos priemonių nepakanka. Reikalingi kompleksiniai sprendimai ekonominės, socialinės, regioninės, kultūros ir kt. politikų priemonėmis. Tačiau atskirų programų gydytojams pritraukti į periferiją Lietuvoje kūrimas ir vykdymas ypač svarbu greitesniam rezultatui – mažinti gydytojų tankumo netolygumą Lietuvoje – pasiekti.

Išvados ir rekomendacijos

Gydytojų disbalansas Lietuvoje yra užprogramuotas strateginiuose gydytojų skaičiaus planavimo dokumentuose dar prieš 25 metus, kuriuose numatyta centralizuota gydytojų rengimo politika didžiuosiuose Lietuvos miestuose, pirminės grandies sveikatos apsaugoje ir bendrosios praktikos gydytojo instituto plėtojimas, specializuotos medicinos pagalbos telkimas pirmiausia valstybinės reikšmės įstaigose. Siekis didesnio gydytojų pasiskirstymo tolygumo pirmiausia turėtų prasidėti nuo Konceptijos tobulinimo arba jos keitimo siekiant decentralizuoti sveikatos priežiūros paslaugas ir kartu užtikrinti tolygesnį gydytojų pasiskirstymą.

Gydytojų pasiskirstymo geografinis netolygumas Lietuvoje – aštrėjanti problema ne tik gydytojų tankumo, bet ir pačių gydytojų amžiaus struktūros atžvilgiu. Šis tyrimas atskleidžia pagrindines mikrolygmens priežastis, dėl kurių gydytojai labiau koncentruojasi Lietuvos centruose. Tai – didesnės galimybės tobulėti centruose, pagalbinių personalo trūkumas periferijoje, mokslininkų rengimas ir koncentracija centruose, pomėgių realizavimo skirtumai.

Gydytojų „senėjimas“ ir jų tankumo skirtumai – tai ne tik sveikatos priežiūros žmogiškųjų išteklių politikos, bet ir regioninės, ekonominės, migracijos, socialinės ir kitų politikų pasekmė, todėl minėtų netolygumų mažinimas turi vykti kompleksiskai. Interviu tyrimo rezultatai atskleidžia pagrindines gydytojų tankumo netolygumų priežastis, kurios turėtų būti pagrindiniai orientyrai gydytojų pritraukimo į periferiją politikai formuoti. Pagrindinės jų: reikia sudaryti sąlygas tobulėti periferijoje arba sukurti sistemą periferijos gydytojams periodiškai atvykti į centrus tobulinimuisi, sudaryti sąlygas mokslo laipsnio siekti ne centruose, geriau aprūpinti pagalbiniu personalu sudėtingesnėms operacijoms atlikti.

Šio tyrimo trūkumas – netirti gydytojų pagal specialybę pasiskirstymo netolygumai atskiruose regionuose. Tai galėtų būti kitų tyrinėjimų objektas.

Literatūra

- Berlin, V. (2016) Gydytojų odontologų ir gydytojų odontologų specialistų pasiūlos ir poreikio prognozės Lietuvoje iki 2024 metų. Daktaro disertacija, Medicina 06 B. - Vilnius: Vilniaus universitetas, - p. 152.
- Burneika, D. (2013) Regioninė politika Europoje. Mokomoji knyga. - Vilnius: Vilniaus universitetas, - p. 88.
- Lipnevič, A. (2015) Lietuvos gydytojų mobilumas transnacionalinėje erdvėje. Daktaro disertacija, 05S Sociologija. - Vilnius: Vilniaus universitetas, - p. 247.
- LR SAM (1998, 2004, 2007, 2014, 2015, 2016) *Statistiniai duomenys (Forma Nr.3 personalo ataskaita)* Sveikatos apsaugos ministerijos Higienos institutas. [Elektroninis išteklius] Prieiga: sic.hi.lt.
- LR SAM (1999, 2004, 2012, 2014, 2015) *Lietuvos gyventojų sveikata ir sveikatos įstaigų veikla*, LR SAM, Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. ISSN 1392-8155.
- LRAT (1991) Dėl Lietuvos nacionalinės sveikatos koncepcijos ir jos įgyvendinimo. Nutarimas: Valstybės žinios, 1991-11-30, Nr. 33-893, 1991-01-30, Nr. I-1939.
- LR SAM (2004) Dėl Strateginio sveikatos priežiūros ir farmacijos žmonių išteklių planavimo Lietuvoje 2003–2020 m. programos tvirtinimo (Galioja nuo 2004-11-18). - [s.l.] : Valstybės žinios, 2004-11-17, Nr. 167-6146, 2003-12-31, Nr. V-802.
- NSPT (2007) Nacionalinės sveikatos tarnybos veiklos ataskaita 2006-01-01 - 2006-12-31. Prieiga: <http://www3.lrs.lt/docs2/EODUKEDN.DOC>.
- NST (2011) Metinis pranešimas 2011. Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados. Nacionalinė sveikatos tarnyba. - Vilnius. - p. 128.
- NST (2007) Metinis pranešimas 2006. Žmonių ištekliai sveikatos priežiūroje. Nacionalinė sveikatos tarnyba. - Vilnius: VĮ Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2006. - 112 p.
- Pociūtė, G. (2011) Periferinio regiono sampratos problema Lietuvoje // *Annales Geographicae* 43–44. Vilnius: 128–143.
- Starkienė, L. (2014) Gydytojų skaičiaus planavimas: nuo mokslinių tyrimų iki sveikatos politikos // *Sveikatos politika ir valdymas* 1 (6). Vilnius, MRU: 102–115.
- Starkienė, L. (2013) Netolygus geografinis gydytojų pasiskirstymas // *Sveikatos politika ir valdymas* 1 (5). Vilnius, MRU: 101–117.
- Starkienė, L.; Strička, M.; Padaiga, Ž.; Macijauskienė, J.; Riklikienė, O. (2011) Sveikatos priežiūros žmonių išteklių planavimo duomenų rinkimo aktualijos ir praktiniai pavyzdžiai // *Sveikatos politika ir valdymas* 1 (3). Vilnius, MRU: 37–49.
- Ulikpan, A., Mirzoev, T., Jimenez, E., Malik, A. and Hill, P. S. (2014) Central Asian Post-Soviet health systems in transition: has different aid engagement produced different outcomes? // *Global Health Action* 7.

DIFFERENCES OF DOCTORS DENSITY AND THEIR AGE STRUCTURE IN LITHUANIAN REGIONS IN 1998-2015

Anna LIPNEVIČ

LSRC Institute of sociology

Goštauto st. 11, LT-01108, Vilnius

E-mail: anna.lipnevic@lstc.lt

Summary. The article discusses peculiarities of the regional distribution of doctors and their age structure in Lithuania. Using spatial analysis methods and data in territorial distribution of physicians in Lithuania was identified different doctors density areas. Also it was to evaluate peculiarities of physicians' spatial distribution in different Lithuanian municipalities in different years, differences of doctors density and their age structure in Lithuanian regions in 1998-2015. Performed law acts content analysis helped explain some of the imbalances the distribution of physicians and interview survey helped reveal the other factors influencing uneven distribution of doctors.

Keywords: health policy, health human resources, doctors density, regions of Lithuania, regional disparities.

REGIONŲ KULTŪRA IR JOS BŪKLĖS LIETUVOJE VERTINIMAS

Lilija KUBLICKIENĖ
LSTC Sociologijos institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
El. paštas: lilija.kublickienė@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojama kultūros reikšmė ir įtaka visuomenės socialinio bei ekonominio gyvenimo plėtrai, aptariant ir neekonominę, ir ekonominę kultūros poveikį. Žvelgiant į kultūrą kaip į vis didesnę vaidmenį įgyjantį plėtros faktorių, argumentuojamas dėmesys regionų kultūrai.

Remiantis pateiktais Lietuvos gyventojų reprezentatyvios apklausos duomenimis, straipsnyje atskleidžiamas gyventojų požiūris į regionų kultūros būklę, kultūros paslaugų įvairovę ir kokybę, įvairių kultūros įstaigų svarbą. Analizuojami įvairių Lietuvos vietovių (sostinės, didmiesčių, miestelių ir kaimų) gyventojų esamos kultūros būklės ir pasiūlos vertinimų skirtumai.

Raktažodžiai: regionai, kultūra, regionų kultūra, kultūros pasiekiamumas.

Įvadas

Anot UNESCO Visuotinės kultūros įvairovės deklaracijos (2001), kultūra – tai visuomenei ar socialinei grupei būdinga savita dvasinių, fizinių, intelektinių ir emocinių bruožų visuma, apimanti meną ir literatūrą, taip pat tradicijas, įsitikinimus bei vertybių sistemas. Kultūra daro poveikį individų ir socialinių grupių mąstymui bei veiksams, lemia jų gyvenimo būdą.

Kultūros sektoriaus vaidmuo visuomenėje įvairialypis, kultūra turi ir neekonominę, ir ekonominę poveikį (Mikić, 2012). Akcentuojant tiesiogiai su ekonomika nesusijusį kultūros poveikį, išskiriami įvairūs kultūros prieinamumo užtikrinimo svarbos argumentai. Visaverčio kultūrinio gyvenimo galimybių suteikimas visiems gyventojams pabrėžiamas kultūrą suprantant kaip vieną iš žmogaus teisių (teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime įtraukta į Žmogaus teisių deklaraciją, 27 str.) (Work plan for culture, 2012). Kultūros įtaka socialinei plėtrai matoma kaip socialinės sanglaudos ir atskirtų grupių integracijos prielaida (Council of Europe, 1998; Matarasso, 1997); kaip naujos vertybių sistemos kūrimas (Inglehart, Baker, 2000), kaip talentų ir kompetencijos ugdymas (Throsby, 2001), kaip kultūrinės įvairovės ir nacionalinio bei įvairių grupių identiteto palaikymas (Herrera, 2002; Throsby, 2001), kaip kūrybiškumo ir inovacijų skatinimas (Cox, 2005; Potts and Cunningham, 2008; Bakhshi et al., 2008).

Šiuo atveju kultūra suprantama kaip viena viešųjų gėrybių (Bureau, Mahe, 2009; Gramzow, 2009), kurianti žmogiškąjį ir socialinį kapitalą (Putnam, 1993; Cecchi, 2003; Petric 2006 ir kt.), nuo kurių lygio priklauso teritorijos (miestų, regionų) potencialas. Socialinis, kaip ir žmogiškasis, kapitalas – individuose įkūnytas ir sunkiai tiesiogiai apčiuopiamas išteklius, tačiau jis pripažįstamas kaip vienas vertingiausių šiuolaikinės visuomenės išteklių, sąlygojančių ekonominę plėtrą (Pareigienė, Kuliešis, 2013).

Todėl, siekiant tvaraus regionų vystymosi, ypač svarbus vaidmuo tenka kultūrai, turinčiai didelę reikšmę kuriant ir stiprinant žmogiškąjį ir socialinį kapitalą.

Kita vertus, kultūra turi ir tiesioginį poveikį ekonomikai. Kultūros paslaugos sukuria prielaidas kurti naujas darbo vietas (Scott, 2004), skatinti apleistų vietovių regeneraciją (Gdaniec,

2000; James ir kt., 2006), taip pat kultūra vertinama kaip aukštai kvalifikuotų darbuotojų traukos veiksnys (Florida, 2010; Scott, 2004), kūrybinės aplinkos kūrimo sąlyga. Vis plačiau pripažįstama, kad tiesiogiai su kultūra susijusios kūrybinės industrijos, įtvirtindamos naują požiūrį į ekonominį augimą ir plėtrą, daro nemažą įtaką ekonomikai ir visuomenei. Būtent kūrybinės industrijos vertinamos kaip vienas iš dinamiškiausiai besivystančių ekonomikos sektorių (Jensen, 1999; Pine, Gilmore, 1999). Šios tendencijos įvardijamos kaip ekonomikos „kultūrizacija“ (culturalisation) (Ellmeier, 2003) arba ekonomikos „kūrybiškėjimas“ (creativisation) (Mikic, 2012), pabrėžiant, kad kultūros sektorius vaidina lemiamą vaidmenį plėtojant kūrybinę ekonomiką (UNDP, 2010; Howkins, 2001; Florida, 2002).

Kūrybinės arba kultūrinės industrijos dažnai pasitelkiamos nagrinėjant miestų ekonominių vystymąsi, žvelgiant į jas kaip į vietovės patrauklumą didinantį faktorių (pavyzdžiui, kaip būdą keisti vietovės įvaizdį ir identitetą) ir verslo aglomeraciją skatinantį veiksnį (Zukin, 1995; Scott, 2004; Lazeretti, 2008; Cinti, 2008).

Pastaruoju metu, analizuojant kultūrinių industrijų įtaką plėtrai, ryškėja nauja tendencija. Dėmesys nuo gamybos struktūros perkeliamas į kūrybiškus žmogiškuosius išteklius, užimtus kultūrinėse industrijose ir bendrai ekonomikoje – t. y. kūrybinę klasę (Mikic, 2012). Šis požiūris ypač būdingas miesto sociologijai. Kūrybinę klasę traktuojama kaip naujas ekonominio augimo faktorius, teigiant, kad kūrybinė klasė sąlygoja ekonominį augimą tose teritorijose (regionuose), kurios sugeba patraukti žmones ir kurti tolerantišką, kūrybišką saviraišką skatinančią aplinką.

Taigi mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje kultūros sampratą ir jos reikšmę, aptinkamos įvairios prieigos, išryškinant vystomąjį kultūros sektoriaus indėlį. Priklausomai nuo autorių teorinių požiūrių, akcentuojami skirtingi procesai bei ryšiai, apibrėžiant sąvokas ir analizuojant kultūros sektoriaus įnašą. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje srityje egzistuoja skirtingos mokslinių tyrimų mokyklos. Kultūros sektorius bei jo įtaka gali būti apžvelgiami ir analizuojami kaip sociologinis fenomenas (Adorno, Horkheimer, 1989; Bourdieu, 1984; Johnson, 2006 ir kt.) ir kaip ekonominis reiškinys (Throsby, 2010; Caves, 2002; Potts and Cunningham, 2008; Pratt, 2004; Howkins, 2001 ir kt.) arba kaip teritorijų, t. y. miestų, regionų ir kt., fenomenas (Zukin, 1989, 1995; Evans, 2001; Hall, 2000; Landry, 2000; Florida, 2002, 2004, 2005; Lazeretti, 2008; Cintini, 2008 ir kt.).

Kalbant apie Lietuvos regionų kultūrą, dėmesys jai grindžiamas nacionalinės regioninės politikos tikslais – mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų ir jų viduje, skatinti tolygią ir tvarią visos valstybės teritorijos plėtrą. Šiam siekiui įgyvendinti svarbu tiek regionų ekonominės būklės suvienodinimas, tiek ir socialinės gerovės, gyvenimo lygio ir gyvenimo sąlygų diferenciacijos mažinimas. Pastaruoju metu vis mažiau dėmesio skiriama paprastam atsilikusių regionų subsidijavimui, vis daugiau siekiama rasti būdų, kaip kuo efektyviau panaudoti regiono vidinius resursus (Burneika, 2013).

Duomenys ir metodologija

Remiantis anksčiau išdėstytais samprotavimais apie kultūros panaudojimo potencialą, manytume, kad kultūros plėtra yra vienas iš svarbiausių vidinių regionų ekonominės ir socialinės plėtros resursų. Be to, didėjant globalizacijos spaudimui, ypač aktualus tampa svarbiausias Lietuvos kultūros politikos tikslas – išsaugoti nacionalinės kultūros tapatumą bei įvairovę. Ir čia didelis vaidmuo tenka regionų kultūrai, kuri, būdama sudedamąja nacionalinės kultūros dalimi, formuojama ir plėtojama įvairiuose Lietuvos regionuose, atspindi jų etninį, kalbinį, istorinį, kultūrinį savitumą. Tolygi ir kryptinga regionų kultūros plėtra, kultūros paslaugų sklaida, suteikiant visiems šalies gyventojams galimybes šiomis paslaugomis naudotis ir sudarant palankias sąlygas tenkinti

kultūros poreikius, yra būtina sąlyga užtikrinti geresnę regionų gyventojų gyvenimo kokybę ir subjektyvią gerovę (Grossi, Sacco ir kt., 2010).

Išsakyti argumentai pagrindžia toliau pristatomo regionų kultūros būklės sociologinio tyrimo aktualumą. Tyrimo tikslais buvo atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa¹¹, kurios duomenų pagrindu buvo siekiama apibūdinti Lietuvos gyventojų požiūrį į regionų kultūros būklę, išsiaiškinti, kaip vertinama kultūros paslaugų įvairovė ir kokybė regionuose, kultūros įstaigų veikla.

Svarbu atkreipti dėmesį į straipsnyje vartojamos sąvokos *regionas* specifiką. Lietuvoje regionai niekada nebuvo aiškiai apibrėžti, mokslinėje literatūroje ir praktikoje neretai sąvokos *teritorija*, *regionas*, *rajonas* ir kitos vartojamos kaip sinonimai (Puidokas, Daukaitė, 2013). Viešuojuose erdvėje dažniausiai apie regionus kalbama juos priešpriešinant sostinei Vilniui, nors ir šiuo atveju tiksliau būtų skirti centrinius ir periferinius regionus. Tačiau, siekiant vengti neigiamų konotacijų, galinčių kilti dėl sąvokos *periferinis regionas* (Pociūtė, 2011) vartojimo, straipsnyje regionai traktuojami akcentuojant „centras – regionai“ dichotomiją.

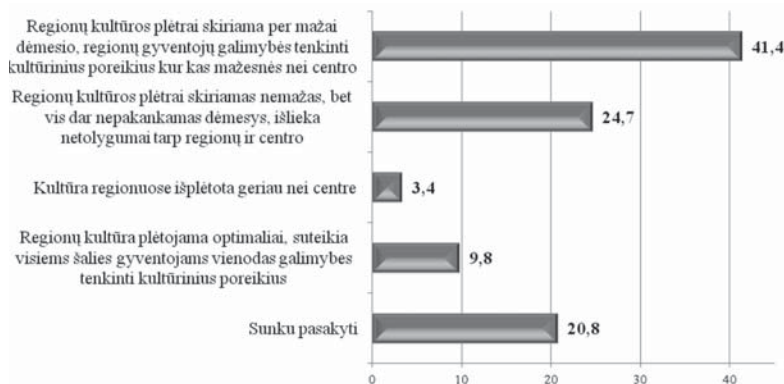
Regionų kultūros būklės Lietuvoje vertinimas

Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti, kaip Lietuvos gyventojai vertina esamą regionų kultūros būklę. Gauti duomenys parodė, kad daugelis (maždaug kas penktas apklaustasis) esamos padėties nežino ir negali atsakyti į pateiktą klausimą.

Didžioji dalis (41 proc.) pateikusių savo atsakymą teigė, kad regionų kultūros plėtrai skiriama per mažai dėmesio ir regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius kur kas mažesnės nei centre. Maždaug ketvirtadalis respondentų pasirinko švelnesnį atsakymą, pripažindami, jog regionų kultūros plėtrai skiriamas nemažas, bet vis dar nepakankamas dėmesys, išlieka netolygumai tarp regionų ir centro suteikiamų galimybių tenkinti kultūrinius poreikius.

Nedidelė apklaustų Lietuvos gyventojų dalis (kas dešimtas) mano, kad regionų kultūra plėtojama optimaliai, suteikia visiems šalies gyventojams galimybes tenkinti kultūrinius poreikius. Dar rečiau sutinkama su tuo, kad kultūra regionuose išplėtotą geriau nei centre (žr. 1 pav.).

1 pav. Esamos regionų kultūros būklės vertinimas (atsakiusiųjų proc.)

¹¹ Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmo-rus“. Respondentų skaičius N = 1002. Tyrimo objektas – 18 metų ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklauso-būdas – interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė tikimybinė atranka. Tyrimas vyko 19 miestų ir 57 kaimuose.

Žvelgiant į socialinių demografinių respondentų charakteristikų įtaką regionų kultūros būklės vertinimui, akivaizdžiai matosi, kad negalėjimas įvertinti esamą situaciją priklauso nuo apklaustųjų amžiaus ir išsilavinimo. Tik šiek tiek daugiau nei dešimtadalis jaunesnių nei 40 m. Lietuvos gyventojų negalėjo įvertinti regionų kultūros būklės, o vyresnių žmonių grupėse nepateikusių vertinimo dalis augo beveik dvigubai, tarp daugiau nei 70 m. turinčių respondentų neatsakiusieji sudarė daugiau nei 40 proc. Aukštąjį išsilavinimą įgijusių žmonių grupėje nuomonės apie regionų kultūros situaciją neturintys sudarė apie 11 proc., o nebaigusių vidurinio mokslo grupėje tokių buvo 38 proc.

Galima pastebėti, kad amžius ir išsilavinimas lemia kritiškesnę esamos situacijos matymą. Aukštąjį išsilavinimą turintys ir jaunesni nei 40 m. žmonės dažniau nei kiti nurodo, kad regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius kur kas mažesnės nei centro (44 proc. baigusių aukštąjį mokslą ir net 50 proc. 30–39 m.), jie taip pat dažniau palaiko nuomonę, jog regionų kultūros plėtrai skiriamas nemažas, bet vis dar nepakankamas dėmesys (apie 30–31 proc.).

Regionų kultūros būklės vertinimui įtakos turi ir apklaustųjų gyvenamoji vieta. Vilniaus gyventojai rečiau nei kitų vietovių atstovai pozityviai vertina regionų kultūros būklę. Tik apie 7 proc. vilniečių galvoja, kad regionų kultūra plėtojama optimaliai ar kad kultūra regionuose išplėta geriau nei centre. Šiuos atsakymus pasirinko apie 15 proc. mažesnių miestų ir kaimų gyventojų ir 13 proc. didesnių (išskyrus sostinę) miestų gyventojų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Regionų kultūros būklės vertinimas pagal respondentų gyvenamąją vietą (atsakiusių proc.)

	Kultūra regionuose išplėta geriau nei centre	Regionų kultūra plėtojama optimaliai	Regionų kultūros plėtrai skiriamas ne mažas, bet vis dar nepakankamas dėmesys	Regionų kultūros plėtrai skiriama per mažai dėmesio	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	1,1	5,8	29,2	38,7	25,2
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	3,5	9,3	27,1	46,9	13,3
Kiti miestai	2,1	13,3	24,9	42,2	17,5
Kaimas	5,8	9,1	19,9	37,3	27,9

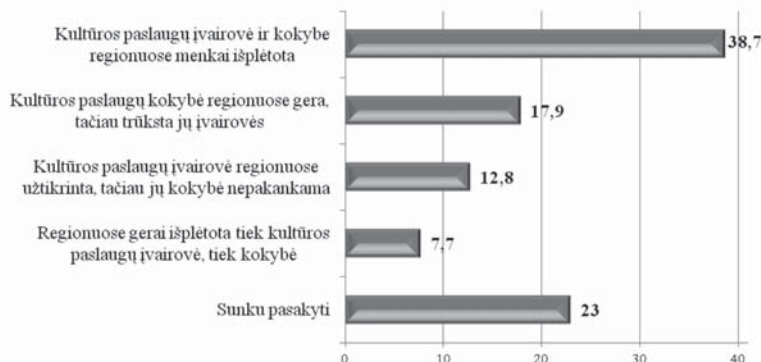
Kita vertus, susirūpinimas regionų kultūros būkle didesnis tarp kitų Lietuvos miestų (išskyrus sostinę) gyventojų – jie dažniau nei sostinės ir kaimų gyventojai pažymi, kad regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius kur kas mažesnės nei centro ir rečiau sakosi neturį nuomonės apie regionų kultūros situaciją.

Kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės Lietuvos regionuose vertinimas

Kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės regionuose vertinimas susijęs su požiūriu į bendrą regionų kultūros situaciją. Dažniausiai apklaustieji teigė, kad, jų manymu, kultūros paslaugų įvairovė ir kokybė regionuose menkai išplėta (39 proc.). Daugiau nei 30 proc. Lietuvos gyventojų pabrėžia vieną iš trūkumų: 18 proc. respondentų teigia, kad kultūros paslaugų kokybė regionuose gera, tačiau trūksta jų įvairovės, o 13 proc. sako, jog kultūros paslaugų įvairovė regionuose užtikrinta, tačiau jų kokybė nepakankama (žr. 2 pav.).

Tik apie 8 proc. Lietuvos gyventojų sutinka, kad regionuose gerai išplėta tiek kultūros paslaugų įvairovė, tiek kokybė. Netoli ketvirtadalio respondentų nuomonės šiuo klausimu neturi.

2 pav. Kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės Lietuvos regionuose vertinimas (atsakiusiųjų proc.)

Vertinimams įtakos turi respondentų lytis, amžius ir išsilavinimas. Kuo jaunesni ir kuo aukštesnio išsilavinimo žmonės, tuo mažesnė jų dalis sako, kad negali įvertinti kultūros paslaugų regionuose. Vyrai truputį kritiškesni už moteris, tarp jų daugiau sakančių, kad kultūros paslaugų įvairovė ir kokybė regionuose menkai išplėta, nors galima pastebėti, kad su amžiumi šis kritiškumas mažėja, o kylant išsilavinimui – auga. Apskritai aukštesnio išsilavinimo ir jaunesnio amžiaus respondentai daugiau turi priekaištų regionų kultūros paslaugų kokybei.

Sostinės ir kaimų gyventojai labiau nei gyvenantys kitose vietovėse kultūros paslaugų regionuose įvertinti negalėjo (žr. 2 lentelę). Vilniečiai taip pat labiau nei kiti abejoja regionų kultūros paslaugų kokybe – jie rečiau nei kitų vietovių gyventojai pritaria nuomonei, kad kultūros paslaugų kokybė regionuose gera, tačiau trūksta jų įvairovės (11 proc.) ir dažniau mano, jog kultūros paslaugų įvairovė regionuose užtikrinta, tačiau jų kokybė nepakankama (19 proc.).

Didžiųjų Lietuvos miestų (išskyrus sostinę) gyventojai patys kritiškiausi – dauguma jų (46 proc.) neigiamai vertino tiek kultūros paslaugų įvairovę, tiek kokybę. Tarp jų mažiausiai (4 proc.) galinčių pasakyti, kad regionuose gerai išplėta tiek kultūros paslaugų įvairovė, tiek kokybė.

Mažesnių miestų gyventojai dažniau nei kiti mano, jog kultūros paslaugų kokybė regionuose gera, tačiau trūksta jų įvairovės (25 proc.), be to, jie kaip ir kaimų gyventojai labiau nei kiti (9–10 proc.) pritaria nuomonei, kad regionuose gerai išplėta kultūros paslaugų įvairovė ir kokybė.

2 lentelė. Kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės Lietuvos regionuose vertinimas pagal respondentų gyvenamąją vietą (atsakiusiųjų proc.)

	Kultūros paslaugų įvairovė ir kokybė regionuose menkai išplėta	Kultūros paslaugų įvairovė regionuose užtikrinta, tačiau jų kokybė nepakankama	Kultūros paslaugų kokybė regionuose gera, tačiau trūksta jų įvairovės	Regionuose gerai išplėta tiek kultūros paslaugų įvairovė, tiek kokybė	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	33,6	19,4	11,1	6,6	29,3
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	46,0	16,8	18,1	4,2	14,9
Kiti miestai	33,1	14,1	24,7	10,2	18,0
Kaimas	40,3	4,5	15,4	8,9	30,9

Svarbiausios regionų kultūros įstaigos ir organizacijos

Lietuvos gyventojų taip pat buvo prašyta įvertinti kultūros įstaigų ir organizacijų svarbą. Remiantis gautais duomenimis, galima teigti, kad didžiausia apklaustųjų dalis (46 proc.) mano, jog pačios svarbiausios kultūros įstaigos – bibliotekos. Mažesnė respondentų dalis (37 proc.) išskyrė kultūros centrų svarbą (žr. 3 pav.).

Teatrai (spektaklių rodomai) atsidūrė trečioje vietoje – jie atrodė esą svarbiausia kultūros įstaiga daugiau negu ketvirtadaliui apklaustųjų.

Muziejus, koncertų sales, vietos bendruomenių organizacijas, NVO kaip svarbiausias kultūros įstaigas ar organizacijas pažymėjo apie 15–17 proc. Lietuvos gyventojų.

Ir tik 7–9 proc. apklaustųjų kiną ir parodų sales ar galerijas mano esant svarbiomis.

3 pav. Svarbiausios kultūros įstaigos, organizacijos (atsakiusiųjų proc.)

Vertindami respondentų lytį, amžių ir išsilavinimą, matome, kad bibliotekos svarbesnės moterims. Rečiausiai jų svarbą išskiria jauni iki 29 m. ir 40–49 m. žmonės.

Kultūros centrai aktualiausi vidutinio amžiaus (30–59 m.) žmonėms; mažiausiai svarbūs patiems jauniausiems (iki 29 m.) ir patiems vyriausiems (daugiau nei 70 m.) bei vidurinio išsilavinimo neturintiems.

Teatrų svarbą labiau pabrėžia jauni iki 29 m. ir aukštesnio išsilavinimo respondentai. Muziejai irgi svarbesni jaunimui. Koncertų sales kaip svarbiausią kultūros įstaigą dažniau nurodo 50–59 m. ir aukštojo išsilavinimo neturintys apklausti Lietuvos gyventojai.

Vietos bendruomenių organizacijų, NVO svarbą aukščiau vertina 30–49 m. žmonės ir aukštąjį išsilavinimą turintieji.

Kino reikšmė didesnė jaunesniems (iki 40 m.) respondentams.

Kultūros įstaigų / organizacijų svarbą įvertinti sunkiau vidurinio išsilavinimo neturintiems ir pagyvenusiems, t. y. vyresniems nei 70 m. žmonėms.

Gyvenamoji vietovė taip pat turi įtakos kultūros įstaigų svarbos vertinimui (žr. 3 lentelę).

Bibliotekų reikšmę ypač pabrėžia kaimų ir mažesnių miestų gyventojai. Jie taip pat labiau nei kitų vietovių gyventojai pažymi kultūros centrų reikšmę (ypač mažų miestų gyventojai).

Kaimų gyventojai išsiskiria mažiausiu muziejų ir parodų salių / galerijų vertinimu. Didmiesčių gyventojams labiau nei kitiems svarbūs teatrai. Taip pat didmiesčių (išskyrus sostinę) gyventojai dažniau nurodė koncertų salių svarbą.

Vietos bendruomenių organizacijos, NVO kaip kultūros nešėjos svarbesnės sostinės ir kaimų gyventojams.

3 lentelė. Svarbiausios kultūros įstaigos, organizacijos pagal respondentų gyvenamąją vietą (atsakiusiųjų proc.)

	Bibliotekos	Kultūros centrai	Teatrai / spektakliai	Muziejai	Koncertų salės	Bendruomenių organizacijos, NVO	Kinas	Parodų salės / galerijos	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	40,8	32,8	36,6	18,6	16,4	18,0	11,9	10,3	4,1
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	42,8	28,0	41,8	21,0	21,6	14,9	9,3	10,3	2,5
Kiti miestai	47,5	46,6	17,7	18,5	15,5	11,2	8,4	7,5	8,1
Kaimas	50,7	38,3	15,7	11,3	13,4	16,8	6,6	1,1	13,2

Kultūros centrų veiklos vertinimas

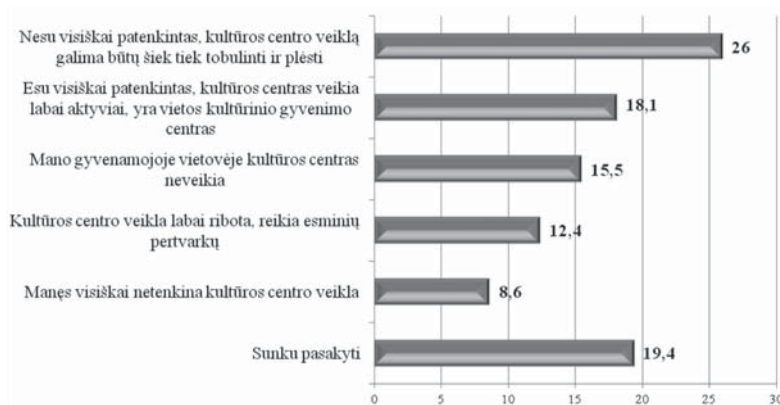
Apklausoje specialus dėmesys buvo skirtas kultūros centrų veiklos vertinimui, kadangi tai pagrindinės Lietuvos regionuose veikiančios kultūros įstaigos, turinčios galimybes tenkinti universalius žmonių kultūros poreikius.

Konkretizuojant kultūros centrų veiklos vertinimą, galima teigti, kad beveik penktadalis Lietuvos gyventojų apie kultūros centrų veiklą apibrėžtos nuomonės neturi. Dar 16 proc. respondentų sakė, kad jų gyvenamojoje vietovėje kultūros centras neveikia (žr. 4 pav.).

18 proc. Lietuvos gyventojų nurodė esą visiškai patenkinti jų gyvenamojoje vietovėje esančio kultūros centro vykdoma veikla, organizuojamais renginiais, sakydami, kad kultūros centras veikia labai aktyviai ir yra vietos kultūrinio gyvenimo centras.

Daugiausia, apie ketvirtadalis, apklaustųjų teigia, kad jie nėra visiškai patenkinti kultūros centro veikla, ją reikėtų šiek tiek tobulinti, plėsti. Dar 12 proc. respondentų sako, kad kultūros centro veikla labai ribota, jai reikia esminių pertvarkų. 9 proc. apklaustųjų žmonių nurodė, kad jų visiškai netenkina kultūros centro veikla.

4 pav. Pasitenkinimas respondento gyvenamojoje vietovėje esančio kultūros centro vykdoma veikla, organizuojamais renginiais (atsakiusiųjų proc.)

Atsakymą „nežinau / sunku pasakyti“ dažniau rinkosi vyresnio amžiaus ir žemesnio išsilavinimo žmonės. Moterys dažniau nei vyrai yra visiškai patenkintos kultūros centro veikla.

Sakančių, kad kultūros centro veiklą reikia šiek tiek tobulinti ir plėsti, daugiau yra tarp jaunesnių nei 40 m. žmonių ir ši nuomonė tuo populiareesnė, kuo aukštesnis išsilavinimas.

Nuomonė, kad kultūros centro veikla labai ribota, jai reikia esminių pertvarkų, būdingesnė 40–59 m. respondentų grupėms.

Pateiktų atsakymų subjektyvumą rodo ryškėjanti tendencija, jog augant išsilavinimui vis mažesnė dalis apklaustųjų teigia, kad jų gyvenamojoje vietovėje kultūros centras neveikia.

Vertinant gyvenamosios vietos įtaką nuomonių pasiskirstymui, matome, kad vilniečiai daugiau nei kiti susidūrė su sunkumu vertinant kultūros centro veiklą (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Pasitenkinimas respondento gyvenamojoje vietovėje esančio kultūros centro (KC) vykdoma veikla, organizuojamais renginiais (atsakiusiųjų proc.)

	Esu visiškai patenkintas, KC veikla labai aktyviai, yra vietos kultūrinio gyvenimo centras	Nesu visiškai patenkintas, KC veiklą galima būtų šiek tiek tobulinti ir plėsti	KC veikla labai ribota, reikia esminių pertvarkų	Manęs visiškai netenkina KC veikla	Mano gyvenamojoje vietovėje KC neveikia	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	14,5	15,2	10,6	7,2	19,1	33,4
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	18,2	28,2	15,1	10,4	9,6	18,4
Kiti miestai	24,0	39,9	13,7	4,6	1,2	16,5
Kaimas	14,7	17,2	9,9	11,5	31,6	15,1

Arti penktadalio sostinės gyventojų teigia, kad jų gyvenamojoje vietovėje kultūros centras neveikia. Tai galima paaiškinti tuo, jog Vilniaus kultūros centrų veikla mažai žinoma, galbūt ir mažiau svarbi, kita vertus, skaičiuojant kultūros centrų skaičių, tenkantį, pavyzdžiui, 1 000 gyventojų, sostinės rodikliai galimai nėra labai geri.

32 proc. kaimų gyventojų taip pat nurodė, kad jų gyvenamojoje vietovėje kultūros centras neveikia. Dar 12 proc. kaimiškų vietovių gyventojų sako, kad jų visiškai netenkina kultūros centro veikla.

Tarp visiškai patenkintų kultūros centro veikla daugiausia yra mažesnių Lietuvos miestų gyventojų. Jie taip pat daug dažniau nei kiti sakė, kad kultūros centro veiklą galima būtų šiek tiek tobulinti, plėsti.

Daugiausia Lietuvos gyventojų (34 proc.) svarbiausia kultūros centrų veiklos sritimi įvardija masinių renginių (švenčių, mugių ir kt.) organizavimą (žr. 5 pav.).

Apie ketvirtadalį apklaustųjų mano, kad kultūros centrui svarbiausia – mėgėjų meno plėtojimas (t. y. kaimo kapelos, liaudies šokiai, mėgėjiški spektakliai ir pan.). Panaši respondentų dalis prioritetą teikia kultūros centro veiklai, nukreiptai į koncertų ir kitų pramoginių renginių organizavimą.

Maždaug penktadalį respondentų kultūros centro svarbą sieja su švietėjiška, edukacine veikla (22 proc.); profesionalaus meno sklaida, profesionalių atlikėjų pasirodymais (18 proc.); etninės kultūros sklaida – folkloro, kraštotyros, tautodailės ir kt. užsiėmimais (17 proc.).

Mažiausia Lietuvos gyventojų dalis kaip svarbias pažymėjo tokias kultūros centro veiklos sritis kaip diskotekų, vakaronių, poilsio vakarų organizavimą (14 proc.) ir įvairių interesų ar pomėgių klubų veiklą (12 proc.).

5 pav. Svarbiausios kultūros centrų veiklos sritys (atsakiusių proc.)

Teigiantys, kad kultūros centrui svarbiausia organizuoti masinius renginius, dažniau yra vidutinio 40–59 m. žmonės. Jaunimas iki 29 m. sudaro mažiausią pabrėžiančių mėgėjų meno plėtojimo pirmenybę dalį.

Koncertų ir kitų pramoginių renginių organizavimas tuo aktualesnis, kuo jaunesni respondentai, bet tarp šių alternatyvą pasirinkusių mažiau aukštąjį išsilavinimą turinčiųjų.

Kuo jaunesni ir kuo aukštesnio išsilavinimo žmonės, tuo daugiau jie pritaria, kad svarbiausia kultūros centro veikla – edukacija. Profesionalaus meno sklaidos svarbos išskyrimas būdingesnis vyrams, vidutinio vyresnio (40–59 m.) amžiaus žmonėms ir turintiems aukštesnį išsilavinimą.

Diskotekų, vakaronių, poilsio vakarų organizavimą dažniau nurodė jaunesnio amžiaus respondentai, rečiau šią veiklą rinkosi aukštąjį išsilavinimą turintieji.

Kultūros centrą kaip interesų ir pomėgių klubų veiklą plėtojančią įstaigą dažniau laiko jauni iki 29 m. ir aukštesnio išsilavinimo žmonės.

Tarp teigiančių, kad svarbiausia kultūros centro veikla – masinių renginių bei koncertų ir kitų pramoginių renginių organizavimas, daugiausia yra mažų miestų gyventojų (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Svarbiausios kultūros centrų veiklos sritys pagal respondentų gyvenamąją vietą (atsakiusių proc.)

	Masinių renginių organizavimas	Mėgėjų meno plėtojimas	Koncertų, kt. pramoginių renginių organizavimas	Mokomoji, švietėjiška, edukacinė veikla	Profesionalaus meno sklaida / pasirodymai	Etninės kultūros sklaida	Diskotekų, vakaronių, poilsio vakarų organizavimas	Pomėgių klubų veikla	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	30,0	25,9	14,5	29,4	26,5	20,6	4,9	11,9	12,3
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	34,1	20,6	24,4	28,9	25,9	19,0	9,0	15,1	4,7
Kiti miestai	40,5	27,4	30,8	11,9	19,7	16,2	11,3	10,8	9,8
Kaimas	30,0	25,7	23,0	20,1	5,5	15,6	24,4	9,4	14,7

Su mėgėjų meno plėtojimu rečiausiai kultūros centro veiklą sieja didžiųjų miestų (išskyrus Vilnių) gyventojai (21 proc.).

Lietuvos didmiesčių gyventojai sudarė didesnę dalį nei kitų vietovių gyventojai tarp nurodžiusių, kad kultūros centrui svarbiausios edukacinė veikla, profesionalaus meno ir etninės kultūros sklaida.

Mintis, kad diskotekų, vakaronių, poilsio vakarų organizavimas yra svarbiausia kultūros centro veikla, būdingesnė kaimų gyventojams.

Atsakydami į klausimą „Kaip per pastarąjį dešimtmetį pasikeitė jūsų gyvenamojoje vietovėje esančio kultūros centro veikla?“, Lietuvos gyventojai dažniausiai (kas 5 žmogus) nurodė neigiamus poslinkius: teigė, kad kultūros centras dirba blogiau, sumažėjo veiklos apimtys, aktyvumas. 9 proc. kalbėjo dar pesimistiškiau – kultūros centro veikla visiškai užgeso ir 12 proc. sakė, kad niekas nepasikeitė, nes viskas kaip buvo blogai, taip ir liko. Taigi neigiamus pokyčius nurodo 42 proc. respondentų.

Tačiau 32 proc. Lietuvos gyventojų, atvirkščiai, mato teigiamus pokyčius: 16 proc. nurodė, kad kultūros centras dirba moderniau, lanksčiau ir išradingiau, vyksta daugiau renginių ir dar 16 proc. tvirtino, jog kultūros centras visada dirbo gerai.

Didelė dalis (ketvirtadalis) apklaustųjų nežino arba neturi nuomonės apie tai, kaip kito kultūros centro veikla per pastarąjį dešimtmetį (žr. 6 pav.).

6 pav. Kultūros centrų veiklos pokyčių per pastarąjį dešimtmetį vertinimas (atsakiusiųjų proc.)

Tarp sakančių, kad kultūros centras dirba moderniau, lanksčiau ir išradingiau, daugiau moterų ir, atvirkščiai, tarp teigiančių, kad kultūros centras dirba blogiau, sumažėjo jo veiklos apimtys ir aktyvumas, daugiau vyrų.

Kuo jaunesni respondentai ir kuo aukštesnio išsilavinimo grupei jie priklauso, tuo daugiau pritaria nuomonei, kad kultūros centras dirba moderniau bei lanksčiau. Aukštesnio išsilavinimo respondentai taip pat dažniau pažymi, kad kultūros centras visada dirbo gerai ir rečiau sako, kad kultūros centro veikla per pastarąjį dešimtmetį visiškai užgeso.

Kaimų gyventojai mažiau nei kitų vietovių gyventojai palaiko nuomonę, kad kultūros centras dirba moderniau, lanksčiau ir išradingiau, kad juose vyksta daugiau renginių ir kur kas dažniau išsako nuomonę, jog kultūros centro veikla visiškai užgeso (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Kultūros centrų veiklos pokyčių per pastarąjį dešimtmetį vertinimas pagal respondentų gyvenamąją vietą (atsakiusiųjų proc.)

	Dirba moderniau, lankščiau, daugiau renginių	Niekas nepasikeitė, jis visada dirbo gerai	Dirba blogiau, sumažėjo veiklos apimtys, aktyvumas	Niekas nepasikeitė, viskas buvo blogai, taip ir liko	Visiškai užgeso	Nežinau / sunku pasakyti
Vilnius	19,8	10,6	10,2	15,1	4,9	39,5
Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys	19,4	15,6	20,3	17,9	2,4	24,4
Kiti miestai	17,5	23,5	34,3	3,7	0	21,0
Kaimas	11,1	12,9	16,9	11,4	26,	21,8

Tai, kad kultūros centras visada dirbo gerai, labiausiai palaiko mažų miestų gyventojai (24 proc.). Nors šalia to būtent mažų miestų gyventojai taip pat dažniau nei kiti (34 proc.) teigia, jog pastaruju metu kultūros centro veiklos apimtys ir aktyvumas sumažėjo.

Iš neturinčių nuomonės apie kultūros centrų veiklos pokyčius ypač didelę dalį sudaro vilniečiai – net 40 proc.

Išvados

Dauguma Lietuvos gyventojų mano, kad regionų kultūros plėtrai skiriamas nepakankamas dėmesys – dažniausiai teigiama, kad regionų kultūros plėtrai skiriama per mažai dėmesio ir regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius kur kas mažesnės nei centro.

Vilniaus gyventojai rečiau nei kitų vietovių atstovai pozityviai vertina regionų kultūros būklę. Tačiau kitų Lietuvos miestų (išskyrus Vilnių) gyventojai dažniau nei sostinės ir kaimų gyventojai pažymi, kad regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius kur kas mažesnės nei centro. Krištiškiau regionų kultūros būklę vertina jaunesnio amžiaus ir aukštesnio išsilavinimo žmonės.

Daugiausia apklaustų Lietuvos gyventojų mano, kad regionuose menkai išplėta tiek kultūros paslaugų įvairovė, tiek ir kokybė. Didelė Lietuvos gyventojų dalis – dažniau nei kas penktas apklaustasis – regionų kultūros būklės, esamų kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės įvertinti negalėjo.

Lietuvos gyventojų nuomone, svarbiausios kultūros įstaigos – bibliotekos ir kultūros centrai, mažiausiai svarbios – kinas ir parodų salės / galerijos. Didmiesčių gyventojams labiau nei kitiems svarbūs teatrai, o kaimų ir mažesnių miestų gyventojai ypač pabrėžia bibliotekų ir kultūros centrų svarbą. Kultūros centrai aktualiausi vidutinio amžiaus žmonėms; jie mažiausiai svarbūs patiems jauniausiems (iki 29 m.) ir patiems vyriausiems (daugiau nei 70 m.) apklaustiesiems.

Daugiau nei trečdalis Lietuvos gyventojų nepateikė jokie kultūros centrų veiklos vertinimo. Vilniečiai labiau nei kitų vietovių gyventojai susidūrė su sunkumu įvertinti kultūros centrų veiklą. Tarp teigiamai vertinančių kultūros centrų veiklą daugiausia yra mažesnių Lietuvos miestų gyventojų.

Vertindami per pastarąjį dešimtmetį įvykusius kultūros centrų veiklos pokyčius, trečdalis Lietuvos gyventojų nurodė teigiamus poslinkius: teigė, kad kultūros centrai dirba moderniau,

lanksčiau ir išradingiau arba tvirtino, jog kultūros centras visada dirbo gerai. Kuo jaunesni respondentai ir kuo aukštesnio išsilavinimo grupei jie priklauso, tuo daugiau jie pritaria nuomonei, kad kultūros centras pastaruoju metu dirba moderniau bei lanksčiau.

Kita vertus, kas penktas Lietuvos gyventojas, pabrėžė, kad kultūros centras dirba blogiau, sumažėjo jų veiklos apimtys bei aktyvumas. Neigiamus kultūros centrų veiklos pokyčius labiau linkę įžiūrėti kaimų gyventojai.

Literatūra

- Adorno T. L., Horkheimer M. (1989). *Dialectic of Enlightenment*. London: Verso.
- Bakhshi H., McVittie E., Simmie J. (2008). *Creating Innovation. Do the creative industries support innovation in the wider economy?* London: NESTA. Prieiga internete: <http://planning.brookes.ac.uk/staff/resources/simmie/creating-innovation-james-simmie.doc>
- Bourdieu P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bureau J. C., Mahe L. P. (2009). *Provision of public Goods trough Agriculture*. Notre Europe–Jacques DelorsInstitute.
- Burneika. D. (2013). *Regioninė politika Europoje*. Vilnius: VU. Prieiga internete: http://www1151.vu.lt/wp-content/uploads/2013/11/ERP.11.11vadovelis.Fin_.pdf
- Caves R. (2000). *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cecchi C. (2003). Public Goods and Public Services – *The Process of Building Social Capital in Rural Areas*. Paper presented to the XL Sidea Annual Conference, Padova, 18-20 September. Prieiga internete: www.academia.edu/1239697/Public_Goods_and_Public_Services_The_proces_of_Building_Social_Capital_in_Rural_Areas
- Cinti T. (2008). Cultural clusters and districts: The state of arts. *Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development*, eds. L. Lazzeretti, P. Cooke. P.: 70-92. UK, USA: Edward Elgar Publishing.
- Council of Europe. (1998). *In from the Margins: A Contribution to the Debate on Culture and Development in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Cox G. (2005). *Cox Review of Creativity in Business: Building on the UK's Strengths*. London: HM Treasury.
- Ellmeier A. (2003). Cultural Entrepreneurialism: On the Changing Relationship Between the Arts, Culture and Employment. *The International Journal of Cultural Policy*, Vol. 9 (1). P.: 3-16.
- Evans G. (2001). *Cultural Planning an Urban Renaissance?* London: Rutledge.
- Florida R. (2002). *The Rise of Creative Class*. New York: Basic Books.
- Florida R. (2004). *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*. New York: Basic Books.
- Florida R. (2005). *Cities and Creative Class*. New York: Rutledge.
- Florida R. (2010). *Narodziny klasy kreatywnej*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

- Gdaniec E. (2000). Cultural industries, information technology and the regeneration of post-industrial urban landscapes. Poblenou in Barcelona — a virtual city? *Geo Journal*, Vol. 50, Issue 4. P.: 379-387.
- Gramzow A. (2009). *Rural development as provision of local public goods: Theory and evidence from Poland*. Leibniz: Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe.
- Grossi E., Sacco P. L., Blessi G. T., Cerutti. R. (2010). *The Impact of Culture on the Individual Subjective Well-Being of the Italian Population: An Exploratory Study*. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/225669666_The_Impact_of_Culture_on_the_Individual_Subjective_Well-Being_of_the_Italian_Population_An_Exploratory_Study
- Hall P. (2000). Creative cities and economic development. *Urban Studies*, Vol. 37 (4). P.: 639-649.
- Herrera C. (2002). Cultural Capital and Its Impact on Development. *ENCUENTORS*. IDB Cultural Centre, No. 43. P.: 1-13.
- Howkins J. (2001). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. Penguin Global.
- Inglehart R.; Baker W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1. P.: 19-51.
- James A., Martin R. L., Sunley. P. (2006). The rise of cultural economic geography. *Critical concept in economic geography*, Vol. IV, Cultural Economy (eds. R. Martin, P. Sunley). P.: 1-18. London: Routledge.
- Jensen R. (1999). *The Dream Society: How the Coming Shift From Information to Imagination Will Transform Your Business*. McGraw-Hill Professional.
- Johnson L. (2006). Valuing the Arts: Theorizing and Realizing Cultural Capital in an Australian City. *Geographical Research*, Vol. 44 (3). P.: 296-309.
- Landry C. (2000). *Creative City: Toolkit for Urban Planning*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Lazzeretti L. (2008). The cultural destructuralization model. *Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development*, eds. L. Lazzeretti, P. Cooke. P.: 93-120. UK, USA: Edward Edgar Publishing.
- Matarasso F. (1997). *Use or Ornament: The Social Impact of Participation in the Arts*. London: Comedia.
- Mikic H. (2012). *Measuring the economic contribution of cultural industries: A review and assessment of current methodological approaches*. UNESCO Framework for Cultural Statistics Handbook No. 1. UNESCO: Institute of Statistics.
- Pareigienė L., Kuliešis G. (2013). Viešosios gėrybės Lietuvos regionuose: žmogiškasis ir socialinis kapitalas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, Nr. 3 (31). P.: 68–76.
- Petric M. (2006). *Why and how should the government finance public goods in rural areas? A review of arguments*. Prieiga internete: www.aae.wisc.edu/events/papers/AppEcon/2006/petrick.03.29.pdf

- Pine J., Gilmore J. (1999). *The Experience Economy*. Boston: Harvard Business School Press.
- Pociūtė G. (2011). Periferinio regiono sampratos problema Lietuvoje. *Annales Geographicae*, 43–44, 2010–2011. P.: 128-143. Prieiga internete: <http://www.geo.lt/geo/fileadmin/failai/43-44/128-143.pdf>
- Potts J., Cunningham S. (2008). Four models of the creative industries. *International Journal of Cultural Policy*, Vol 14 (3). P.: 217-232.
- Pratt A. (2004). The cultural economy: A call for specialized ‘production of culture’ perspectives. *International Journal of Cultural Studies*, Volume 7(1). P.: 117-128.
- Puidokas M., Daukaitė I. (2013). Lietuvos regioninės politikos tobulinimo kryptys Europos Sąjungos regioninės politikos kontekste. *Viešojo politika ir administravimas*, T. 12, Nr. 1. P.: p. 65–79.
- Putnam R. D. (1993). The prosperous community: social capital and public life. *The American Prospect*, No. 13. P.: 35–42.
- Scott A. J. (2004). Cultural-products industries and urban economic development prospects for growth and market contestation in global context. *Urban Affairs Review*, No. 39. P.: 461-490.
- Throsby D. (2001). *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Throsby D. (2010). *Economics of Cultural Policy*. New York: Cambridge University Press.
- UNDP/UNCTAD. (2010). *Creative Economy Report 2010: Creative Economy: A Feasible Development Option*. New York: UN. Prieiga internete: http://unctad.org/en/docs/ditctab20103_en.pdf
- UNESCO. (2001). Universal declaration on cultural diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of UNESCO. Paris. Prieiga internete: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>
- Work plan for culture 2011-2014. (2012). A Report on Policies and good practices in the public arts and in cultural institutions to promote better access to and wider participation in culture. *European agenda for culture*. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/culture/policy/strategic-framework/documents/omc-report-access-to-culture_en.pdf
- Zukin S. (1989). *Loft Living Culture and Capital in Urban Change*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Zukin S. (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell Publishers.

REGIONAL CULTURE AND ASSESSMENT OF ITS SITUATION IN LITHUNIA

Lilija KUBLICKIENĖ
LSRC Institute of Sociology,
A. Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E. mail: lilija.kublickiene@gmail.com

Summary. The paper analyzes the role of culture and its influence on social and economic development of society, discussing both non-economic and economic impacts which culture sector generates. Looking at culture as a powerful regional developmental factor, focus on regional culture is argued.

Based on the submitted Lithuanian population representative survey data, the article reveals residents' attitudes towards status of regional culture, diversity and quality of cultural services provided, the importance of various cultural institutions. Peculiarities of public opinion on regional culture situation and access to culture in the different locations of Lithuania (the capital, cities, towns and villages) is analyzed.

Keywords: regions, culture, regional culture, access to culture.

PROBLEMINIŲ LIETUVOS AGRARINIŲ TERITORIJŲ ŽEMĖS ŪKIO VEIKLOS GEOGRAFINIAI ASPEKTAI

Gintaras RIBOKAS

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius

El. paštas: gintaras.geo@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje siekiama atskleisti Lietuvos probleminių agrarinių teritorijų žemės ūkio naudojimo pobūdį ir jo įtaką socialiniams procesams kaime. Atlikus tyrimą išryškėjo, kad pagal pasirinktus žemės ūkio intensyvumo rodiklius mažiau palankios ūkininkauti teritorijos yra gana nevienalytės. Žemės ūkio naudmenų struktūros analizė parodė, kad nenašiose teritorijose kelis kartus mažiau ariamosios žemės, o gausūs pievų ir ganyklų plotai naudojami neefektyviai, kartais vien dėl Europos Sąjungos paramos. Standartinės produkcijos, tenkančios 1 ha žemės ūkio naudmenų, tyrimai tik patvirtino, kad nenašiose teritorijose pajamų iš žemės ūkio veiklos lygis yra daug mažesnis už Lietuvos vidurkį. Palyginus išmokas, skiriamas ūkininkaujantiems mažiau palankiose teritorijose, kyla kai kurių abejonių, ar minėtos sumos yra ekonomiškai teisingos, nes, pavyzdžiui, aktyvaus karsto teritorijose gaunamas standartinės produkcijos kiekis yra kelis kartus didesnis nei didžiausio nepalankumo teritorijose, o išmokos skiriasi labai nežymiai.

Raktažodžiai: žemės naudojimas, mažiau palankios ūkininkauti teritorijos, standartinė produkcija, agrarinis kraštovaizdis.

Įvadas

Nepalankios žemės ūkio veiklai sąlygos daro didelę įtaką žemės ūkio intensyvumui ir socialiniams procesams kaime. Šiame straipsnyje probleminėmis agrarinėmis teritorijomis vadinamos tokios, kuriose žemės ūkio veikla yra komplikauta ir jos, iš dalies, sutampa su nenašiomis bei retai apgyventomis teritorijomis. Tokios teritorijos vadinamos „mažiau palankiomis ūkininkauti teritorijomis“ (Dėl žemės..., 2004). Jose nuo senesnių laikų susiformavo smulkesnė žemėnauda, mažesnio ploto ūkiai, žemės ūkio veikla mažiau intensyvi nei kitose Lietuvos vietovėse, todėl gaunama mažesnė standartinė produkcija ir pajamos. Įvykdžius žemės restituciją ir žemės reformą, iš esmės pasikeitė ūkininkavimo pobūdis, nepalankiose ūkininkauti teritorijose egzistavusi žemės ūkio sistema sugriuvo. Visa tai prisidėjo prie žemės ūkio veiklos intensyvumo sumažėjimo ir pablogino būtiniausių kaimo gyventojų poreikių tenkinimą. Šis procesas lėmė apleistų žemių atsiradimą ir ryškų smulkių žemės savininkų pajamų sumažėjimą, kuris suaktyvino neigiamus socialinius procesus kaime. Vykstanti sparti depopuliacija ir gyventojų senėjimas tik gilina ir taip neigiamus procesus, nes sparčiai mažėjant gyventojų skaičiui apmiršta anksčiau egzistavusios gyvenviečių funkcijos (Kriaučiūnas, 2010). Visa tai didina nedarbą ir socialinę atskirtį.

Nors dauguma mažiau palankiose ūkininkauti teritorijose esančių žemės savininkų susiję su žemės ūkio veikla, tačiau nemaža dalis užsiima natūrinio ūkiu ir tik dalis ūkininkų (tie, kurie įsikūrę našesnėse žemėse) plėtoja intensyvų, šiuolaikišką ūkį (Ribokas, 2013). Oficialiai išskirtos „mažiau palankios ūkininkauti teritorijos“ pagal žemės ūkio veiklos intensyvumą ir pobūdį nėra vienalytės, kadangi į šią kategoriją pateko labai skirtingo našumo teritorijos.

Darbo tikslas – išanalizuoti probleminių agrarinių teritorijų žemės ūkio veiklos geografinius aspektus. Pagrindiniai uždaviniai: išanalizuoti skirtingo našumo probleminių agrarinių teritorijų

žemės naudmenų struktūrą pagal deklaruotas žemės ūkio naudmenas; palyginti žemės ūkio intensyvumą, žemės ūkio naudmenų išnaudojimo laipsnį ir žemės ūkio naudmenų sukuriamą vertę.

Duomenys ir metodologija

Straipsnyje daugiausia buvo analizuojami 2003 ir 2010 m. žemės ūkio surašymų duomenys, be jų panaudoti ir kai kurie ankstesnių tyrimų duomenys. Detalių tyrimų laikotarpis apima 7 metus. Žemės ūkio surašymo metu buvo surašyti visi ūkiai, turintys daugiau nei 1 ha žemės ūkio naudmenų arba turinčių mažiau nei 1 ha žemės ūkio naudmenų, jei žemės ūkio pardavimo pajamos per metus sudaro ne mažiau kaip 5 000 Lt (Lietuvos Respublikos 2010., 2012a). Iš minėtų surašymų gauti duomenys apie žemės ūkio naudmenų struktūrą, ariamosios žemės, pievų ir ganyklų plotus, laikomų gyvulių skaičių, standartinę žemės ūkio produkciją. Kadangi analizuojamu laikotarpiu Lietuvoje buvo viskas skaičiuojama litais, straipsnyje daug kur palikta sena valiuta (oficialus kursas 3,45 lito už eurą).

Kadangi mažiau palankios ūkininkauti teritorijos pagal žemės našumą pasirodė skirtingos, norint aiškiau suvokti žemės ūkio intensyvumo skirtumus, jos buvo suskirstytos pagal žemės ūkio naudmenų ekonominius balus (Žemės kadastras, 1989). Tyrimas buvo atliekamas rajonų savivaldybių lygmeniu ir, detalesnis, seniūnijų lygmeniu. Išskirtos tokios žemės našumo grupės: pirma – nenašiausia (žemės ūkio naudmenų ekonominis balas iki 35), antra – vidutinio našumo (nuo 35,1 iki 45 balų) ir trečia – našiausia (> 45,1 balo).

Detalesniam tyrimui pirmoje grupėje buvo atrinkta Molėtų, Zarasų, Varėnos, Rietavo rajonų savivaldybės. Antrai grupei priskirta Ukmergės, Anykščių, Plungės, Šalčininkų, Šilutės rajonų savivaldybės. Trečiai grupei nepriskirta nei viena rajono savivaldybė, nes Biržų rajone yra tik 5 seniūnijos, kurios priklauso mažiau palankioms ūkininkauti teritorijoms, o kitų rajonų savivaldybių, turinčių tokį aukštą ekonominį balą, paprasčiausiai nėra. Toks pat skirstymas atliktas ir seniūnijų lygmeniu: pirmai grupei atrinktos Antazavės (Zarasų raj.), Kaniavos (Varėnos raj.), Daugailių (Utenos raj.), Tverų (Rietavo raj.) seniūnijos. Antrai grupei priskirtos Tverėčiaus (Ignalinos raj.), Priekulės (Klaipėdos raj.), Kintų (Šilutės raj.) seniūnijos. Trečiai grupei atrinktos Širvėnos (Biržų raj.) ir Krinčino (Pasvalio raj.) seniūnijos.

Straipsnyje naudotasi įvairių mokslininkų, dirbančių kaimo geografijos, žemėtvarkos ar kaimo sociologijos srityse, darbais. Nemažai darbų buvo skirta ankstesnei probleminių agrarinių teritorijų analizei. Agrarinio kraštovaizdžio pokyčius analizavo J. Milius (Milius, Ribokas, 2008). Žemės ūkio naudmenų struktūrą įvairiais aspektais tyrinėjo straipsnio autorius (Ribokas, Milius, 2008; Ribokas, 2010, 2011, 2012, 2013). Straipsnyje remtasi P. Aleknavičiaus, nagrinėjusio žemės ūkio naudmenų ploto pokyčius (Aleknavičius A, Aleknavičius P., 2010) ir kaimiškųjų teritorijų žemės naudojimo problemas (Aleknavičius, 2007), darbais. Pasinaudota J. Jasaičio kaimo raidos tyrimais ir neurbanizuotų teritorijų raidos strateginio valdymo tyrimais (Jasaitis, 2010). Naudotasi mokslininkų, nagrinėjančių agrarinio kraštovaizdžio transformacijas ir nenašių žemių naudojimo regioninius ypatumus, darbais.

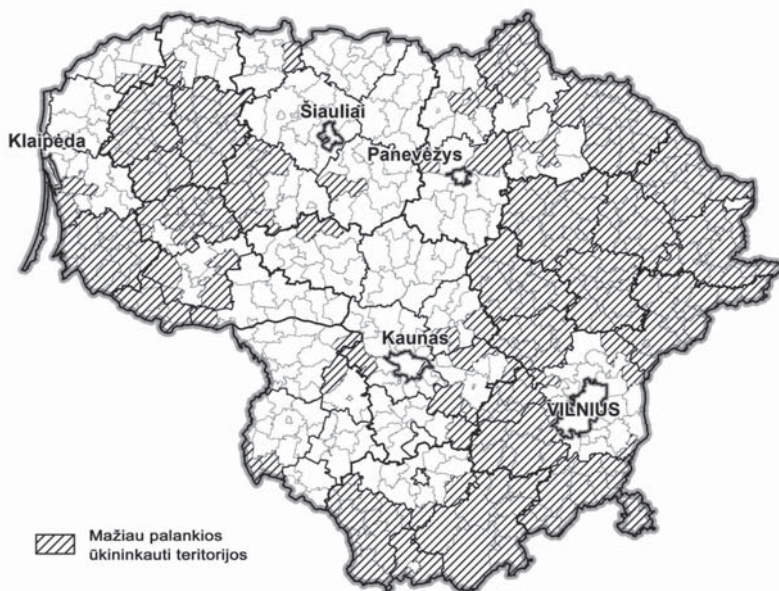
Žemės ūkio intensyvumas buvo skaičiuojamas pagal kelis rodiklius: žemės ūkio naudmenų struktūrą, sutartinių gyvulių kiekį ir standartinės produkcijos kiekį. Buvo nagrinėjamas surašytų žemės ūkio naudmenų procentas nuo viso seniūnijos ploto, ariamos žemės, pievų ir ganyklų užimama dalis bei jų išnaudojimo intensyvumas. Analizuotas sutartinių gyvulių kiekis, tenkantis 1 ha pievų ir ganyklų. Tirtas standartinės produkcijos kiekis, tenkantis 1 ha žemės ūkio naudmenų. Visa tai buvo daroma norint išryškinti mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemės ūkio intensyvumo regioninius skirtumus.

Žemdirbiai, ūkininkaujantys probleminėse teritorijose, dėl mažiau palankių gamtinių ir antropogeninių sąlygų turi daugiau išlaidų, gauna mažesnę derlių, todėl žemės ūkio pajamingumas

yra mažesnis. Norint kiek suniveliuoti minėtus skirtumus, Lietuvoje 2004 m. buvo išskirtos mažiau palankios ūkininkauti teritorijos, kurioms buvo numatyta parama (Dėl žemės..., 2004). Tokių teritorijų plotai keitėsi, vėliau buvo papildomai priskirtos teritorijos, kuriose buvo specifinių gamtinių kliūčių, tokių kaip karstiniai reiškiniai ar potvynių veikla (Dėl žemės..., 2006). Pagal šį dokumentą iš viso mažiau palankioms ūkininkauti teritorijoms buvo priskirta 19 savivaldybių: jų plotas sudarė 1094 872 ha, papildomai išskirta 51 seniūnija tose savivaldybėse, kuriose minėtos teritorijos neužima visos savivaldybės teritorijos – 345 190 ha, ir 8 seniūnijos intensyvaus karsto regione – 26 921 ha (žr. 1 pav.). Nors kai kurios savivaldybės bei seniūnijos ir neatitiko visų reikalingų kriterijų, tačiau jos buvo išskirtos pagal gamtinę specifiką, yra svarbios kraštovaizdžio, bioįvairovės, gyvūnijos apsaugos požiūriu. Lietuvoje tokios teritorijos iš viso užima apie penktadalį visos šalies teritorijos.

2015 m. buvo patvirtintas naujas žemės ūkio ministro įsakymas dėl išmokų už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių (Lietuvos Respublikos..., 2015). Jame buvo detalizuotos mažiau palankios ūkininkauti teritorijos. Pagrindinis prioritetas – atkurti, išsaugoti ir pagerinti su žemės ūkiu ir miškininkyste susijusias ekosistemas. Numatytas bioįvairovės didinimas, aplinkosaugos reikalavimų ir tvarios plėtros reguliavimas, žemės ūkio vietovių, kuriose ekstensyviai ūkininkaujama, gamybos pajėgumo užtikrinimas, biologinės įvairovės ir žemės ūkio gyvybingumo didelės gamtinės vertės agrarinėse teritorijose išsaugojimas. Tam numatyta skirti konkrečias išmokas. Vyriausybė nustatė, kokias išmokas gali gauti ūkininkaujantys mažiau palankiomis sąlygomis. Išmokų dydis priklauso nuo vietovių nepalankumo – didžiausio nepalankumo teritorijose išmokos siekia 61 EUR/ha, aktyvaus karsto teritorijose – 59 EUR/ha, mažo nepalankumo teritorijose – 46 EUR/ha, užliejamose teritorijose – 28 EUR/ha. Tačiau kyla abejonių, ar minėtos sumos yra ekonomiškai teisingos. Straipsnyje bus analizuojama, kokia yra mažiau palankių ūkininkauti vietovių žemės ūkio naudmenų vertė pagal sukuriamą standartinę produkciją ir kaip tai susiję su išmokomis.

1 pav. Mažiau palankios ūkininkauti teritorijos

Šaltinis: Dėl žemės..., 2006.

Žemės ūkio naudmenų struktūros analizė

Prieš pradėdant nagrinėti žemės ūkio naudmenų struktūros pokyčius, būtina paanalizuoti, kokią dalį nuo viso seniūnijos ploto užima **žemės ūkio surašymo metu surašyta žemė**. Visuotinio žemės ūkio surašymo metu buvo surašyti visi ūkiai, turintys daugiau nei 1 ha žemės ūkio naudmenų, arba turintys mažiau nei 1 ha žemės ūkio naudmenų, jei žemės ūkio pardavimo pajamos per metus sudaro ne mažiau kaip 5 000 Lt (Lietuvos Respublikos 2010., 2012 a). Tokių ūkių užimama dalis parodo žemės naudojimo intensyvumo pobūdį, nes jei didesni nei 1 ha ūkiai užima nedidelę dalį seniūnijos teritorijos, vadinasi, žemės ūkio veikla seniūnijoje nėra svarbi.

Surašyto žemės ploto santykis su visu seniūnijos plotu gali tarnauti rodikliu, rodančiu žemės ūkio veiklos svarbą toje teritorijoje, nes seniūnijoje gali būti dideli miškų ar kitų nenaudojamų žemių plotai, kurie smarkiai sumažintų žemės ūkio naudmenų procentinę dalį ir būtų sunku lyginti su kitomis seniūnijomis. Dėl tos priežasties vienas iš rodiklių, charakterizuojančių žemės naudojimo intensyvumą, galėtų būti surašytų žemių ploto santykis su visu seniūnijos plotu. Pagal žemės ūkio surašymų medžiagą matyti, kad surašytos žemės procentas priklauso nuo žemės našumo. Didžioji dalis rytų ir dalis vakarų Lietuvos priklauso prie mažiausio našumo žemių, todėl čia surašyti plotai santykinai yra mažesni.

Atrinkose pirmos grupės seniūnijose didesni nei 1 ha ūkiai sudarė apie trečdalią nuo viso seniūnijos ploto. Kaniavos seniūnijoje 2003 m. buvo surašyta 20 proc. nuo viso seniūnijos ploto, o 2010 m. – 16 proc.; Daugailių seniūnijoje atitinkamai 39 proc. ir 43 proc., Tverų seniūnijoje – 40 proc. ir 45 proc. Antros grupės seniūnijose surašyti plotai yra panašūs: Tverečiaus seniūnijoje – 20 proc. ir 25 proc., Priekulės – 36 proc. ir 35 proc., Kintų – 26 proc. ir 29 proc. Trečios grupės seniūnijose buvo surašytos daug didesnės teritorijos: Širvėnos seniūnijoje – 68 proc. ir 80 proc., Krinčino seniūnijoje – 56 proc. ir 57 proc.

Stebima tendencija, kad per žemės ūkio surašymų laikotarpį geresnėse ūkininkauti teritorijose surašytų žemių procentas didėjo, o prastesnėse – mažai keitėsi, kai kuriose seniūnijose (pavyzdžiui, Kaniavos) net sumažėjo. Galima būtų paminėti išskirtinį atvejį, kai Marcinkonių seniūnijoje 2010 m. buvo surašyta tik 3 proc. nuo viso seniūnijos ploto, praktiškai visa likusi teritorija apaugusi mišku. Tai rodo, kad didesnių nei 1 ha ūkininkų žemės palankesnėse ūkininkauti teritorijose užima gerokai didesnius plotus, o likusi nesurašyta žemė yra smulkesnių nei 1 ha ūkininkų, žemės savininkų, kurie neregistruoti kaip ūkininkai, arba ne žemės ūkio paskirties žemė.

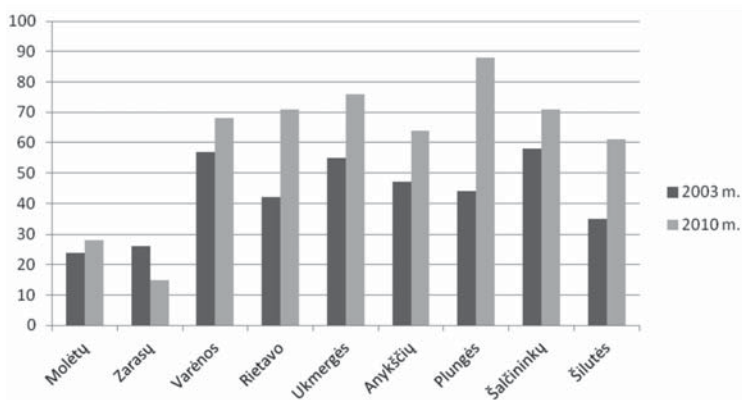
Palyginę absoliučius skaičius gausime panašius rezultatus. Žemės ūkio naudmenos Daugailių seniūnijoje 2003 m. sudarė 4869 ha, o 2010 m. – 5042 ha, Kaniavos seniūnijoje atitinkamai 2960 ha ir 3666 ha, Tverų seniūnijoje – 4869 ha ir 5042 ha, Tverečiaus – 1566 ha ir 1893 ha. Palankiausiose ūkininkauti teritorijose žemės ūkio naudmenų plotai per tą patį laikotarpį buvo daug didesni: Širvėnos seniūnijoje – 15968 ha ir 19207 ha, Krinčino seniūnijoje – 6839 ha ir 7111 ha.

Tačiau tikslesnį žemės ūkio veiklos intensyvumą geriau atspindi **ariamų žemės** (intensyviausiai naudojamos) procentas. Vidutiniškai Lietuvoje ariama žemė užima 77 proc. nuo surašytos žemės, tačiau išryškėjo dideli regioniniai skirtumai (Lietuvos Respublikos 2010., 2012). Antros grupės savivaldybėse ariama žemė 2003 m. ir 2010 m. sudarė didesnę pusę nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų (žr. 2 pav.). Ukmergės rajono savivaldybėje atitinkamai 55 proc. ir 76 proc., Anykščių – 47 proc. ir 64 proc. ir panašiai. Pirmos grupės rajonų savivaldybėse šis procentas buvo kur kas mažesnis: Molėtų rajono savivaldybėje – 24 proc. ir 27 proc., Zarasų – 26 proc. ir 15 proc., Varėnos – 57 proc. ir 68 proc., Rietavo – 42 proc. ir 71 proc. Galima pastebėti, kad nenašiose šiaurės rytų Lietuvos rajonų savivaldybėse ariamos žemės procentas yra mažiausias.

Atliktas tyrimas seniūnijų lygmeniu tai patvirtina. Pirmos grupės seniūnijose ariamos žemės 2003 m. ir 2010 m. buvo mažiausia: Antazavės seniūnijoje – 19 proc. ir 15 proc., Kaniavos –

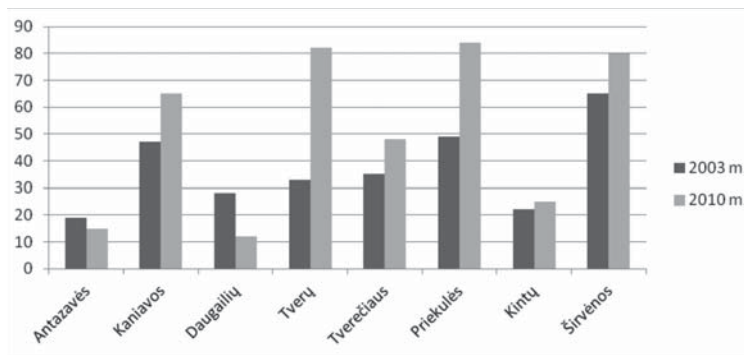
47 proc. ir 65 proc., Daugailių – 28 proc. ir 12 proc., Tverų – 33 proc. ir 82 proc. Akivaizdu, kad šiaurės rytų Lietuvos seniūnijose ariamos žemės buvo labai mažai ir toliau mažėjo. Antros grupės seniūnijose ariamos žemės kiek daugiau, o trečioje grupėje ji užėmė didžiausius plotus: Širvėnos seniūnijoje – 65 proc. ir 80 proc., Krinčino – 76 proc. ir 89 proc. (žr. 3 pav.). Matyti, kad našiausiose seniūnijose per 7 metus ariamos žemės plotai padidėjo.

2 pav. Ariama žemė rajonų savivaldybėse 2003 m. ir 2010 m. (proc. nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų)

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012a, Visuotinio žemės ūkio., 2005a, atlikta autoriaus.

3 pav. Ariama žemė seniūnijose 2003 m. ir 2010 m. (proc. nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų)

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012 b, Visuotinio žemės ūkio., 2005 b, atlikta autoriaus.

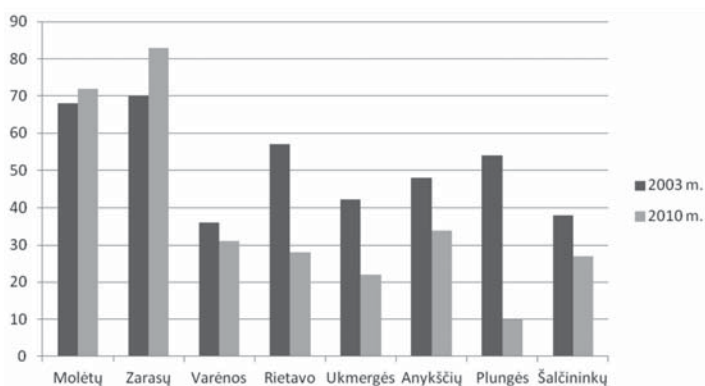
Pievų ir ganyklų užimami plotai pasiskirsto atvirksčiai. Palankesnėse žemės ūkio veiklai teritorijose pievos ir ganyklos užima tik nedidelę dalį.

Antros grupės savivaldybėse pievos ir ganyklos 2003 m. ir 2010 m. sudarė mažiau nei pusę nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų (žr. 4 pav.). Ukmergės rajono savivaldybėje atitinkamai

42 proc. ir 22 proc., Anykščių – 48 proc. ir 34 proc. ir panašiai. Pirmos grupės rajonų savivaldybėse šis procentas kur kas didesnis: Molėtų rajono savivaldybėje – 68 proc. ir 72 proc., Zarasų – 70 proc. ir 83 proc., Varėnos – 36 proc. ir 31 proc., Rietavo – 57 proc. ir 28 proc.

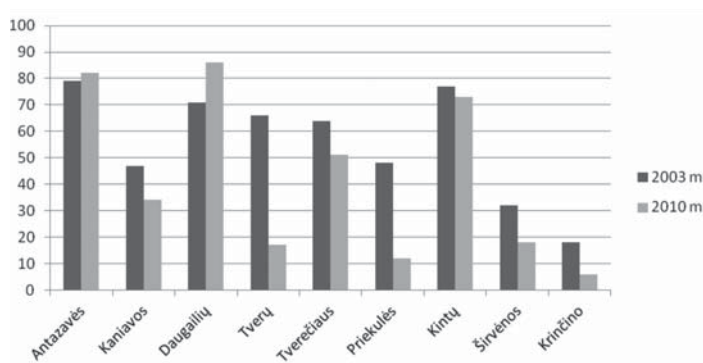
Pirmos grupės seniūnijose pievų ir ganyklų žemės 2003 m. ir 2010 m. buvo daugiau: Antazavės seniūnijoje – 79 proc. ir 82 proc., Kaniavos – 47 proc. ir 34 proc., Daugailių – 71 proc. ir 86 proc., Tverų – 66 proc. ir 17 proc. Matyti, kad šiaurės rytų Lietuvos seniūnijose pievų ir ganyklų buvo labai daug ir toliau didėjo. Antros grupės seniūnijose pievų ir ganyklų procentas įvairus, priklausomai nuo žemės ūkio specializacijos, Kintų seniūnijoje tokių plotų buvo daug – 77 proc. ir 73 proc., Priekulės mažiau – 48 proc. ir 12 proc., o trečioje grupėje pievos ir ganyklos užima mažiausius plotus: Širvėnos seniūnijoje – 32 proc. ir 18 proc., Krinčino – 18 proc. ir 6 proc. (žr. 5 pav.). Matyti, kad našiausiose seniūnijose per 7 metus pievų ir ganyklų plotai sumažėjo.

4 pav. Pievos ir ganyklos rajonų savivaldybėse 2003 m. ir 2010 m. (proc. nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų)

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų..., 2012a, Visuotinio žemės ūkio..., 2005a, atlikta autoriaus.

5 pav. Pievos ir ganyklos seniūnijose 2003 m. ir 2010 m. (proc. nuo visų surašytų žemės ūkio naudmenų)

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų..., 2012b, Visuotinio žemės ūkio..., 2005b, atlikta autoriaus.

Žemės ūkio veiklos intensyvumo tyrimas

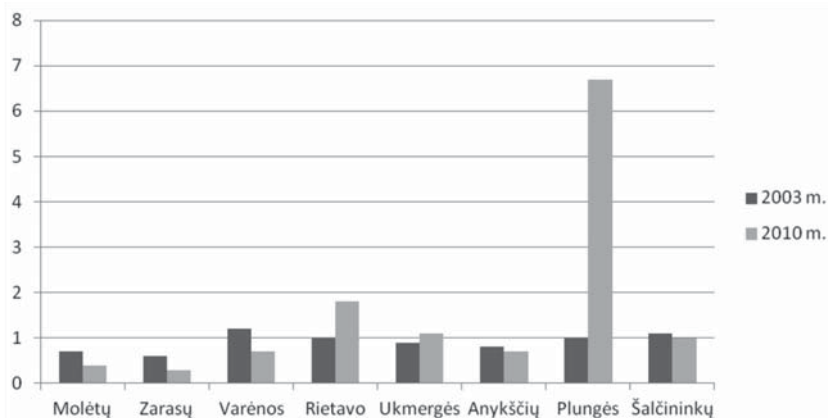
Tyrimo metu paaiškėjo, kad nenašiose teritorijose (ypač šiaurės rytų Lietuvoje) pievos ir ganyklos užima labai didelius plotus. Pats pievų ir ganyklų egzistavimas dar nerodo žemės ūkio ekstensyvumo, nes galbūt tose teritorijose vyraujanti specializacija yra gyvulininkystė, kuriai būtini dideli pievų ir ganyklų plotai. Todėl norint analizuoti žemės ūkio intensyvumą buvo paskaičiuota, kiek sutartinių gyvulių (SG) tenka 1 ha pievų ir ganyklų. Analizuoti buvo tik tie ūkiniai gyvuliai, kurių skaičius yra pateikiamas žemės ūkio surašymuose: galvijai, arkliai – 1 SG; avys, ožkos, kiaulės – 0,1 SG, paukščiai – 0,01 SG. Į sutartinius gyvulius galima perskaičiuoti ir daugybę kitų žemės ūkyje auginamų gyvūnų, tačiau jų skaičius turi nedidelę įtaką pievų ir ganyklų plėtrai, todėl nagrinėjami nebuvo. Vidutiniškai Lietuvoje 2003 m. 1 ha pievų ir ganyklų teko 1,2 SG, o 2010 m. – 1,6 SG.

Antros grupės savivaldybėse SG skaičius 1 ha pievų ir ganyklų buvo žemesnis už Lietuvos vidurkį ir 2003 m., ir 2010 m. Ukmergės rajono savivaldybėje siekė atitinkamai 0,9 SG ir 1,1 SG, Anykščių – 0,8 SG ir 0,7 SG ir panašiai. Pirmos grupės rajonų savivaldybėse šis rodiklis buvo dar mažesnis: Molėtų rajono savivaldybėje – 0,7 SG ir 0,4 SG, Zarasų – 0,6 SG ir 0,3 SG, Varėnos – 1,2 SG ir 0,7 SG, Rietavo – 1,0 SG ir 1,8 SG (žr. 6 pav.) Galima pastebėti, kad praktiškai visur minėtas rodiklis gerokai sumažėjo.

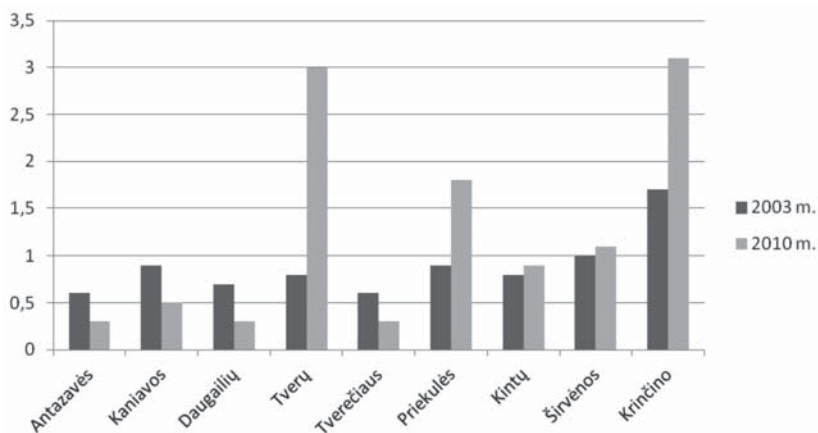
Atliktas tyrimas seniūnijų lygmeniu rodo, kad pirmos grupės seniūnijose SG skaičius 1 ha pievų ir ganyklų 2003 m. ir 2010 m. buvo mažas: Antazavės seniūnijoje – 0,6 SG ir 0,3 SG, Kaniavos – 0,9 SG ir 0,5 SG, Daugailių – 0,7 SG ir 0,3 SG, Tverų – 0,8 SG ir 3,0 SG. Akivaizdu, kad ir čia SG skaičius per analizuotą laikotarpį beveik visur, išskyrus Tverų seniūniją, kurioje liko labai mažai pievų bei ganyklų, ir toliau mažėjo. Antros grupės seniūnijose SG skaičius 1 ha pievų ir ganyklų 2003 m. ir 2010 m. Tverėčiaus seniūnijoje buvo 0,6 SG ir 0,3 SG, Priekulės – 0,9 SG ir 1,8 SG, o trečioje grupėje: Širvėnos seniūnijoje – 1,0 SG ir 1,1 SG, Krinčino – 1,7 SG ir 3,1 SG (žr. 7 pav.). Matyti, kad SG skaičius 1 ha pievų ir ganyklų nebuvo toks įvairus.

Būtina pažymėti, kad žemės ūkio gyvulių, išskyrus paukščius, per analizuotą laikotarpį smarkiai sumažėjo, o ganyklų ir pievų plotai nenašiose teritorijose padidėjo. Tai reiškia, kad dalis pievų ir ganyklų yra išnaudojama neefektyviai ar visai nenaudojama ir skirta tik Europos Sąjungos paramai gauti (Aleknavičius, 2007).

6 pav. Sutartinių gyvulių skaičius 1 ha pievų ir ganyklų savivaldybėse 2003 m. ir 2010 m.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012a, Visuotinio žemės ūkio., 2005a, atlikta autoriaus.

7 pav. Sutartinių gyvulių skaičius 1 ha pievų ir ganyklų seniūnijose 2003 m. ir 2010 m.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012b, Visuotinio žemės ūkio., 2005b, atlikta autoriaus.

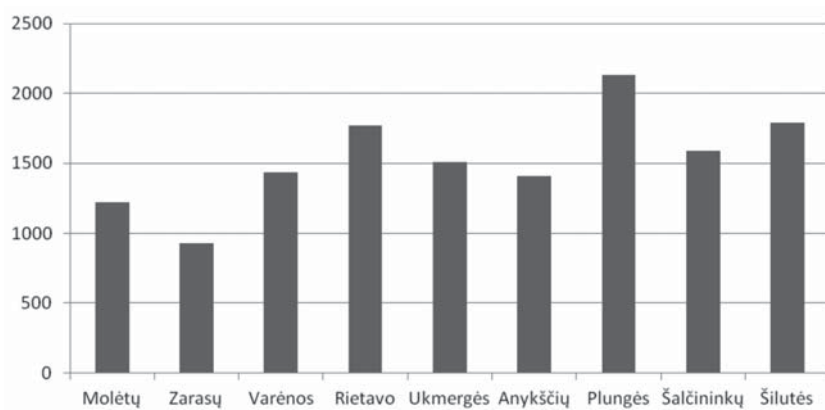
Dar vienas rodiklis, iš dalies atspindintis žemės ūkio intensyvumą, yra 1 ha žemės ūkio naudmenų sukuriama standartinė produkcija. Standartinė produkcija suprantama kaip kiekvieno žemės ūkio statistinio rodiklio produkcijos vertė, dauginant produkcijos vienetą iš supirkimo kainos be pridėtinės vertės mokesčio (Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012 b).

Vidutiniškai Lietuvoje 1 ha žemės ūkio naudmenų 2010 m. buvo sukurta standartinės produkcijos už 1906 Lt. Gaila, kad šis rodiklis seniūnijų lygmeniu buvo pateiktas tik paskutiniame žemės ūkio surašyme, todėl seniūnijų lygmeniu bus nagrinėjami tik 2010 m. duomenys. Antros grupės savivaldybėse standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų buvo mažesnis už Lietuvos vidurkį ir 2010 m. Ukmergės rajono savivaldybėje siekė 1510 Lt, Anykščių – 1405 Lt ir panašiai. Pirmos grupės rajonų savivaldybėse šis rodiklis buvo dar mažesnis: Molėtų rajono savivaldybėje siekė 1218 Lt, Zarasų – 930 Lt, Varėnos – 1431 Lt, Rietavo – 1769 Lt (žr. 8 pav.).

Tyrimas seniūnijų lygmeniu parodė, kad pirmos grupės seniūnijose standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų 2010 m. buvo: Antazavės seniūnijoje – 820 Lt, Kaniavos – 1200 Lt, Daugailių – 932 Lt, Tverų – 1619 Lt. Akivaizdu, kad čia standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų 2010 m. buvo gerokai mažesnis už Lietuvos vidurkį. Antros grupės seniūnijose standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų 2010 m. Tverėčiaus seniūnijoje buvo 1109 Lt, Priekulės – 1672 Lt, o trečioje grupėje: Širvėnos seniūnijoje – 1505 Lt, Krinčino – 1884 Lt (žr. 9 pav.). Matyti, kad standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų 2010 m. nebuvo toks įvairus kaip analizuojant kitus rodiklius. Kur kas didesni standartinės produkcijos kiekio skirtumai skaičiuojant vienam dirbančiam žemės ūkyje. Kai kuriose seniūnijose šis rodiklis skiriasi beveik 10 kartų, lyginant, pavyzdžiui, Širvėnos seniūniją su Marcinkonių arba 4 kartus lyginant su Daugailių seniūnija (Ribokas, 2013). Širvėnos seniūnijoje vienas dirbantis žemės ūkyje sukuria standartinės produkcijos už 19020 Lt, o Daugailių seniūnijoje – už 4600 Lt, Antazavės – už 6250 Lt. Tai rodo, kad nepalankiuose ūkininkauti regionuose žemės ūkio naudmenos nėra tokios blogos, tačiau vyrauja smulkesnė žemėnauda, vyresnio amžiaus žemės savininkai, kurie ūkininkauja ne taip efektyviai, todėl gaunamos mažesnės pajamos.

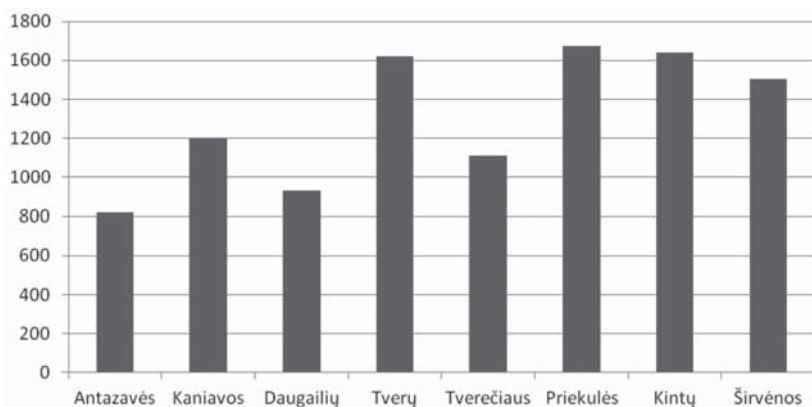
Vyriausybė nustatė, kokias išmokas gali gauti ūkininkaujantys mažiau palankiose sąlygose (Lietuvos Respublikos., 2015). Išmokų dydis priklauso nuo vietovių nepalankumo: didžiausio nepalankumo teritorijose išmokos siekia 61 EUR/ha, aktyvaus karsto teritorijose – 59 EUR/ha, mažo nepalankumo teritorijose – 46 EUR/ha, užliejamose teritorijose – 28 EUR/ha. Tačiau kyla abejonių, ar minėtos sumos yra ekonomiškai teisingos, nes aktyvaus karsto teritorijose gaunamas standartinės produkcijos kiekis yra kelis kartus didesnis nei didžiausio nepalankumo teritorijose, o išmokos skiriasi nežymiai, tik 2 EUR/ha.

8 pav. Standartinės produkcijos kiekis (Lt/ha) rajonų savivaldybėse 2003 m. ir 2010 m.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012a, atlikta autoriaus.

9 pav. Standartinės produkcijos kiekis (Lt/ha) seniūnijose 2003 m. ir 2010 m.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2010 metų., 2012b, atlikta autoriaus.

Išvados

Lietuvoje išskirtos mažiau palankios ūkininkauti teritorijos yra gana skirtingos pagal žemės ūkio intensyvumo rodiklius ir jas pagal žemės našumą galima suskirstyti į 3 grupes.

Pirmos grupės teritorijose žemės ūkio surašymo metu surašyta žemės naudmenų dalis, lyginant su visu seniūnijos plotu, yra nedidelė ir dažnai svyruoja nuo 20 proc. iki 30 proc. Trečios grupės teritorijose (geresnės kokybės žemėse) surašytos žemės sudaro nuo 60 proc. iki 75 proc.

Ariamosios žemės užimama dalis pirmos grupės nenašiose teritorijose sudaro nuo 20 proc. iki 40 proc., antros – nuo 25 proc. iki 50 proc., o trečios – nuo 65 proc. iki 75 proc. Pievos ir ganyklos pasiskirstė atvirksčiai: kuo žemės ekonominis balas yra žemesnis, tuo daugiau toje teritorijoje pievų ir ganyklų ir jų užimama dalis didėja.

Sutartinių gyvulių skaičius (SG) 1 ha pievų ir ganyklų nepalankiose ūkininkauti teritorijose praktiškai visur buvo žemesnis už Lietuvos vidurkį. Išryškėjo tokie patys skirtumai: blogesnėse žemėse, kur pievos ir ganyklos užima didžiausią dalį, sutartinių gyvulių skaičius 1 ha pievų ir ganyklų buvo kelis kartus mažesnis už Lietuvos vidurkį. Pievų ir ganyklų plotai nenašiose teritorijose, nepaisant to, kad gyvulių skaičius mažėja, pastoviai augo. Tai rodo ekstensyvų pievų ir ganyklų naudojimą.

Standartinės produkcijos kiekis 1 ha žemės ūkio naudmenų nenašiausiose teritorijose yra daugiau nei dvigubai mažesnis už Lietuvos vidurkį (1906 Lt per metus), pačiose našiausiose – artimas vidurkiui. Standartinės produkcijos kiekio, tenkančio vienam dirbančiam žemės ūkyje, skirtumai rodo, kad nepalankiuose regionuose žemė nėra tokia bloga, tačiau vyrauja smulkesnė žemėnauda, vyresnio amžiaus žemės savininkai prasčiau ūkininkauja, todėl gauna mažesnes pajamas.

Palyginus išmokas, skiriamas ūkininkaujantiems mažiau palankiose teritorijose, kyla abejonių, ar minėtos sumos yra ekonomiškai teisingos, nes aktyvaus karsto teritorijose gaunamas standartinės produkcijos kiekis yra kelis kartus didesnis nei didžiausio nepalankumo teritorijose, o išmokos skiriasi nežymiai, tik 2 EUR/ha.

Literatūra

- Aleknavičius A., Aleknavičius P. (2010). Žemės ūkio naudmenų ploto pokyčių perspektyvos Lietuvoje. *LŽŪU mokslo darbai*. 86 (39), 28–36.
- Aleknavičius P. 2007. Kaimiškų teritorijų žemės naudojimo problemos. *Žemės ūkio mokslai*, 14 (1), 82–90.
- Dėl žemės ūkio ministro 2004 m. vasario 27 d. įsakymo Nr. 3D-72 „Dėl mažiau palankių ūkininkauti vietovių“ pakeitimo. 2004. *Valstybės žinios*, 2004 Nr. 78-2735.
- Dėl žemės ūkio ministro 2004 m. vasario 27 d. įsakymo Nr. 3D-72 „Dėl mažiau palankių ūkininkauti vietovių“ pakeitimo. 2006. *Valstybės žinios*, 2006 Nr. 3D-2921.
- Jasaitis J. (2010). Antropologiniai atokesnių ir neurbanizuotų vietovių raidos strateginio valdymo aspektai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), 12-22.
- Kriaučiūnas E. (2010). Some development patterns of Lithuanian rural territories in 1990–2010. 20 years of Socio-Economic Transformations in countries Central and Eastern Europe – an attempt of accounts. *Geopolitical studies*, 16, p. 199-212. Warsaw, ISSN 1429-009X.
- Lietuvos Respublikos 2010 metų visuotinio žemės ūkio surašymo rezultatai pagal apskritis ir savivaldybes (2012a). *Statistikos departamentas prie LR vyriausybės*.

- Lietuvos Respublikos 2010 metų visuotinio žemės ūkio surašymo rezultatai pagal seniūnijas (2012b). *Statistikos departamentas prie LR vyriausybės*.
- Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2015 m. balandžio 1 d. įsakymas Nr. 3D-245 „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemonės „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“ (TAR, 2015-04-02, Nr. 2015-04957).
- Milius J., Ribokas G. (2008). Dirvonai Lietuvos XX ir XXI amžių laukuose. *Geografija*, 44 (1), 9–18.
- Ribokas G., Daugirdas V. (2013) Socialiniai rytų Lietuvos retai gyvenamų teritorijų ūkininkavimo aspektai. *Kaimo plėtros kryptys ir galimybės žinių visuomenėje*. 1 (5); 61–70.
- Ribokas G., Milius J. (2007). Žemėnaudos struktūros kaita Šiaurės rytų Lietuvoje atkūrus valstybingumą. *Annales Geographicae*, 40 (2), 38–49.
- Ribokas G. (2010). Šiaurės rytų Lietuvos kaimo raidos perspektyvos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), 63–74.
- Ribokas G. (2011). Apleistų žemių (dirvonų) problema retai apgyventose teritorijose. *Kaimo plėtros kryptys ir galimybės žinių visuomenėje*, 2; 298–306.
- Ribokas G. (2012). Šiaurės rytų Lietuvos žemės naudojimo socialiniai aspektai. *Geografijos metraštis*, 45, 90–97.
- Ribokas G. (2013). Kai kurie mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemės ūkio intensyvumo aspektai. *Geografijos metraštis*, 46, 62–71.
- Visuotinio 2003 m. žemės ūkio surašymo rezultatai pagal apskritis ir savivaldybes (2005a). *Statistikos departamentas prie LR vyriausybės*.
- Visuotinio 2003 m. žemės ūkio surašymo rezultatai seniūnijose (2005b). *Statistikos departamentas prie LR vyriausybės*.
- Žemės kadastras. 1989. Vilnius: Mokslas, 727 p.

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF AGRICULTURAL LAND-USE IN PROBLEM AGRARIAN TERRITORIES IN LITHUANIA

Gintaras RIBOKAS

LSRC Institute of Human Geography and Demography

Goštauto st. 11, LT-01108, Vilnius

E-mail: gintaras.geo@gmail.com

Summary. Unfavourable conditions for agricultural activities influence the intensity of farming. There are territories in Lithuania in which agricultural activity is complicated due to the natural and anthropogenic factors. In this article the problem agrarian territories are called these areas where agricultural activity is complicated. These territories partly clash with the unproductive and sparsely populated territories and officially are called “less favourable for agriculture territories”. The intensity of agriculture has been analysed according to several indicators: the structure of agricultural land and the change of it, the number of farm animals and the number of standard output.

The research has been carried out on the municipal and ward scale. There have been selected different productivity agricultural territories for the analysis: I – the least productive (economic point of agricultural land is less than 35), II – intermediate productive (from 35,1 till 45) and III – productive territories (more than 45,1 points). To the I group were attributed the municipalities of Molėtai, Zarasai, Varėna, Rietavas and Antazavė, Kaniava, Daugailiai, Tverai wards. For the II group were subscribed Ukmergė, Anykščiai, Plungė, Šalčininkai, Šilutė municipalities and Tverėčius, Priekulė, Kintai wards. III group is consisted of Šivėna and Krinčinas wards.

Mainly in the article there were used 2003 and 2010 census data. The farms were analysed only those that own more than 1 ha of agricultural land or those that are smaller than 1 ha but earn more than 5000 LT from agricultural products. The research revealed these main findings:

The arable land in less productive territories occupies around 20%-40%, in intermediate productive territories – 25%-50% and in productive territories – 65%-75%. It might be noticed that the per cent of arable land during the last years in the I group of municipalities/wards was decreasing, whereas in the III group was increasing. Meanwhile, the areas of meadows and pastures were increasing in the territories with the lower economic point. These areas of meadows and pastures usually were used ineffectively usually for the purpose to receive European Union subsidies.

The number of farm animals in the less favourable for agriculture lands in almost all analysed territories was lower than Lithuanian average. In the territories where the wards and pastures occupy the major parts, the number of farm animals counted for one ha of meadows and pastures was several times lower comparing with Lithuanian average.

The analysis of standard output, counted for one ha of agricultural land, underlined the same tendencies: in the less productive territories the income level from agricultural activities was significantly lower than Lithuanian average. According to the results of analysis, in the less favourable for agriculture territories the land use areas were smaller and the farmers were older. The government has determined the subsidies' level for less favourable for agriculture territories: the subsidies in the least productive territories reaches 61 EUR/ha, in the active karst region – 59 EUR/ha, in the lower productive territories – 46 EUR/ha, in the flooded territories – 28 EUR/ha. Comparing the subsidies that are provided by the government some doubts appear, whether the mentioned sums are economically correct; for instance, in the active karst territories the amount of standard output is several times bigger than in the least productive territories, but the subsidies differ only by 2 EUR/ha.

Keywords: agricultural land-use, less favourable for agriculture territories, standard output, agrarian landscape.

GYVENTOJŲ APTARNAVIMO ĮSTAIGŲ TINKLO KAITOS TENDENCIJOS LIETUVOS KAIMO GYVENVIETĖSE

Edis KRIAUCIŪNAS

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: edis.geo@gmail.com;

Gintarė POCIŪTĖ-SEREIKIENĖ

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: gintarei.pociutei@gmail.com

Gintaras RIBOKAS

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: gintaras.geo@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamos gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse nuo sovietmečio iki šių dienų, akcentuojant XXI a. laikotarpį. Straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos kaimo gyvenvietėse esančių švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos įstaigų, taip pat prekybos, maitinimo, pašto ir bankinių paslaugų įmonių tinklo kaitos tendencijas, šiai kaitai įtaką darančius veiksnius bei teritorinius dėsningumus. Straipsnyje pristatomo tyrimo metu nustatyta, kad Lietuvos kaimo gyvenvietėse mažėja visų tipų gyventojų aptarnavimo įstaigų, išskyrus parduotuves (kurių skaičius išlieka gana stabilus ir ryškėja parduotuvių koncentracija stambesnėse gyvenvietėse). Taip pat nustatyta, kad analizuojamu periodu labiausiai sumažėjo maitinimo įstaigų, ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir bankinių paslaugų skyrių. Išryškinta, kad gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo regioninę sklaidą mezolygmeniu lemia istoriškai susiklosčiusi teritorinė gyvenviečių sistema ir regioniniai demografiniai ypatumai, o mikrolygmeniu gyventojų aptarnavimo įstaigų buvimas konkrečioje gyvenvietėje priklauso nuo jos dydžio, administracinės funkcijos buvimo (dažnai lemiančios ir institucinį „paveldą“) ir padėties miestų sistemos atžvilgiu. Konstatuojama, kad, mažėjant gyventojų skaičiui kaime, ateityje neišvengiamai turėtų vykti savivaldybių ir valstybės valdomų įstaigų (kultūros centrų, bibliotekų, švietimo įstaigų ir kt.) tinklo pertvarka, sujungiant šias įstaigas į daugiafunkčius centrus.

Raktažodžiai: kaimo raida, gyventojų aptarnavimo įstaigos, kaimo infrastruktūra, kaimo gyvenvietės, kaimo geografija, regioninė geografija.

Įvadas

Šiuolaikinės Lietuvos kaimo vietovėse nemaža gyventojų socialinio aptarnavimo funkcijų dalis yra likusi nuo sovietmečio, kuomet kartu su kardinalia ūkio ir gyvenviečių sistemos pertvarka buvo vykdyta ir gyventojų kasdienio aptarnavimo įstaigų tinklo plėtra. Kai kurios anuomet steigtos įstaigos buvo susijusios su ūkiais, kai kurios – su švietimo sistema, medicininio aptarnavimu, administracine funkcija. Visos įstaigos buvo steigiamos atsižvelgiant į planavimo dokumentus ir apskaičiuotas normas, bet įstaigų skaičius konkrečioje gyvenvietėje priklausė ir nuo kolūkinės statybos subtilybių bei lokalių veiksnių.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, nebeliko direktyvinio planavimo, o aptarnavimo įstaigų likimas priklausė tiek nuo ekonominių, socialinių sąlygų, vietovės demografinės bū-

klės, tiek ir nuo savivaldybių administracijų vykdomos politikos, kai kada – nuo politikų valios.

Šiame straipsnyje analizuojamos gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse nuo sovietmečio iki šių dienų, akcentuojant XXI a. laikotarpį. Straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos kaimo gyvenvietėse esančių švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos įstaigų, taip pat prekybos, maitinimo, pašto ir bankinių paslaugų įmonių tinklo kaitos tendencijas, šiai kaitai įtaką darančius veiksnius bei teritorinius dėsningumus¹².

Duomenys ir metodologija

Šiame straipsnyje analizuojama visuomeninio aptarnavimo įstaigų kaita kaimo gyvenvietėse. Analizei naudoti Lietuvos Respublikos Statistikos departamento pateikiami oficialiosios statistikos duomenys ir statistikos leidiniai (Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, 2013; Lietuvos statistikos metraštis 1990 metai, 1991; Lietuvos statistikos..., 2015), taip pat kitos duomenų bazės ir internetiniai šaltiniai: Lietuvos Respublikos 2010 metų visuotinio žemės ūkio surašymo duomenys (Lietuvos Respublikos 2010 metų..., 2012.), Atviros informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistemos AIKOS (<http://www.aikos.smm.lt/>) duomenys; Lietuvos kreditų unijų grupės internetinės svetainės duomenys (LKU Kreditų unijų..., 2015); taip pat naudoti kiti papildomi informacijos šaltiniai (Bučienė, 2011; Murauskaitė, 2014; Motužienė, 2014; Srėbaliienė, 2012; Šakių rajono švietimo..., 2015; Vaičekonienė, 2011 ir kt.).

Institucinių požymių kaitai išsiaiškinti taip pat buvo atliktas specialus tyrimas 55 kaimo gyvenvietėse. Gyvenvietės šiam tyrimui buvo atrinktos skirtinguose Lietuvos regionuose, atsižvelgiant į jų geografinę padėtį, dydį, funkcinis ypatumus ir kt. (žr. 1 pav.). Tyrimui buvo atrinktos tos gyvenvietės, kurios turėjo ar potencialiai galėjo turėti kokių nors institucinių požymių, nes daugumoje mažųjų (turinčių <100 gyventojų) gyvenviečių nėra jokių administracinių institucijų ar socialinio aptarnavimo įstaigų.

1 pav. Analizuotų gyvenviečių ir seniūnijų teritorinis išsidėstymas

Šaltinis: parengta autorių.

¹² Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-006/2013).

Atrinktosė gyvenvietėse iš ekspertų (seniūnų, seniūnijų darbuotojų, seniūnaičių, kaimo bendruomenių pirmininkų, mokytojų, medicinos punktų darbuotojų, bibliotekininkų ir kt.) apklausos metodu buvo renkami duomenys apie gyventojų aptarnavimo institucijų kaitą, gyventojų darbo teritorinius ryšius, svarbiausias socialines bei ekonomines problemas, gyvenvietės raidos perspektyvas ir kt. Apklausų duomenys taip pat papildyti statistine duomenų, atspindinčių gyvenviečių ir seniūnijų būkle, analize. Šiame straipsnyje naudojami tyrimo metu surinkti duomenys, nusakantys gyventojų aptarnavimo institucijų kaitą ir su ja susijusias problemas.

Gyventojų aptarnavimo įstaigų teritorinio tinklo ypatumai sovietmečiu

Sovietmečiu planuojant gyvenvietes pirmiausia buvo atsižvelgiama į ūkinį aptarnavimą. Didesnės kaimo gyvenvietės planavimo darbuose taip ir vadintos – tarpūkinio aptarnavimo centrai. Gyventojų socialinis aptarnavimas buvo planuojamas kartu su gyvenviečių plėtra, tačiau iš esmės jis buvo antrinis (pavyzdžiui, jei gamybiniu požiūriu netikslinga plėsti gyvenvietės, netikslinga steigti ir aptarnavimo įstaigų). Gyventojų aptarnavimo įstaigų ir įmonių išdėstymo schemas buvo rengiamos remiantis rajono planavimo schemomis. Gyventojų aptarnavimo ir švietimo įstaigų buvimas (steigimas) priklausė nuo gyvenvietės padėties gyvenviečių sistemos hierarchijoje. Centrinėse ūkių gyvenvietėse buvo koncentruojamos kasdienio aptarnavimo įstaigos: parduotuvė, vaikų darželis, valgykla, mokykla, kultūros namai, paštas, taupomoji kasa (bankinių paslaugų atitiktum), biblioteka, medicinos punktas, kai kurios būtini aptarnavimo įstaigos (Teisės aktų..., 2009; Vaitekūnas, 1983). Kasdienio aptarnavimo centrų skaičius sovietmečiu maždaug atitiko kolūkių ir tarybinių ūkių skaičių, kurių sovietmečio pabaigoje (1985 metais) Lietuvoje buvo 1019 (Žemės kadastras, 1989).

Įstaigų skaičius konkrečiose gyvenvietėse skyrėsi priklausomai nuo gyvenvietės dydžio ir funkcijos. Aptarnavimo įstaigų buvo daugiau tose gyvenvietėse, kurios turėjo ir administracinę funkciją – buvo apylinkių centrai. Mažesnėse gyvenvietėse būdavo viena parduotuvė, didesnėse gyvenvietėse galėjo būti kelios specializuotos parduotuvės (maisto, ūkinių prekių). Vaikų darželiai buvo praktiškai visose centrinėse ūkių gyvenvietėse. Didesnėse kaimo gyvenvietėse (apylinkių centruose) dažniausiai būdavo vidurinė mokykla, kitose (mažesnėse) centrinėse ūkių gyvenvietėse – aštuonmetė mokykla, pagalbinėse gyvenvietėse – pradinė mokykla. Mažesnėse pagalbinėse kolūkio gyvenvietėse visas gyventojų aptarnavimas dažniausiai apsiribodavo tik viena maisto produktų parduotuve.

Be abejo, tai tik bendrieji dėsningumai, o realiai vienoje centrinėse gyvenvietėse aptarnavimo įstaigų galėjo būti daugiau, kitose – mažiau, atsižvelgiant ne tik į planavimo dokumentus ir juose numatytas normas, bet ir į kolūkinės statybos subtilybes (pavyzdžiui, į kolūkio pirmininko pažintis ir kt.).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę gyventojų aptarnavimo įstaigų likimas priklausė tiek nuo ekonominių, socialinių sąlygų, vietovės demografinės būklės, tiek ir nuo savivaldybių administracijų vykdomos politikos. Toliau aprašomos kaimo gyvenviečių institucinių požymių kaitos tendencijos pagal atskirus gyventojų aptarnavimo įstaigų tipus.

Administracinių funkcijų ir ūkinių centrų teritorinio pasiskirstymo kaita

Kai kurios kaimo gyvenvietės yra žemiausio rango administracinių vienetų – seniūnijų – centrai. Pastaruoju metu dėl administracinių pokyčių seniūnijų skaičius šiek tiek kinta; 2015 m. Lietuvoje buvo 544 seniūnijos, iš kurių, atmetus tik miestiškas seniūnijas, buvo 471 seniūnija, apimanti ir kaimo teritorijas. Dalis jų – 49 seniūnijos – buvo mišrios, t. y. apimančios ir miesto, ir kaimo teritorijas, o šių seniūnijų centrai buvo įsikūrę miestuose. 37 priemiestinių, bet tik kaimo

teritorijas apimančių seniūnijų centrai taip pat buvo miestuose. Tik kaimo teritorijas apimančios ir su centrais kaimo gyvenvietėse buvo 385 seniūnijos. Tad administracinių centrų funkcijas vykdė 385 Lietuvos kaimo gyvenvietės.

Sovietmečiu apylinkės ir ūkiai buvo stambinami – kuo vėlesnis sovietinis periodas, tuo apylinkių ir ūkių Lietuvos teritorijoje buvo mažiau: 1970 m. buvo 650 apylinkių; 1980 m. – 528, o 1990 m. atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje buvo 426 apylinkės (Visuotinė., 2001).

Lyginant su sovietmečio laikotarpiu pabaiga dabartinis kaimo seniūnijų skaičius yra šiek tiek didesnis, o buvusių sovietinių kaimiškų apylinkių bei jų centrų ir dabartinių seniūnijų bei jų centrų tinklas yra panašus. Dabartiniai seniūnijų centrai daugeliu atvejų kada nors yra buvę ir sovietinių apylinkių centrai. Esantys seniūnijų centrai dažniausiai yra didesnės kaimo gyvenvietės ar miestelio statusą turinčios gyvenvietės. Tačiau, priklausomai nuo geografinės padėties, jei teritorijoje nėra didesnių gyvenviečių, seniūnijų centrai gali būti ir mažose gyvenvietėse (Labanore 2011 m. gyveno 59 gyventojai, Varkalėse (Kaišiadorių r. sav. Nemaitonių seniūnijos centras) – 68 gyventojai ir kt.).

Nors pagal savo funkcijas seniūnijos ir skiriasi nuo sovietiniais laikais buvusių apylinkių, tačiau nemaža dalis buvusių funkcijų liko: administraciniame pastate (pastarieji dažniausiai būdavo tipiniai) be apylinkės tarybos buvo įkuriami biblioteka, taip pat paštas su taupomosios kasos skyriumi, kartais tame pačiame pastate būdavo ir ūkio kontora.

Iš tirtų 55 gyvenviečių – 28 gyvenvietės dabartiniu metu yra seniūnijų centrai; administracines funkcijas turinčių gyvenviečių skaičius, lyginant su sovietmečio pabaiga, padidėjo – sovietmečio pabaigoje apylinkių centrai buvo 22 tirtose gyvenvietėse. Kai kuriose tirtose gyvenvietėse seniūnijos centro nebuvimas buvo įvardytas kaip problema (Šniūraičiuose, Padovinyje). Kai kurių gyvenviečių žmonės norėtų, kad jų kaimas priklausytų kitai seniūnijai; štai Daukšių kaimo bendruomenės pirmininkė teigė, kad būtų geriau, jei kaimas priklausytų ne Skuodo, o Mosėdžio seniūnijai. Tad dabartinis seniūnijų teritorinis tinklas (ribos) tenkina ne visus gyventojus ir, atsižvelgiant į jų nuomonę, galėtų būti koreguojamas.

Pagal Žemės ūkio surašymo duomenis (Lietuvos Respublikos., 2012) 2010 m. Lietuvoje buvo 646 žemės ūkio bendrovės ir įmonės; daugiausia – Šiaulių (133), Kauno (115), Panevėžio (100) apskrityse. Daugiausia žemės ūkio bendrovių tose savivaldybėse, kuriose derlingesnės žemės: Panevėžio (37), Kėdainių (35), Radviliškio (30), Šiaulių (28), Pakruojo (27) ir kt. rajonų savivaldybių teritorijose.

Dauguma tirtų gyvenviečių (44) sovietmečio pabaigoje buvo centrinės ūkio gyvenvietės. Tyrimo metu žemės ūkio bendrovės ar kooperatyvai veikė 10 gyvenviečių. Kai kuriose gyvenvietėse su buvusiomis ūkių funkcijomis išliko ir infrastruktūros valdymas. Štai Padovinio gyvenvietėje (Marijampolės sav.) keliai, kanalizacija, vandentiekis priklauso žemės ūkio bendrovei. Toks pavaldumas sukelia ir tam tikrų problemų: bendrovei sunku išlaikyti turimą infrastruktūrą, o savivaldybė jos išlaikymo finansuoti nenori. Dėl ūkinio centro funkcijos šioje gyvenvietėje iškyla ir kitų problemų: gyvenvietė yra priemiestinė (iki Marijampolės – apie 8 km), joje namus įsigiję miestiečiai nori ramybės, yra nepatenkinti žemės ūkio technikos keliamu triukšmu.

Švietimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos

Bendrojo lavinimo mokyklos. Sovietmečiu vidurinės ar aštuonmetės mokyklos buvo visose centrinėse ūkių gyvenvietėse, o pradinės mokyklos – daugumoje pagalbinių (didesnių) kaimo gyvenviečių. Dabartiniu metu kaimo mokyklų tinklo raidą reguliuoja savivaldybės, tačiau mokyklų tinklo raida priklauso ir nuo bendrųjų geografinių gyvenviečių sistemos ypatumų.

Lietuvoje nuo 1992 m. mieste, o nuo 1995 m. ir kaimo teritorijose prasidėjo depopuliacija, kurios viena iš priežasčių – mažėjantis gimstamumas. Jis lėmė, kad maždaug nuo 2000 m. ėmė mažėti mokinių skaičius mokyklose, o mažėjant mokinių pradėtas mažinti ir mokyklų skaičius. Bendras mokyklų skaičius Lietuvoje 2000–2015 m. sumažėjo beveik per pusę (žr. 1 lentelę); mieste mokyklų sumažėjo tik apie 12 proc., o kaime – net 67 proc. Bendras mokinių skaičius sumažėjo 42,9 proc. (mieste – 39,5 proc., kaime – 53,6 proc.). Matome akivaizdų neatitikimą tarp mokinių skaičiaus mažėjimo ir mokyklų skaičiaus mažėjimo mieste ir kaime. Pirmiausia tai rodo, kad vyksta mokyklų koncentracija miestuose: 2000 m. mieste buvo sukonzentruota 33,3 proc. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų, o 2014–2015 mokslo metais – 57,4 proc. (kaimo mokyklų dalis atitinkamai sumažėjo nuo 66,7 proc. iki 42,5 proc.).

1 lentelė. Bendrojo lavinimo mokyklų skaičius Lietuvoje 2000–2015 m.

Teritorija	Kategorija	2000–2001 m.	2005–2006 m.	2010–2011 m.	2014–2015 m.	Pokytis 2000–2015 m.	
							%
Miestas ir kaimas	Bendrojo lavinimo mokyklų skaičius, vnt.	2354	1534	1321	1200	-1154	-49,0
	Mokinių skaičius, tūkst.	603,8	538,5	415,9	344,7	-259,1	-42,9
Miestas	Bendrojo lavinimo mokyklų skaičius, vnt.	785	1009	738	689	-96	-12,2
	Mokinių skaičius, tūkst.	458,2	475,7	327,2	277,1	-181,1	-39,5
Kaimas	Bendrojo lavinimo mokyklų skaičius, vnt.	1569	525	583	511	-1058	-67,4
	Mokinių skaičius, tūkst.	145,6	62,8	88,71	67,6	-78,0	-53,6

Šaltinis: parengta autorių pagal Lietuvos statistikos duomenų bazę (Lietuvos statistikos..., 2015).

Atitinkamai mažėja ir kaime besimokančių vaikų dalis: 2000 m. kaime mokėsi 24,1 proc. Lietuvos mokinių, o 2014–2015 mokslo metais – 19,6 proc., tačiau žinome, kad Lietuvos kaimiškose teritorijose iki šiol gyvena apie 33 proc. Lietuvos gyventojų ir ši dalis po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. beveik nekinta.

Visais laikais dalis kaimo mokinių mokėsi mieste ir ši dalis didėja. Amžiaus pradžioje kaime mokėsi daugiau nei 60 proc. 7–19 metų vaikų, paskutiniaisiais metais ši dalis sudaro apie 48 proc. Matome, kad mokinių skaičius kaime 2000–2015 m. sumažėjo 53,6 proc. (žr. 1 lentelę), o minėtos amžiaus grupės gyventojų kaime sumažėjo apie 40 proc. (Lietuvos statistikos..., 2015). Tad mažesnė kaime besimokančių vaikų dalis nebūtinai rodo, kad kaimas „sensta“, nemaža dalis kaimo vaikų mokosi mieste dėl geresnių ugdymo sąlygų, dėl to, kad vyresnių klasių mokiniams kaime net nėra galimybės mokytis ir, žinoma, mieste mokosi dauguma priemiestinių kaimų vaikų.

Kaimo teritorijose tradiciškai daugiausia būdavo pradinių ir pagrindinių (sovietmečiu – aštuonmečių) mokyklų, tačiau vykstant švietimo sistemos pertvarkai iš 2000 m. kaime buvusių 726 pradinių mokyklų 2014 m. liko tik 19, kuriose mokėsi 631 mokinys. Dabartiniu metu (2014–2015 m.) kaime daugiausia pagrindinių mokyklų – 293, kuriose mokėsi 25,6 tūkst. mokinių; 91 kaimo gimnazijoje mokėsi 23,2 tūkst., o 65 vidurinėse mokyklose – 10,6 tūkst. mokinių.

Mažėjant mokinių skaičiui ne tik mažėja mokyklų, bet ir reformuojamas jų tinklas: vidurinės mokyklos tampa arba pagrindinėmis (kurių skaičius išlieka gana stabilus), arba gimnazijomis, kurių skaičius itin išaugo paskutiniaisiais metais. Mažesnėse kaimo gyvenvietėse mokyklos tiesiog uždaromos.

Bendrojo lavinimo mokyklų kaimo teritorijose yra kelis kartus daugiau nei ikimokyklinio ugdymo įstaigų. Vienas iš tai lemiančių veiksnių – bendrojo lavinimo mokyklų lankymas yra privalomas, o ikimokyklinis ugdymas – ne. Pažymėtina, kad bendrojo lavinimo mokyklos veikia gana mažose gyvenvietėse, kuriose gyvena maždaug nuo 200–300 gyventojų. Gyvenvietės nuošalumas ne visada reiškia privalomą gyvenvietės nykimą ir mokyklos uždarymą. Nuošalumas kai kuriais atvejais reiškia alternatyvų nebuvimą, o tai skatina pačiai gyvenvietei tapti reikšmingesniu centru. Tai pasakytina apie nuošalią ir nedidelę Vilkaviškio r. savivaldybės Gražiškių gyvenvietę, kurioje veikia gimnazija. Kitose panašaus dydžio gyvenvietėse Plinkšėse (Mažeikių r. sav.), Antalgėje, Kuktiškėse (Utenos r. sav.) mokyklos arba panaikintos, arba sumažintos iki pradinio ugdymo skyrių.

Kaimo žmonės dažniausiai apgailestauja dėl mokyklų uždarymo. Kai kur pageidaujama nors pradinės mokyklos (Lazdininkai, Kretingos r. sav.). O štai Plinkšėse (Mažeikių r. sav.) žmonės liūdina faktas (gana tiksliai atspindintis kaimo gyvenviečių raidą), kad vietoje mokyklos planuojama įsteigti senelių namus.

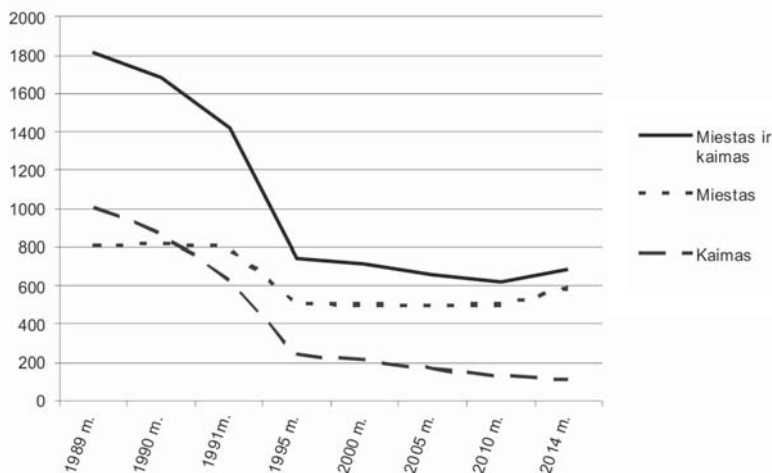
Ikimokyklinio ugdymo įstaigos. Sovietinio laikotarpio pabaigoje vaikų darželių tinklas plėstas itin sparčiai: nuo 1978 m. iki 1988 m. vaikų darželių skaičius Lietuvoje išaugo 76 proc. (Lietuvos TSR., 1981; Lietuvos statistikos., 1991). Sparčiausiai vaikų darželių tinklas plėstas kaimo vietovėse. Sovietmečio pabaigoje vaikų darželiai buvo praktiškai visose centrinėse kolūkinėse gyvenvietėse: 1989 m. kaimo teritorijose buvo 1003 ikimokyklinio ugdymo įstaigos (panašiai kiek ir centrinių gyvenviečių), iš kurių 1995 m. beliko 239 (žr. 2 pav.).

Paskutiniuoju dešimtmečiu bendras ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius nelabai kinta, tačiau ryškėja esminiai skirtumai tarp miesto ir kaimo: miestuose vaikų darželių skaičius auga, o kaimo teritorijose – mažėja (žr. 2 pav.). Tai susiję su Lietuvos teritorijos „miestėjimu“ ir nors bendras miesto–kaimo gyventojų skaičiaus santykis praktiškai nesikeičia, tačiau dalis kaimo vaikų lanko miesto ikimokyklines įstaigas.

Paskutiniaisiais metais Lietuvoje vyko intensyvi mokymo įstaigų tinklo pertvarka, kurios metu gana dažnai nuošaliuose kaimiškose teritorijose esančios mokyklos prijungiamos prie mokyklų, esančių didesnėse gyvenvietėse: ikimokyklinio ugdymo įstaigos tapo kitų mokyklų filialais ir taip „išnyko“ oficialioje statistikoje. Lietuvos kaimiškose teritorijose 2014–2015 m. be 2 pav. pateikto ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus dar veikė 28 mokyklos-darželiai (Lietuvos statistikos departamentas, 2015). Tad patikrinę mokyklų tinklo duomenis randame, kad ikimokyklinių įstaigų skaičius realiai yra didesnis. Štai Šakių r. savivaldybėje yra 2 ikimokyklinio ugdymo įstaigos (Atvira informavimo., 2015; Lietuvos statistikos departamentas, 2015), o realiai Šakių rajone veikia 2 vaikų lopšeliai-darželiai, 1 darželis- mokykla, o 6 rajono darželiai yra pagrindinių mokyklų ir gimnazijų skyriai (Šakių rajono., 2015). Matome aiškų neatitikimą tarp oficialiosios statistikos ir tikrovės. Suskaičiuoti visas kaimo teritorijose veikiančias ikimokyklinio ugdymo mokyklas būtų sudėtingas uždavinys, tačiau galima numatyti, kad ikimokyklinių

įstaigų tinklas kaime nemažėja tokiais intensyviais tempais, o mažesni skaičiai yra mokyklų tinklo reorganizavimo rezultatas. Juolab kad paskutiniaisiais metais stebima ir naujų daugiavončių centrų ir vaikų darželių steigimo tendencija (pavyzdžiui, Laibgaliuose, Rokiškio r. ir kt.).

2 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius Lietuvoje 1990–2014 m.

Šaltinis: parengta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis (Lietuvos statistikos., 1991; Lietuvos statistikos., 2015).

Pažymėtina, kad ikimokyklinio ugdymo įstaigų teritorinis pasiskirstymas labiau priklauso nuo gyvenvietės dydžio ir kitų gyvenviečių sistemos teritorinių ypatumų. Mūsų tyrimo duomenimis, ikimokyklinio ugdymo įstaigos išliko didesnėse kaimo gyvenvietėse, kuriose gyventojų skaičius siekia 600–700 ir daugiau. Tačiau yra atvejų, kai ikimokyklinės ugdymo įstaigos, dažniausiai kaip kitų mokyklų filialai, veikia ir mažesnėse kaimo gyvenvietėse, ypač jei gyvenvietė yra seniūnijos centras: Gražiškiuose (Vilkaviškio r. sav.; 2011 m. – 349 gyventojai), Kulvoje (Jonavos r. sav.; 2011 m. – 319 gyventojų), Laibgaliuose (Rokiškio r. sav.; 419 gyventojų), Beičionyse (Elektrėnų sav.; 159 gyventojai), Panoviuose (Šakių r. sav.; 286 gyventojai) ir kt.

Mūsų tirtose gyvenvietėse sovietmečio pabaigoje veikė 46 vaikų darželiai, tyrimo metu fiksuota 17 veikiančių darželių. Kai kuriose tirtose gyvenvietėse darželio nebuvimas buvo įvardytas kaip problema: Lazdininkuose, Nevarėnuose, Taujėnuose, Lekėčiuose. Pavyzdžiui, Agluonėnuose (Klaipėdos r. sav.) yra vaikų darželis, tačiau dauguma tėvų dirba Klaipėdoje ir veža vaikus į Klaipėdos vaikų darželius. Mokyklai ir ikimokyklinio ugdymo įstaigai ar grupei mažesnėje gyvenvietėje padeda išlikti ir vaikų globos įstaigų buvimas (pavyzdžiui, Beičionyse, Elektrėnų sav.).

Tad ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklą ir jo raidą kaimo vietovėse lemia gyvenvietės dydis, gyvenviečių tinklo ypatumai ir lokalūs veiksniai. Natūralu, kad vakarų Lietuvoje, kur stambesnės kaimo gyvenvietės ir daugiau jaunesnio amžiaus gyventojų, ikimokyklinio ugdymo įstaigų yra šiek tiek daugiau nei rytų Lietuvoje, kur vyrauja maži kaimai, o kaimo gyventojai yra vyresnio amžiaus (išskyrus Vilniaus miesto poveikio zoną).

Kultūros įstaigų, bibliotekų ir medicininio aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos

Kultūros įstaigos ir bibliotekos. Kultūros įstaigos sovietmečiu buvo susietos su centrinėmis ūkių gyvenvietėmis, dažnai kultūros rūmai ir ūkio administracija būdavo viename pastate. Sugriuvus kolūkinio ūkio sistemai, buvo apleista daug kultūros rūmų (namų) pastatų, tačiau pati kultūros organizacijos struktūra liko. Kiekvienoje savivaldybėje kultūros organizacijos administruojamos, tvarkomos ir pertvarkomos skirtingai: steigiami kultūros centrai, buvę kultūros namai veikia kaip filialai, kaip laisvalaikio centrai ar salės ir kt. Dėl šios įvairovės gana sudėtinga apskaičiuoti bendrą statistiką: pateikiami skaičiai netiksliai atspindi realią padėtį.

Pagal oficialią statistiką kultūros centrų Lietuvoje mažėja. Statistikos departamento duomenimis 1995 m. Lietuvoje buvo 985 kultūros centrai, 2000 m. – 972, 2013 m. – 639 (Lietuvos statistikos..., 2015). Kultūros centrų mažėjimo tendenciją patvirtina ir mūsų tyrimo duomenys. Tirtose 55 kaimo gyvenvietėse sovietmečio pabaigoje buvo 49 kultūros namai, o tyrimo metu veikė 41 kultūros centras. Kultūros centrų veikla tiesiogiai priklausoma nuo savivaldybių administracijų. Tyrimo metu kai kuriose gyvenvietėse buvo fiksuoti nusiskundimai dėl nepatenkinamos kultūros centro veiklos. Taupant lėšas, mažinami kultūros centrų darbuotojų atlyginimai ir etatai. Pasitaiko atvejų, kai kultūros centras yra, tačiau realiai vykdoma tik „popierinė“ veikla, o įstaigos vadovo, gyvenančio savivaldybės centre, kaimo gyventojai beveik nemato. Pastaruoju metu kultūros centrų veikla dažnai siejasi su kaimo bendruomenių veikla; naudojant ES lėšas, vyksta kultūros centrų renovacija, pritaikant juos bendruomenių reikmėms (Palomenėje Kaišiadorių r., Žlibinuose Plungės r., Eigirdžiuose Telšių r. ir kt.).

1990 m. Lietuvos kaimo teritorijose buvo 1,4 tūkst. bibliotekų, tai sudarė 76 proc. visų Lietuvoje veikiančių bibliotekų (Lietuvos statistikos..., 1991). Šiuo metu (2014 m. duomenys) Lietuvos kaimo gyvenvietėse yra 1066 bibliotekos, jų skaičius kaimo vietovėse po truputį mažėja – 2005 m. buvo 1147 bibliotekos (Lietuvos statistikos..., 2015). Mūsų tirtose gyvenvietėse bibliotekų skaičius beveik nesikeitė. Bibliotekos buvo uždarytos Papušinyje (Radviliškio r. sav.) ir Lazdininkuose (Kretingos r. sav.), o Biržuvėnuose (restauruotuose Biržuvėnų dvaro rūmuose) buvo atidaryta nauja biblioteka, kuri veikia kartu su muziejumi.

Dabartinis kaimo bibliotekų skaičius kaimo vietovėse praktiškai sutampa su sovietmečiu buvusių centrinių ūkių gyvenviečių skaičiumi. Daugumoje bibliotekų įrengti viešos interneto prieigos taškai, kurie yra gana populiarūs. Bibliotekos dabartiniu metu kaimo gyvenvietėse yra svarbus kaimo kultūros centras, kartais, uždarius kaime mokyklą ir jei nėra kultūros namų, tai vienintelė kultūros įstaiga kaime.

3 lentelė. Svarbiausių institucinių požymių kaita tirtose kaimo gyvenvietėse

Įstaiga	Sovietmečio pabaiga (1989 m.)		2013–2014 m.		Įstaigų skaičiaus pokytis (%)
	Įstaigų skaičius	Gyvenviečių, kurioms būdingas požymis, skaičius	Įstaigų skaičius	Gyvenviečių, kurioms būdingas požymis, skaičius	
Seniūnijos (apylinkės) administracija	28	28	22	22	+21
Kultūros namai (skyrius)	49	49	41	41	-16
Biblioteka	51	51	50	50	-2

3 lentelės tęsinys

Įstaiga	Sovietmečio pabaiga (1989 m.)		2013–2014 m.		Įstaigų skaičiaus pokytis (%)
	Įstaigų skaičius	Gyvenviečių, kurioms būdingas požymis, skaičius	Įstaigų skaičius	Gyvenviečių, kurioms būdingas požymis, skaičius	
Iš viso	54	54	39	38	–28
Pradinės	12	12	7	7	–42
Pagrindinės (sovietmečiu – aštuonmetės)	22	22	25	24	+14
Vidurinės	20	20	4	4	–80
Gimnazijos	0	0	3	3	
Ikimokyklinio ugdymo įstaigos	46	46	17	17	–63
Parduotuvės (be autoparduotuvių)	83	52	97	51	+17
Maitinimo įstaigos (valgyklos, kavinės)	53	49	20	15	–62
Paštas	43	43	30 (+3 pašto autobusai)	30 (+3)	–30 (–23)
Bankinės paslaugos	32	32	9	9	–71
Medicinos punktai	53	52	51	47	–4

Šaltinis: parengta autorių pagal tyrimo 55 kaimo gyvenvietėse duomenis.

Pažymėtina, kad dažnai bibliotekininkai yra kaimo bendruomenių pirmininkai arba nariai, glaudžiai susiję su kaimo bendruomenės veikla, kaimo plėtros projektų rengimu ir įgyvendinimu, kultūrinių renginių organizavimu. Dėl lėšų trūkumo nemaža dalis kaimo bibliotekų yra apgailėtinos būklės (Sūduvoje, Vilkaviškio r. sav.; Panemunyje, Rokiškio r. sav. ir kt.), bibliotekininkės kartu yra ir valytojos, ir kūrikės, o kartais – ir malkų skaldytojos. Mažėjant gyventojų skaičiui kaime, ateityje turėtų vykti bibliotekų tinklo pertvarka. Vienas iš galimų bibliotekų gelbėjimo scenarijų – jų transformacija į daugiafunkčius centrus, sujungiant tiek bibliotekų, tiek kultūros centrų, tiek ugdymo ir bendruomenių veiklos funkcijas.

Medicinos punktai. Sveikatos apsaugos sistema kaime – tai pirmiausia ambulatoriniai medicinos punktai. Jų skaičius Lietuvoje po truputį mažėja. Sveikatos apsaugos ministerijos sistemoje 2000 m. buvo registruota apie 1 tūkst. medicinos punktų, 2013 m. – 598 (Lietuvos statistikos..., 2015). Tačiau didėja privačių asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičius: 2000 m. tokių įstaigų Lietuvoje – 1,2 tūkst., 2013 m. – 1,9 tūkst. SAM sistemai priklausantys medicinos punktai dažniausiai yra kaimo vietovėse. Privačios sveikatos priežiūros įstaigos daugiausia veikia miestuose, tačiau jų teritorinė sklaida priklauso nuo geografinės padėties: daugiau privačių sveikatos priežiūros įstaigų yra priemiestinių savivaldybių teritorijose ir vakarų Lietuvoje.

Medicinos punktai sovietmečio pabaigoje veikė 52 mūsų tirtose gyvenvietėse, o dabartiniu metu veikia 47 gyvenvietėse, nors pats veikiančių punktų skaičius liko panašus (53 ir 51). Medicinos punktų padaugėjo Klausučiuose, Veliuonoje (Jurbarko r. sav.), Lumpėnuose (Pagėgių sav.), Kintuose (Šilutės r. sav.). Medicinos punktai uždaryti Skirmantiškėje (Raseinių r. sav.), Lazdininkuose (Kretingos r. sav.), Pačkėnuose (Utenos r. sav.), Rubikuose (Mažeikių r. sav.), Salose (Rokiškio r. sav.), Daukšiuose (Marijampolės r. sav.).

Taigi medicinos punktų kaimuose mažėja, tačiau šis mažėjimas nėra labai intensyvus. Svarbiau tai, kad trumpėja punktų darbo laikas, o konsultuojantys gydytojai kai kuriuose punktuose apsilanko kartą per mėnesį (Telšių r. sav.). Nuošaliose gyvenvietėse tai tampa opia problema, nes vizitas pas gydytoją į rajono centrą užtrunka visą dieną, viešuoju transportu grįžti tą pačią dieną namo dažnai yra neįmanoma, o neturint savo automobilio – brangiai kainuoja (pavyzdžiui, toks dienos vizitas iš Panemunio į Rokiškį samdant vairuotoją kainuoja apie 50 Lt).

Kai kur bendruomenių pastangomis atidaromi nauji medicinos punktai (Motužienė, 2014).

Tirtose gyvenvietėse ekspertai gana dažnai minėjo medicininių paslaugų (odontologo ir kt.) trūkumą.

Prekybos, maitinimo ir bankinio aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos ypatumai

Parduotuvės. Sovietmečio pabaigoje Lietuvoje buvo 6,7 tūkst. mažmeninės prekybos parduotuvių, iš jų kaime – 2,7 tūkst. (Lietuvos statistikos., 1991). Mūsų tyrimo duomenimis iš 55 tirtų gyvenviečių sovietmečio pabaigoje parduotuvės buvo 52 gyvenvietėse (iš viso šiose gyvenvietėse buvo 83 parduotuvės). Tyrimo metu nustatyta, kad šiuo metu iš 55 tirtų gyvenviečių parduotuvės veikia 51 gyvenvietėje, o iš viso šiose gyvenvietėse yra 97 parduotuvės. Matome, kad parduotuvių padaugėjo, tačiau parduotuvių skaičius gyvenvietėse nelabai keičiasi. Po nepriklausomybės atkūrimo parduotuvių skaičius kaimo teritorijose buvo išaugęs, o dabartiniu metu, mažėjant gyventojų skaičiui, po truputį mažėja ir parduotuvių skaičius (Bučienė, 2011; Srėbalienė, 2012; Vaičekonienė, 2011), tačiau jis išlieka didesnis nei sovietmečiu. Stebima parduotuvių koncentracija didesnėse gyvenvietėse: didesnėse nei 500 gyventojų turinčiose gyvenvietėse dažniausiai yra dvi, trys ir daugiau parduotuvių. Tyrimo metu nustatyta, kad lokalūs prekybos tinklai išlaiko savo parduotuves gyvenvietėse, kuriose gyvena daugiau nei 300 gyventojų; tai liudija ir kiti šaltiniai (Murauskaitė, 2014). Nustatyta, kad stacionarios parduotuvės yra daugumoje gyvenviečių, kuriose gyvena daugiau nei 100 žmonių. Mažesnes kaimo gyvenvietes aptarnauja autoparduotuvės. Tad, lyginant su sovietmečiu, kaimo parduotuvių skaičius yra išaugęs. Parduotuvės buvimą ar nebuvimą gyvenvietėje lemia paklausa, esant net nedidelei paklausai į mažiausias gyvenvietes atvyksta autoparduotuvės, tad prekybinio aptarnavimo lygis, lyginant su sovietmečiu, yra neabejotinai išaugęs. Dėl tos pačios priežasties (paklausos nulemtu aptarnavimo) svarbių regioninių skirtumų nepastebėta – parduotuvės buvimą iš esmės lemia gyvenvietės dydis.

Nei vienoje iš tirtų gyvenviečių parduotuvių trūkumas nebuvo įvardytas kaip problema.

Maitinimo įstaigos. Dauguma kaimuose veikusių maitinimo įstaigų sovietmečiu buvo tiesiogiai susietos su ūkiais. Subyrėjus kolūkinei sistemai, pradėtos uždaryti ir aptarnavimo įstaigos. Pirmiausia tai pasakytina apie maitinimo įstaigas – valgyklas. 1989 m. pabaigoje Lietuvos kaimuose buvo 1598 visuomeninio maitinimo įmonės, o tai sudarė 31 proc. visų Lietuvoje esančių maitinimo įmonių (Lietuvos statistikos., 1991). Jos buvo praktiškai visose centrinėse ūkių gyvenvietėse – didesnėse gyvenvietėse buvo ir po kelias maitinimo įstaigas. Mūsų tyrimo metu užfiksuota, kad sovietmečio pabaigoje maitinimo įstaigos buvo 49 tirtose gyvenvietėse (iš viso

53 maitinimo įstaigos). Tyrimo metu užfiksuota, kad dabar maitinimo įstaigos yra 15 gyvenviečių (iš viso tirtose gyvenvietėse veikia 20 maitinimo įstaigų). Taigi maitinimo įstaigos veikia mažiau negu trečdalyje gyvenviečių, kuriose jos buvo sovietmečiu. Maitinimo įstaigos dabartiniu metu veikia tik didesnėse gyvenvietėse (Ginkūnuose, Darbėnuose, Veliuonoje, Klausučiuose, Juknaičiuose), patogų susisiekimą su netoli esančiu miestu turinčiose gyvenvietėse (Miežiškiuose, Agluonėnuose, Žlibinuose) ar rekreaciniuose rajonuose (Tauragnuose, Kintuose). Kai kuriose gyvenvietėse maitinimo įstaigos yra susietos su sovietmečiu veikusia įstaiga (Plinkšės) ar atskiru turistiniu objektu (Taujėnai). Reikia pažymėti, kad rekreacinėse kaimo teritorijose dauguma rekreacinio aptarnavimo, tarp jų ir maitinimo, paslaugų sukoncentruota kaimo turizmo sodybose (Kriaučiūnas, Alksnytė, 2010–2011), kurios dažniausiai yra ne didesnėse gyvenvietėse, o rekreaciniu požiūriu patraukliose mažuose kaimuose prie vandens telkinių. Taip pat dalis maitinimo įmonių įsikūrusios prie pagrindinių kelių.

Sovietmečiu kaimo gyvenvietėse buvusios maitinimo įstaigos daugiausia buvo orientuotos į vietinių gyventojų aptarnavimą. Dabartiniu metu situacija pasikeitė – kaimo maitinimo įmonės orientuotos į žmonių, atvykusių iš kitų teritorijų, aptarnavimą.

Paštas ir bankinės paslaugos. Nuo 2000 m. pašto skyrių skaičius Lietuvos miestuose sumažėjo minimaliai – nuo 234 iki 213, o kaimuose sumažėjo trečdaliu – nuo 719 iki 482 (Lietuvos statistikos., 2015). Dalį kaimo gyvenviečių vietoj buvusių pašto skyrių aptarnauja kilnojami jį paštai. Pašto skyrių teritorinį išsidėstymą lemia istoriškai likusio tinklo ypatybės ir lokalūs veiksniai. Pašto skyrių daugiau išliko rytų Lietuvoje. Tirtose gyvenvietėse sovietmečio pabaigoje pašto skyriai buvo 43 gyvenvietėse, tyrimo metu – 30 gyvenviečių, o į 3 gyvenvietes atvyksta mobilus paštas. Daugelyje gyvenviečių trumpėja pašto skyrių darbo laikas.

Sovietmečiu su pašto skyriais buvo susietos ir bankinės paslaugos (anuometinė „taupo-moji kasa“). Šiais laikais paštas teikia tik dalį su mokesčių mokėjimu susijusių paslaugų. Iš bankinių paslaugų įmonių kaimo teritorijose dažniausiai paslaugas teikia kredito unijos, o jų paplitimas priklauso nuo kredito įstaigos aktyvumo ir lokalinių ryšių. Daugiausia kreditų unijų kaimo gyvenvietėse yra vakarų ir vidurio Lietuvoje: Šilutės kredito unija kaimo gyvenvietėse turi 11 kasų, Panevėžio kredito unija – 13 kasų (LKU Kreditų unijų., 2015). Rytų Lietuvoje (Vilniaus, Utenos, Alytaus apskričių savivaldybių teritorijose) kreditų unijos ir jų kasos sukoncentruotos miestuose, o kaimo vietovėse jų praktiškai nėra (LKU Kreditų unijų., 2015).

Taip pat svarbu paminėti, kad kaimo parduotuvės dažnai neteikia atsiskaitymo banko kortele paslaugos, todėl jose reikalingi grynieji pinigai. Jų galima gauti arba tiesiogiai „į rankas“ gavus uždarbį, arba į namus atnešamos pensijos forma, arba išsigryninus bankomatuose. Tačiau šalies bankai bankomatus turi tik miestuose. Kaimo gyventojų važinėjimas į miestą išsigryninti pinigų taip pat turėtų sukelti tam tikrų problemų, tačiau mūsų tyrimo metu ši problema neišryškėjo.

Išvados

Lietuvos kaimo gyvenvietėse esantis gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklas susideda iš privataus verslo įmonių (parduotuvių, maitinimo, bankinių paslaugų, dalies medicinos paslaugų) ir valstybinių bei savivaldybių įstaigų (seniūnijų, švietimo įstaigų, kultūros įstaigų, pašto paslaugų, medicinos punktų). Privataus kapitalo įmonių tinklo raidą tiesiogiai veikia rinkos (pasiūlos ir paklausos) dėsniai ir ši raida priklausoma nuo ekonominės ir demografinės situacijos. Valstybinių ar savivaldybių įstaigų tinklas daugeliu atvejų yra sovietmečio palikimas; šio tinklo raida tiesiogiai priklauso nuo savivaldybių administracijų finansinių galimybių ir vykdomos politikos, kuri ne visada tiesiogiai susieta su kintančia demografinė bei socialine situacija.

Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo regioninę sklaidą mezolygmeniu lemia istoriškai susiklosčiusi teritorinė gyvenviečių sistema ir regioniniai demografiniai ypatumai (šiaurės rytu Lietuva pasižymi smulkesniais kaimais ir „senesne“ gyventojų amžiaus struktūra, tai lemia mažesni skaičių įstaigų regiono kaimo gyvenvietėse negu vakarų Lietuvoje, kur didesni kaimai ir jaunesni gyventojai).

Mikrolygmeniu gyventojų aptarnavimo įstaigų buvimas konkrečioje gyvenvietėje priklauso nuo jos dydžio, administracinės funkcijos buvimo (dažnai lemiančios ir institucinį „paveldą“) bei padėties miestų sistemos atžvilgiu.

Dėl bendrųjų ekonominių, demografinių tendencijų ir regioninius skirtumus formuojančių veiksmų išryškėjo gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo raidos dėsningumai:

- visų tipų gyventojų aptarnavimo įstaigų, išskyrus parduotuves, Lietuvos kaimo gyvenvietėse mažėja;
- ryškėja parduotuvių koncentracija didesnėse gyvenvietėse: didesnėse nei 500 gyventojų turinčiose gyvenvietėse dažniausiai yra dvi, trys ir daugiau parduotuvių; lokalūs prekybos tinklai išlaiko savo parduotuves gyvenvietėse, kuriose gyvena daugiau nei 300 gyventojų, o stacionarios parduotuvės yra daugumoje gyvenviečių, kuriose gyvena daugiau nei 100 žmonių;
- ikimokyklinio ugdymo įstaigos išliko didesnėse kaimo gyvenvietėse, kuriose gyventojų skaičius siekia 600–700 ir daugiau, o bendrojo lavinimo mokyklos veikia gana mažose gyvenvietėse, kuriose gyvena maždaug nuo 200–300 gyventojų. Administracinių funkcijų buvimas skatina švietimo įstaigų išlikimą ir mažesnėse kaimo gyvenvietėse;
- kaimo gyvenvietėse esančios maitinimo įstaigos orientuotos į žmonių, atvykusių iš kitų teritorijų, aptarnavimą ir koncentruojasi šalia miestų, kelių ar rekreaciniuose regionuose.

Mažėjant gyventojų skaičiui kaime, ateityje neišvengiamai spartės savivaldybių ir valstybės valdomų įstaigų (kultūros centrų, bibliotekų, švietimo įstaigų ir kt.) tinklo pertvarka, sujungiant šias įstaigas į daugiafunkcius centrus.

Literatūra

- Atvira informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistema AIKOS. Prieiga internete: <<http://www.aikos.smm.lt/>> [prisijungta 2015 03 14].
- Bučienė D. (2011). Kaimo parduotuvėms gresia išnykimas. *Respublika*, 2011 12 06. Prieiga internete: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/verslas/kaimo_parduotuvems_gresia_isnykimas [prisijungta 2015 03 14].
- Gyventojai gyvenamosiose vietovėse (2013). 2011 metų gyventojų surašymo rezultatai. Prieiga internete: <<http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas>> [prisijungta 2015 06 17].
- Kriaučiūnas E., Alksnytė A. (2010–2011). Turizmo paslaugų išvystymo ypatumai Aukštaitijos, Dzūkijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose. *Annales Geographicae*, 43–44, p. 64–75.
- Lietuvos Respublikos 2010 metų visuotinio žemės ūkio surašymo rezultatai pagal apskritis ir savivaldybes (2012). Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas (2015). *Rodiklių duomenų bazė*. Prieiga internete: <<http://osp.stat.gov.lt/>> [prisijungta 2015 07 08].

Lietuvos statistikos metraštis 1990 metai (1991). Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius.

Lietuvos TSR atlasas (1981). Maskva.

LKU Kreditų unijų grupės internetinė svetainė. Prieiga internete: <<http://lku.lt/kredito-uniju-kontaktai>> [prisijungta 2015 06 08].

Motužienė L. (2014). Narvaišiuose atgaivintas medicinos punktas. *Plungės žinios*, 2014 01 03, prieiga internete: <http://www.pzinios.lt/Rubrikos/Savivaldybeje/Narvaisiuose-atgaivintas-medicinos-punktas> [prisijungta 2015 03 15].

Murauskaitė A. (2014). Kooperatyvai išsilaiko ir ten, kur pirkėjų – vos keli šimtai. Prieiga internete: <http://www.lrytas.lt/verslas/rinkos-pulsas/kooperatyvai-issilaiko-ir-ten-kur-pirkeju-vos-keli-simtai.htm> [prisijungta 2015 03 20].

Srėbalienė A. (2012). Kaimo parduotuves prarijo prekybos tinklų slibinas. Prieiga internete: <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/kaimas/kaimo-parduotuves-prarijo-prekybos-tinklu-slibinas.htm> [prisijungta 2015 03 24].

Šakių rajono švietimo ir sporto skyrius. Prieiga internete: <<http://svietimas.sakiai.lt>> [prisijungta 2015 05 15].

Teisės aktų, reglamentavusių teritorijų planavimo, statybos ir valstybinės statybos kontrolės tvarką Lietuvoje 1947–1992 metais, sąrašas (2009). Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija prie aplinkos ministerijos. Prieiga internete: www.vtpsi.lt/vtpsi_dokum/istor.doc [prisijungta 2015 03 22].

Vaičekonienė R. (2011). Kaimuose bankrutuoja parduotuvės, *Biržiečių žodis*. Prieiga internete: <http://www.selonija.lt/2011/11/24/kaimuose-bankrutuoja-parduotuves> [prisijungta 2015 03 20].

Vaitekūnas S. (1983). *Gyventojų aptarnavimo geografiija* (mokymo priemonė ekonominės geografijos specialybės studentams). Vilnius.

Vaitekūnas S. (1989). *Gyvenviečių geografiija*, Vilnius.

Visuotinė lietuvių enciklopedija (2001). I t. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius

Žemės kadastras (1989). Vilnius, Mokslas.

THE TENDENCIES OF RESIDENTS SERVICE INSTITUTIONS' NETWORK ALTERNATION IN LITHUANIAN RURAL SETTLEMENTS

Edis KRIAUCIŪNAS

LSRC Institute of Human Geography and Demography

Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius

E-mail: edis.geo@gmail.com

Gintarė POČIŪTĖ-SEREIKIENĖ

LSRC Institute of Human Geography and Demography

Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius

E-mail: gintarei.pociutei@gmail.com

Gintaras RIBOKAS

LSRC Institute of Human Geography and Demography

Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius

E-mail: gintaras.geo@gmail.com

Summary. This article puts emphasis on the tendencies of residents service institutions' network alternation in Lithuanian rural settlements since the soviet time till today, especially underlying the years of XXI century. The purpose of the article is to point out the tendencies of education, culture, medical institutions, also, market, catering, post and banking services network's changes in Lithuanian rural settlements. Also, to point out the factors that are influencing these changes; to underline the territorial patterns of the changes.

The research results revealed that the regional spread of residents' service institutions network in the mezzo scale is influenced by the historically formed territorial settlement system and regional demographic peculiarities. Whereas, in the micro scale the existence of residents' service institutions in particular settlement depends on its size, tenable administration functions (it usually determines institutional "heritage" as well) and position in the cities system network.

Due to the general economic and demographic tendencies and factors that influence regional differences, there might be stressed such patterns of residents service institutions' network development:

There is a decrease of all types of residents' service institutions (except shops) in Lithuanian rural settlements. However, the biggest decrease is noticed among catering, kindergartens and banking services institutions.

It is appearing the concentration of shops in the bigger settlements: in the settlements that inhabit more than 500 residents there are two-three or more shops. The local shopping networks maintain their shops in the settlements that inhabit more than 300 residents. Whereas stationary shops are located in the majority of settlements that inhabits more than 100 residents.

The kindergartens remained only in the bigger rural settlements that inhabit more than 600 residents. Meanwhile, the schools function even in relatively small settlements that inhabit around 200-300 residents. The existence of administration functions encourages maintaining the education institutions even in the smaller rural settlements.

The catering institutions that are located in rural settlements are focused on the maintenance of the persons that are coming from other districts. These catering institutions are concen-

trated near the cities, located near the roads or in the recreational regions.

The research allows making conclusion that due to the decreasing number of inhabitants in the rural settlements, there should necessarily take place the reorganization of municipality and government owned institutions (cultural centres, libraries, education institutions and etc.) in future. These all institutions should be united into the multifunctional centres.

The research has been financed by Research Council of Lithuania (agreement No. MIP-006/2013).

Keywords: rural development, residents' service institutions, rural infrastructure, rural settlements, rural geography, regional geography.

VISUOMENĖS NUOMONĖS SKIRTUMAI MIESTE IR KAIME 1989–1993 METAIS¹³

Vladas GAIDYS
LSTC Sociologijos institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: vladas@vilmorus.lt

Danutė TUREIKYTĖ
LSTC Sociologijos institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: danatu@takas.lt

Santrauka

Straipsnyje analizuojami 1989–1993 m. Viešosios nuomonės tyrimų centro prie Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto atliktų reprezentatyvių gyventojų apklausų duomenys. Aptariami kaimo ir miesto gyventojų nuomonių skirtumai vertinant savo (savo šeimos) materialinę padėtį, Lietuvos ekonominę padėtį, požiūrį į Lietuvos nepriklausomybę, ekonomines reformas, partines preferencijas.

Raktažodžiai: visuomenės nuomonės tyrimai, miestas, kaimas, šalies ekonominės padėties vertinimas, šeimos materialinės padėties vertinimas.

Įvadas

Pirmieji reprezentatyvūs visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvoje buvo pradėti 1989 m. Vieni pirmųjų juos pradėjo Viešosios nuomonės tyrimų centras prie Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto (Dabartinis Lietuvos socialinių tyrimų centras yra būtent Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto darbų tęsėjas). 1989–1993 m. Viešosios nuomonės tyrimų centras atliko daug apklausų pačia įvairiausia tematika (tai buvo vadinamieji „omnibusai“, kuomet klausimyne buvo klausimų ir apie politiką, ir apie ekonomiką, ir apie kultūrą ir t. t.). Tik nedidelė tuometinių apklausų rezultatų dalis buvo publikuota mokslinėje literatūroje. Nors su laiku keitėsi informacijos nešėjai, įstaigų pavaldumas, darbuotojai, daug duomenų išliko elektroninių bylų forma, o tai sudaro galimybę naujai analizuoti to laikotarpio tyrimų medžiagą.

Šiame straipsnyje yra nagrinėjami įvairūs klausimai, tačiau tik vienu pjūviu: miestas – kaimas¹⁴. Miesto ir kaimo požiūrių skirtumai į vykusias transformacijas Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo pradžioje mažai tėra nagrinėti. Manytume, kad tai gali būti įdomu dabartiniams sociologams, politologams, ekonomistams, o gal ir istorikams.

Peržiūrėjus to laikotarpio visuomenės nuomonės apklausų klausimų tematiką, „anketinių diskursą“, galima nustebti, kad žodis „kaimas“ beveik nevartojamas, nėra klausimų apie kolūkių likimą, ūkininkus, kooperaciją, nėra specifinių kaimo problemų. Vienas iš nedaugelio, dabar jau mažai suprantamas, netgi kurioziškai skambantis klausimas buvo toks (1991 m. birželis): „Kaip

¹³ Straipsnis parengtas Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institute vykdant projektą „Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu“ (LMT ir LSTC sutartis Nr.MIP-14391).

¹⁴ Apie kaimo ypatingumą žr., pavyzdžiui, A. Poviliūnas (2003), R. Grigas (1998), A. Matulionis (2001).

Jūs vertinate žemdirbiams taikomą prekių įsigijimo būdą, kai už parduotą valstybei mėsą jie gali pirkti pramonines prekes?“ Atsakymai buvo tokie: 1.) „pritariu, nes tai skatina kaimo gyventojų ūkinę veiklą“; 2.) „nepritariu, nes tada prekių negali įsigyti kiti dirbantys“; 3.) „kita“. Reikia paminėti, kad dauguma apklaustųjų pasirinko pirmąją alternatyvą.

Kita vertus, kiekviename klausimyne yra socialinis demografinis parametras „gyvena mieste ar kaime“. O tai sudaro galimybę apibūdinti, kokie tuo metu buvo kaimo žmonių lūkesčiai ir vertinimai, ar jie skyrėsi nuo miesto gyventojų.

Šiame straipsnyje paliesime keletą tam laikotarpiui svarbesnių temų: požiūrį į nepriklausomybę, ekonomines reformas, politines preferencijas, ekonominę padėtį ir jos vertinimą.

Lyginant miesto ir kaimo duomenis būtina turėti galvoje ir tai, kad kaimas tuo metu (o ir dabar) turėjo savo socialinių demografinių ypatumų: buvo senesnis, mažiau išsilavinęs. Kita vertus, apklausos realiai buvo atliekamos kolūkinėse gyvenvietėse, kur gyvenimo kokybė buvo aukštesnė nei kaimo vidurkis, o tai galėjo kiek ir niveliuoti nuomonių skirtumus mieste ir kaime.

Duomenys ir metodologija

Straipsnyje yra panaudoti 18 reprezentatyvių Lietuvos gyventojų apklausų, kurias atliko Viešosios nuomonės tyrimų centras, duomenys: 1989 m. gegužės 23 d. – 31 d. buvo apklausti 1725 respondentai; 1989 m. rugsėjo 29 d. – spalio 5 d. – N=1459; 1990 m. kovo 28 d. – balandžio 2 d. – N=1680; 1990 m. birželio 7 d. – 13 d. – N=1351; 1990 m. rugpjūčio 7 d. – 12 d. – N=1376; 1990 m. spalio 18 d. – 22 d. – N=1383; 1991 m. balandžio 17 d. – 22 d. – N=1394; 1991 m. birželio 23 d. – 30 d. – N=932; 1991 m. rugsėjo 26 d. – 30 d. – N=1383; 1991 m. gruodžio 4 d. – 9 d. – N=1198; 1991 m. gruodžio 17 d. – 23 d. – N=1537; 1992 m. kovo 17 d. – 23 d. – N=1378; 1992 m. birželio 11 d. – 16 d. – N=1164; 1992 m. lapkričio 26 d. – 30 d. – N=1320; 1993 m. kovo 23 d. – 29 d. – N=1354; 1993 m. birželio 9 d. – 14 d. – N=1633; 1993 m. rugsėjo 15 d. – 20 d. – N=1062; 1993 m. gruodžio 3 d. – 7 d. – N=1082.

Apklaustųjų tikslinė grupė: suaugę Lietuvos gyventojai nuo 18 m. ir vyresni. Atranka: tikimybinė, daugiapakopė, paskutinėje pakopoje panaudoti rinkėjų sąrašai. Apklausos vyko respondentų namuose¹⁵.

To meto tyrimų duomenys yra išlikę elektronine forma, jie bus perduoti į Lietuvos humanitarinių ir socialinių duomenų archyvą (LiDA).

Materialinės padėties vertinimas

Duomenų apie materialinius miesto ir kaimo gyvenimo skirtumus galime rasti Statistikos departamento darbuose, tačiau juos galima papildyti ir to meto reprezentatyvių tyrimų medžiaga, subjektyviais žmonių vertinimais.

Pirmiausia pateiksime kai kuriuos objektyvius apklausose fiksuotus duomenis. 1989 m. rugsėjo mėn. apklausos duomenimis telefonu namuose turėjo 51 proc. miesto ir 34 proc. kaimo gyventojų; automobilių atitinkamai 41 proc. ir 32 proc.; atostogavo per 5 metus prie jūros 52 proc. miesto ir 20 proc. kaimo gyventojų (kaimo gyventojams šis poreikis, tikėtina, buvo mažesnis nei miestiečiams); turistinėje kelionėje užsienyje buvo pabuvoję 18 proc. miesto ir 9 proc. kaimo gyventojų (1990 m. spalio mėn. apklausos duomenimis)¹⁶. 1990 m. rugpjūčio

¹⁵ Detaliau apie apklausų metodiką žr.: V. Gaidys, D. Tureikytė, 2015.

¹⁶ Apie 1989 m. sociologinės apklausos apie kaimo gyvenimą rezultatus taip pat žr. R. Ališauskienė ir R. Čiutis (1990).

mėn. apklausos duomenimis per pastaruosius metus įsigijo vertingesnių daiktų, pavyzdžiui, televizorių, šaldytuvą, baldus ar kt., mieste 26 proc., kaime 25 proc. apklaustųjų. Gali stebinti, kad ekonominio nuosmukio metu tiek daug žmonių pirkto ilgalaikio vartojimo prekių. Manytina, kad tai dėl tuometinės talonų sistemos, kai įmonėse, įstaigose buvo skiriami talonai, įgalinantys nusipirkti tam tikrų daiktų už nedidelę (ne rinkos) kainą. Gavus talonus, jie buvo realizuojami, taip gilinant prekių deficito problemą. 1991 m. birželio mėn. apklausoje gyventojų buvo klausama: „Ar pastaruoju metu Jūs ar Jūsų šeimos narys užsidirbote (ar gavote kitu būdu, pvz., kaip dovaną) valiutos?“ Apklausa parodė, kad į šį klausimą teigiamai atsakė 6 proc. miestiečių ir 1 proc. kaimo gyventojų. Galima manyti, kad miestiečiai dažniau užsiėmė plataus vartojimo prekių perpardavimu, taip pat užsienyje. 1993 m. rugsėjo mėn. apklausoje į klausimą: „Ar Jūs (Jūsų šeima) turite santaupų?“ didžiausias anketoje nurodytas santaupas (500 Lt ir daugiau) turėjo mieste – 11 proc., kaime – 10 proc. Matome, kad lito įvedimo pradžioje santaupos buvo mažos, tai buvo būdinga ir miestui, ir kaimui. Taigi, materialinėse miesto ir kaimo charakteristikose skirtumų buvo, bet gal ne tokių didelių, kiek kartais apie tai buvo kalbama¹⁷.

Nedaug skiriasi miestas ir kaimas pagal vieną matuotą infrastruktūrinę charakteristiką. 1990 m. rugpjūčio mėn. apklausoje gyventojams buvo pateiktas klausimas: „Tikriausiai yra parduotuvė, kurioje Jūs dažniausiai perkate maisto produktus ir buitines smulkmenas. Kaip Jūs vertinate tos parduotuvės darbą?“ Teigiamai parduotuvės darbą vertino 56 proc. mieste ir 58 proc. kaime. Taip pat buvo klausama: „Ar pakankamai arti ši parduotuvė?“ Kad pakankamai arti nurodė 58 proc. miesto ir 50 proc. kaimo gyventojų. Taigi, skirtumai yra, bet nedideli.

Taip pat apklausose buvo klausama apie subjektyvią materialinės padėties pusę. 1990 m. rugpjūčio mėn. apklausoje buvo klausama, kaip vertinama šeimos perkamoji galia. Žemiausią vertinimą „tegalu nusipirkti pigiausio maisto ir pigiausių drabužių“ nurodė 31 proc. miestiečių ir 37 proc. kaimiečių. Galinčių nusipirkti prabangos daiktų tiek mieste, tiek kaime buvo 4 proc.

Pagal saviidentifikaciją socialinėje struktūroje kaimo gyventojai vertino save žemiau nei miesto gyventojai: žemiausiems sluoksniams save priskyrė 32 proc. miesto gyventojų ir 48 proc. kaimo gyventojų (1991 m. birželio mėn. apklausa).

Tuo metu apklausose buvo pateikta daug klausimų apie maisto produktų prieinamumą, vartojimą, turimas atsargas; apklausos buvo naudingos (to reikėjo valdžiai) siekiant sužinoti situaciją prekybos sistemoje, numatyti priemones įvairiems kriziniams momentams spręsti. Čia būtina paminėti dar vieną aplinkybę. Sovietinis žmogus, netgi miestietis, maistu iš dalies apsirūpindavo pats: kolektyviniuose soduose buvo auginamos bulvės, kitos daržovės, vaisiai, uogos. Kaime gyvenantys apsirūpindavo mėsa, rūkytais gaminiais, taip pat galėjo padėti mieste gyvenantiems giminaičiams¹⁸. Tuo požiūriu kaimo žmogaus gyvenimas turėjo savų privalumų.

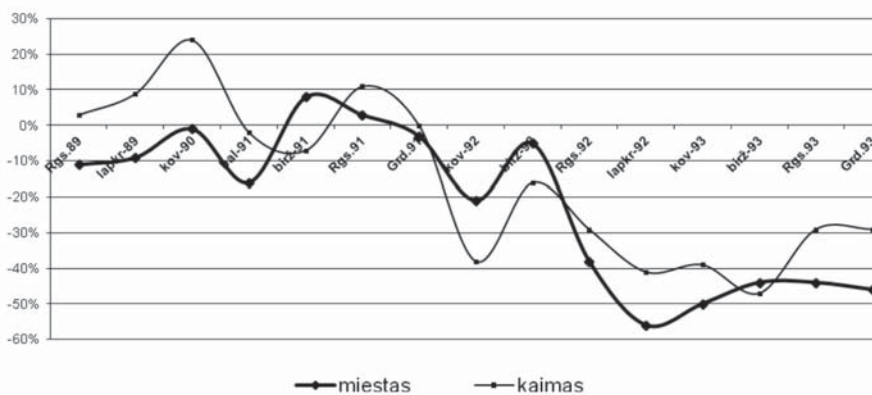
¹⁷ Pavyzdžiui, su giliu skausmu to meto kaimo situaciją aprašo R. Granauskas apysakoje „Gyvenimas po klevu“ (1988). Kita vertus, tyrimai rodo, kad kaimą kaip nykstantį, prasigėrusį labiau apibūdina miesto gyventojai nei patys kaimo gyventojai. Tai iliustruoja daugelis „Vilmorus“ atliktų tyrimų apie kaimo plėtrą 2005–2010 m. Pavyzdžiui, 2005 m. rugsėjo 2–19 d. „Vilmorus“ apklausoje (N=2000) apie kaimo plėtros planą ir kaimo problemas buvo pateiktas atviras klausimas: „Kokios problemos yra aktualiausios Lietuvos kaimui?“ (buvo galimi 3 atsakymai). Buvo gauti tokie rezultatai: bedarbystė – 48 proc., produkcijos supirkimo kainos – 28 proc., girtavimas – 20 proc., mažos pajamos – 13 proc. ir t. t. Įdomu tai, kad patys kaimo gyventojai girtavimą kaip problemą minėjo tik 13 proc. atvejų, rajono centrų gyventojai – 19 proc., o didžiųjų miestų net 32 proc. atvejų.

¹⁸ Beje, į 1990 m. gruodžio mėn. apklausos anketos klausimą: „Kur Jūs dažniausiai gaunate rūkytos mėsos gaminių?“ dažniausiai buvo atsakoma „pasigaminu namie“ – 26 proc. (mieste – 15 proc., kaime – 57 proc.); iš giminių gaudavo 8 proc., iš pažįstamų – 7 proc. (be to, pirkto valstybinėse parduotuvėse 16 proc., kooperatinėse parduotuvėse – 10 proc., turguje – 5 proc.).

1991 m. balandžio mėn. apklausoje, jau pakilus kainoms, buvo klausama, kaip pasikeitė įvairių produktų vartojimas. Pavyzdžiui, kad sumažėjo rūkytos mėsos suvartojimas mieste, nurodė 69 proc., o kaime nurodė mažiau – 48 proc.; kitų mėsos produktų – atitinkamai 69 proc. ir 50 proc.

Įvairius materialinės padėties aspektus agreguojantis klausimas apie šeimos materialinę padėtį buvo pateiktas pirmoje reprezentatyvioje apklausoje 1989 m. gegužės mėn.: „Ar Jūs patenkintas savo šeimos materialine padėtimi?“ Atsakymai skalėje nuo –5 iki +5 buvo normuoti į 100 balų skalę (kurioje reikšmės svyruoja nuo –100 iki +100). Skalėje Lietuvos gyventojų savo materialinės padėties vertinimo vidurkis buvo –3. Šiuo metu tai atrodo paradoksalu, bet tuomet geriausiai savo materialinę padėtį vertino pensininkai (+19), turintys tik pradinį išsilavinimą (+15), kaimo žmonės (+11), studentai (+6). Blogiausiai savo padėtį vertino jaunimas iki 30 m. (ne studentai) (–16), tarnautojai specialistai (–14), blogai savo padėtį įvertino turintys aukštąjį ir specialų vidurinį išsilavinimą (jų vidurkis –10), miesto gyventojai (–9). Šio tyrimo duomenys elektronine forma neišliko, todėl nėra galimybės paskaičiuoti teigiamų ir neigiamų materialinės šeimos padėties vertinimų procentą. Vėlesnių apklausų rezultatai toliau bus pateikiami kita forma: teigiamų ir neigiamų materialinės padėties vertinimų skirtumai procentais (žr. 1 pav.).

1 pav. Teigiamų ir neigiamų atsakymų į klausimą: „Kaip Jūs vertinate savo (savo šeimos) materialinę padėtį?“ skirtumai skalėje nuo –100 iki +100 mieste ir kaime, procentais

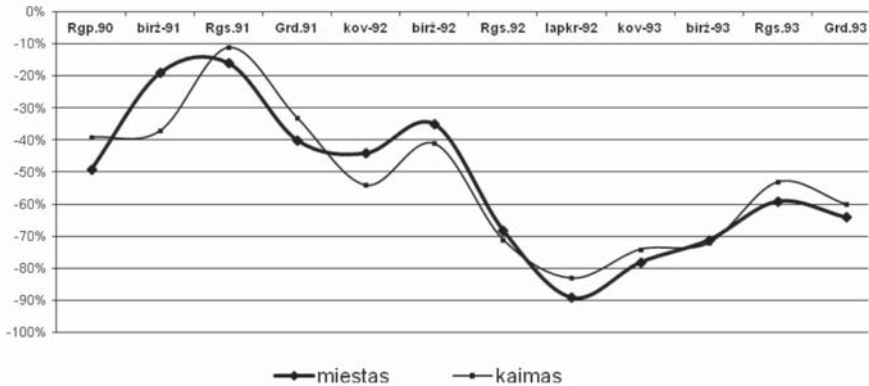

Iki 1991 m. balandžio mėn. kaime buvo daug geresnis vertinimų balansas. Taigi, galima teigti, kad į Nepriklausomybę Lietuvos kaimas atėjo su geresne, bent jau subjektyviai vertinant, materialine padėtimi. Vėlesnių ekonominių reformų¹⁹ metu šeimos materialinės padėties vertinimai blogėjo, atsiranda klausimų, kur vertinimai mieste yra geresni nei kaime: 1991 06, 1992 03, 1992 06, 1993 06. Taigi, apskritai 1989–1993 m. materialinės padėties vertinimai buvo geresni kaime, bet tai nebuvo absoliutus dėsningumas. Nuo ko priklausė pasitenkinimas materialine padėtimi mieste ir kaime, sunku pasakyti, tik galima teigti, kad žemiausias pasitenkinimas materialine padėtimi kaime buvo užfiksuotas 1993 m. birželio mėn. apklausoje, o mieste – 1992 m. lapkričio mėn. apklausoje.

Daug sklandesnės yra kreivės, apibūdinančios Lietuvos ekonominės padėties vertinimą mieste ir kaime (žr. 2 pav.).

¹⁹ Plačiau apie ekonomines reformas kaime įvairiais laikotarpiais žr. Z. Norkus (2014).

2 pav. Teigiamų ir neigiamų atsakymų į klausimą: „Kaip Jūs vertinate Lietuvos ekonominę padėtį?“ skirtumai skalėje nuo –100 iki +100 mieste ir kaime, procentais

Lietuvai jau atgavus nepriklausomybę geriausias Lietuvos ekonominės padėties vertinimas aptariamuoju laikotarpiu buvo 1991 m. rugsėjo mėn. apklausoje. Tai laikotarpis po pučo Mas-kvoje, kai prosovietinės jėgos pralaimėjo, Lietuvą pradėjo pripažinti pasaulio šalis ir išivyravo optimizmo ir didelio patriotizmo nuotaikos. Vėliau ekonominės nuotaikos prastėjo ir savo dugną pasiekė 1992 m. lapkričio mėn. apklausoje: mieste Lietuvos ekonominę padėtį neigiamai vertino 91 proc. (teigiamai – 2 proc.), o kaime – 87 proc. (teigiamai – 4 proc.) apklaustųjų. Tai pats žemiausias vertinimo rezultatas lyginant su vėlesniais iki 2000-ųjų metų tyrimais²⁰. Pastebėtina, kad Lietuvos ekonominės padėties vertinimas mieste ir kaime nelabai skiriasi.

Požūris į ekonomines reformas

Jau vienoje iš pirmųjų apklausų (1989 m. rugsėjis) gyventojų atsakymai į klausimą „Kokios ekonominės sistemos Jūs norėtumėte ateities Lietuvoje?“ parodė, kad kaimo žmonės labiau pasisakė už socializmą (31 proc.), o ne už kapitalistinę ekonominę sistemą (3 proc.); mieste atitinkami skaičiai buvo 21 proc. ir 7 proc. Mieste populiariausias buvo „tarpinis variantas“ – 41 proc., kaime už jį pasisakė daug mažiau žmonių – 24 proc.

Atsakydami į klausimą: „Kaip, Jūsų nuomone, reikėtų įgyvendinti ekonominių Lietuvos savarankiškumą?“, už staigias ekonomines permainas, „net jeigu tai pareikalautų žmonių materialinės padėties pablogėjimo“, 1990 m. kovo – balandžio mėn. apklausoje pasisakė 28 proc. miesto gyventojų ir tik 12 proc. kaimo gyventojų. Tuo metu už kai kurių valstybinių įmonių pardavimą privatiems asmenims pasisakė 14 proc. miesto gyventojų, o kaimo gyventojų dvigubai mažiau – 7 proc. Dauguma kaimo gyventojų šios apklausos duomenimis buvo nusiteikę, kad artimiausią dešimtmetį gyvenimo lygis pradžioje blogės, bet paskui pradės augti (59 proc. – kaime, 73 proc. – mieste). Nuolatinio gerovės kitimo tikėjosi 9 proc. miesto ir 17 proc. kaimo gyventojų.

1990 m. rugpjūčio mėn. apklausoje į anketą buvo įtrauktas klausimas: „Ar reikia grąžinti savininkams ar jų įpėdinams anksčiau valstybės iš jų atimtą turtą?“ Atsakymą „reikia grąžinti viską“ pasirinko 34 proc. miesto ir 28 proc. kaimo gyventojų. Mieste pilnos restitucijos šalininkų buvo kiek daugiau. 1990 m. spalio mėn. buvo klausama, ar turi būti privatizuojamos parduotuvės

²⁰ Gaidys V. (2012). Ekonominių nestabilumų atspindys visuomenės sąmonėje (skyrelis „Krizės pojūtis mieste ir kaime“), *Lietuvos socialinė raida*, Nr. 1, Vilnius, Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 61.

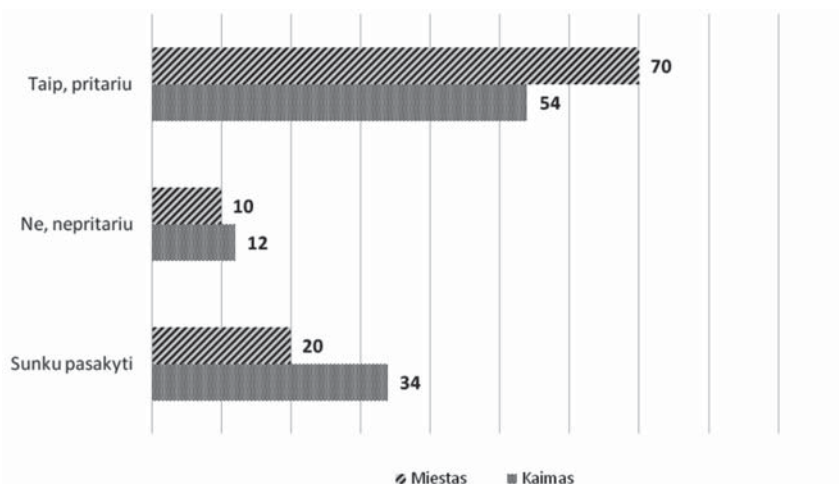
(„parduotos patiems prekybininkams arba kitiems žmonėms“). Mieste tokios privatizacijos šalininkų buvo 45 proc., kaime – 35 proc.

Apie nuotakas kylančių kainų bei mažėjančių valstybės dotacijų maisto ir ne maisto prekėms kontekste gyventojų buvo paklausta 1991 m. birželio mėn. apklausoje. Negatyvius atsakymus („dėl kylančių kainų esame labai susirūpinę, pasimetę“ ir „jei reikalai dar pablogės, mūsų padėtis bus tiesiog beviltiška“) pasirinko 29 proc. miesto ir 40 proc. kaimo gyventojų.

1991 m. gruodžio mėn. apklausoje gyventojų buvo klausama apie „kainų paleidimą“. Visiškai nepritarė kainų paleidimui 33 proc. miesto ir 52 proc. kaimo gyventojų.

1993 m. kovo mėn. apklausoje buvo užduotas klausimas, ar gyventojai yra „už“ ar „prieš“ perėjimą į rinkos ekonomiką. Pritarė perėjimui į rinkos ekonomiką 70 proc. miesto ir 54 proc. kaimo gyventojų (žr. 3 pav.). Tuo metu tiek mieste, tiek kaime daug daugiau buvo pasisakančiųjų už laipsnišką, o ne staigų perėjimą į rinkos ekonomiką (daugiau nei 2/3).

3 pav. Atsakymų į klausimą: „Ar Jūs pritariate, ar nepritariate Lietuvos perėjimui į rinkos ekonomiką?“ pasiskirstymas (1993 m. kovo 23–29 d., N = 1354; procentais)

1993 m. birželio mėn. apklausoje buvo užduotas vienas iš nedaugelio klausimų, tiesiogiai susijusių su žeme (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. „Ar Jūs asmeniškai gavote ar tikėtės gauti žemės pagal dabartinius Lietuvos nuosavybės grąžinimo įstatymus?“ (1993 m. birželio 9–14 d., N = 1633; procentais)

Eil. Nr.	Atsakymų variantai	Iš viso	Miestas	Kaimas
1.	Ne, man nepriklauso	51	57	40
2.	Dėl tam tikrų priežasčių negaliu gauti	12	12	14
3.	Galėčiau gauti, bet žemės neimsiu (imsiu kompensaciją, atiduosiu kitiems šeimos nariams ar pan.)	13	14	10
4.	Gavau arba tikiuosi gauti	22	16	36
5.	Neatsakė	2	1	-

Iš lentelėje pateiktų duomenų matome, kad dėl žemės grąžinimo buvo susirūpinta ne tik kaime, bet ir mieste; tačiau mieste žmonių, susijusių su žemės grąžinimu, buvo daug mažiau.

Taigi, peržvelgus įvairius to laikotarpio reformų vertinimo skirtumus mieste ir kaime, galima teigti, kad kaimo žmonės buvo atsargesni, kritiškiau vertino perėjimą į rinkos ekonomiką. Kita vertus, žemės gražinimo privalumai labiau lietė kaimą, ne miestą.

Partinės preferencijos

Pirma apklausa, kuri duoda galimybę palyginti miesto ir kaimo gyventojų partines preferencijas, buvo atlikta 1989 m. rugsėjo–spalio mėn. Gauti duomenys pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė. „Jei artimiausiuose rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą savo kandidatus keltų įvairios politinės partijos ir judėjimai, už kurios partijos ar judėjimo atstovą Jūs balsuotumėte?“
(pažymėkite vieną atsakymą) (1989 m. rugsėjo 29 d. – spalio 5 d., N = 1459; procentais)

Eil. Nr.	Politinė partija, judėjimas	Miestas	Kaimas
1.	Sąjūdis	52	35
2.	Lietuvos komunistų partija	17	24
3.	Žaliųjų partija	7	8
4.	Krikščionių demokratų partija	6	13
5.	Demokratų partija	6	4
6.	Lietuvos laisvės lyga	3	4
7.	Socialdemokratų partija	3	3
8.	„Vienybė / Jedinstvo / Jedność“	2	5
9.	Kita	1	-
10.	Nežino / neatsakė	3	4

Balsavimo preferencijos tuo metu mieste ir kaime pagal kai kurias pozicijas smarkiai skyrėsi: už Sąjūdį mieste planavo balsuoti daugiau nei pusė apklaustųjų (52 proc.), o kaime mažiau (35 proc.)²¹. Lietuvos komunistų partijos atžvilgiu priešingai: buvo daugiau ketinančių už ją balsuoti kaime (24 proc.) nei mieste (17 proc.). Kaime buvo dvigubai daugiau balsuosiančių už Krikščionių demokratų partiją.

1990 m. kovo–balandžio mėn. apklausoje klausimo apie partines preferencijas nebuvo, bet respondentų buvo prašoma įvertinti įvairias politines jėgas ir judėjimus skalėje nuo –5 iki +5. Reikia pasakyti, kad iš karto po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo skirtumai vertinant partijas bei judėjimus mieste ir kaime nebuvo dideli. Pavyzdžiui, Sąjūdį teigiamai vertino 73 proc. miesto ir 64 proc. kaimo žmonių; savarankišką Lietuvos komunistų partiją teigiamai vertino 65 proc. mieste ir 58 proc. kaime; prosovietinę LKP TSKP platformoje teigiamai vertino 11 proc. miesto ir 9 proc. kaimo gyventojų.

1990 m. birželio mėn. apklausos duomenų byloje, deja, neišliko kintamųjų „miestas – kaimas“, tačiau socialinių demografinių charakteristikų bloke buvo pozicija „valstietis“ (N – 91), kuri neabejotinai tinka bent iš dalies apibūdinti gyvenančiuosius kaime. Šios apklausos duomenimis Sąjūdį vertino teigiamai 41 proc. valstiečių (palyginimui: darbininkų 59 proc.), neigiamai vertino 36 proc. (darbininkų – 21 proc.). Savarankišką LKP teigiamai vertino 64 proc. valstiečių (darbininkų – 56 proc.), neigiamai vertino 6 proc. valstiečių (darbininkų – 12 proc.). Kaip matome, tuo metu valstiečiai labiau simpatizavo LKP nei Sąjūdžiui.

²¹ Apie sunkumus steigti Sąjūdžio struktūras kaime žr. G. Maniukaitė (1990).

Didžiuliai skirtumai partinėse preferencijose tarp miesto ir kaimo gyventojų buvo užfiksuoti 1992 m. kovo mėn. apklausoje. Prieš pusmetį iki Seimo rinkimų už Lietuvos demokratinę darbo partiją ketino balsuoti 22 proc. miesto ir net 42 proc. kaimo gyventojų (procentas nuo apklaustųjų); už Sąjūdį atitinkamai 15 proc. ir 12 proc.

Iš karto po Seimo rinkimų (1992 m. lapkritis) gyventojų vėl buvo klausama apie partines preferencijas. Kadangi rinkimai buvo įvykę prieš kelias savaites, klausimas buvo suformuluotas ne apie ketinimus balsuoti už partijas, o apie „simpatijas“ partijoms (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. „Kokiai politinei partijai ar judėjimui Jūs šiuo metu simpatizujete?“
(nurodykite tik vieną) (1992 m. lapkričio 26 – 30 d. d.; N = 1320; procentais)

Eil. Nr.	Politinė partija, judėjimas	Miestas	Kaimas
1.	Lietuvos demokratinė darbo partija	37	53
2.	Sąjūdis	16	9
3.	Krikščionių demokratų partija	15	18
4.	Socialdemokratų partija	7	5
5.	Demokratų partija	2	2
6.	Centro judėjimas	5	2
7.	Liberalų sąjunga	2	1
8.	Kita partija	3	1
9.	Nežinojo / neatsakė	13	8

Kaip matyti iš duomenų, kaimo gyventojai daug labiau nei miesto gyventojai simpatizavo Algirdo Brazausko vadovaujamai Lietuvos demokratinėi darbo partijai.

1993 m. partinės gyventojų preferencijos buvo matuotos keturis kartus, tiesa, šiek tiek skyrėsi pateikti atsakymų variantai.

4 lentelė. „Kokiai politinei partijai ar judėjimui Jūs šiuo metu simpatizujete?“
(nurodykite tik vieną) (1993 m., miesto gyventojų atsakymai, procentais)

Eil. Nr.	Politinė partija, judėjimas	03	06	09	12
1.	Demokratinė darbo partija	33	34	22	20
2.	Tėvynės sąjunga	*	12	11	9
3.	Sąjūdis	10	4	1	2
4.	Krikščionių demokratų partija	9	7	6	8
5.	Socialdemokratų partija	6	5	4	5
6.	Demokratų partija	2	1	1	1
7.	Centro sąjunga	*	*	5	5
8.	Centro judėjimas	4	5	*	*
9.	Liberalų sąjunga	2	2	1	2
10.	Tautininkų sąjunga	*	1	1	1
11.	Kita partija	1	1	-	1
12.	Jokiai partijai	*	*	36	38
13.	Nežinau	26	23	11	9
14.	Neatsakė	7	5	-	-

*Tokio atsakymo varianto klausimyne nebuvo.

5 lentelė. „Kokiai politinei partijai ar judėjimui Jūs šiuo metu simpatizujete?“
(nurodykite tik vieną) (1993 m., kaimo gyventojų atsakymai, procentais)

Eil. Nr.	Politinė partija, judėjimas	03	06	09	12
1.	Demokratinė darbo partija	48	40	32	31
2.	Tėvynės sąjunga	*	5	7	4
3.	Sąjūdis	8	2	1	2
4.	Krikščionių demokratų partija	12	12	9	9
5.	Socialdemokratų partija	6	6	5	4
6.	Demokratų partija	1	1	1	1
7.	Centro sąjunga	*	*	3	4
8.	Centro judėjimas	1	2	*	*
9.	Liberalų sąjunga	-	-	-	-
10.	Tautininkų sąjunga	*	1	-	2
11.	Kita partija	1	-	-	1
12.	Jokiai partijai	*	*	27	33
13.	Nežinau	20	30	13	10
14.	Neatsakė	3	1	-	-

*Tokio atsakymo varianto klausimyne nebuvo.

**4 ir 5 lentelėse pateiktų apklausų respondentų skaičius: 03 – 1354, 06 – 1633, 09 – 1062, 12 – 1082.

Kaip rodo 4 ir 5 lentelėse pateikti duomenys, visose keturiuose apklausose simpatizuojančiųjų Lietuvos demokratinėi darbo partijai buvo daug daugiau kaime nei mieste. Tėvynės sąjungos ir Sąjūdžio šalininkų buvo daugiau mieste nei kaime. Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti ir tai, kad kaime buvo labiau nei mieste simpatizuojama Krikščionių demokratų partijai, o mieste daugiau nei kaime – Liberalų sąjungai ir Centro sąjungai / Centro judėjimui.

Vertinant 1993 m. miesto ir kaimo gyventojų partinių preferencijų dinamiką, būtina turėti omenyje, kad pirmose dviejose apklausose (03 ir 06) nebuvo atsakymo varianto „jokiai partijai nesimpatizuoju“, o vėlesnėse (09 ir 12) buvo ir būtent šis atsakymo variantas gyventojams buvo patrauklus, dėl kurio mažėjo vertinimui pateiktų partijų paminėjimų. Tiksliau įvertinant partinių preferencijų dinamiką, verta atmesti atsakymų variantus „jokiai partijai nesimpatizuoju“, „nežinau“ ir neatsakiusius. Tai atlikus gauname tokią simpatijų Lietuvos demokratinėi darbo partijai mieste eilutę:

49 proc. (03) – 47 proc. (06) – 45 proc. (09) – 38 proc. (12);

o kaime: 62 proc. (03) – 58 proc. (06) – 53 proc. (09) – 54 proc. (12).

Kaip matyti, ir mieste, ir kaime vyko Lietuvos demokratinės darbo partijos populiarumo mažėjimo procesas, nors ši partija išliko svarbiausia tuometinėje politinėje scenoje, ypač kaime.

Apibendrinant partines preferencijas mieste ir kaime, galima teigti, kad Nepriklausomybės pradžioje skirtumai partinėse preferencijose nebuvo dideli, tačiau vėliau (1992–1993 m.) kaime Lietuvos demokratinė darbo partija buvo remiama labiau nei mieste, o Sąjūdis / Tėvynės sąjunga – labiau mieste nei kaime.

Požiūris į nepriklausomybę

Pagrindinis 1989–1990 m. klausimas buvo Lietuvos Nepriklausomybė (ir iki, ir po jos paskelbimo). Pirmas klausimas apie Nepriklausomybę, kuomet galima palyginti miesto ir kaimo gyventojų požiūrius, buvo suformuluotas 1989 m. rugsėjo–spalio mėn. apklausoje. Apie Nepriklausomybę buvo klausama:

„Kokia Jūsų nuomonė?“ ir pateikiami įvairūs santykių su TSRS variantai. Šiuo metu gal jau ir pamirštas bei nevisiškai suprantamas variantas „galima būti ir TSRS sudėtyje, jei TSRS būtų nepriklausomų valstybių sąjunga“, kuri, beje, buvo dažniausiai renkama ir mieste, ir kaime.

Apklauskos parodė, kad kaimo žmonės yra už Lietuvos nepriklausomybę (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. „Kokia Jūsų nuomonė?“
(1989 m. rugsėjo 29 d. – spalio 5 d.; N = 1459; procentais)

Eil. Nr.	Atsakymų variantai	Miestas	Kaimas
1.	Aš už Lietuvą dabartinės TSRS sudėtyje	11	21
2.	Aš už Lietuvą ne TSRS sudėtyje	41	30
3.	Galima būti ir TSRS sudėtyje, jei TSRS būtų nepriklausomų valstybių sąjunga	46	46
4.	Kita	1	1
5.	Nežinojo / neatsakė	1	2

Kaimo žmonės kiek dažniau rėmė TSRS – 21 proc. (mieste – 11 proc.), kiek rečiau pasisakė už visišką nepriklausomybę – 30 proc. kaime ir 41 proc. mieste. Tačiau visgi matyti, kad senosios TSRS šalininkų buvo mažiau 1990 m., kovo, negu nepriklausomos Lietuvos.

Parama nepriklausomybei kaime buvo išreikšta ir iš karto po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. „Š. m. kovo 11 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba paskelbė Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Kaip Jūs jį vertinate?“
(1990 m. kovo 28 d. – balandžio 23 d., N = 1680; procentais)

Eil. Nr.	Atsakymų variantai	Miestas	Kaimas
1.	Pritariu!	63	49
2.	Pritariu, tačiau manau, kad jis paskelbtas per anksti	29	36
3.	Nepritariu	7	13
4.	Neturėjo nuomonės / neatsakė	1	2

Kaime žmonės kiek skeptiškiau žiūrėjo į nepriklausomybės atstatymą, tačiau ir čia dominavo nepriklausomybės šalininkai.

1990 m. spalio mėn. apklausoje vėlgi buvo domėtasi gyventojų nuomone apie Lietuvos ateitį santykiyje su TSRS (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. „Kaip Jūs įsivaizduojate Lietuvos ryšius su TSRS ateityje?“
(1990 m. spalio 18–23 d., N = 1383; procentais)

Eil. Nr.	Atsakymų variantai	Miestas	Kaimas
1.	Lietuva turi būti savarankiška, nejeinanti į TSRS	71	61
2.	Lietuva turi dalyvauti kuriant naują sąjunginę sutartį, kad jai būtų garantuotas didesnis savarankiškumas, išliekant TSRS - valstybių sąjungoje (konfederacijoje)	16	11
3.	TSRS turi išlikti kokia buvus, o Respublikų nepriklausomybės deklaracijas (Lietuvoje – kovo 11 akta) reikia panaikinti	3	7
4.	Neįsivaizduoju	8	18
5.	Neatsakė	3	3

Ir mieste, ir kaime didžioji dauguma žmonių buvo nuomonės, kad Lietuva turi būti „savaranikiška, neįeinanti į TSRS“. Galbūt, praėjus daugeliui metų, kažkas gali suabejoti dėl atsakymų nuoširdumo, galbūt buvo nepopuliaru atskleisti savo simpatijas TSRS? Čia galima kontrargumentuoti tuo, kad toje pačioje apklausoje tik mažuma rusų ir lenkų išreiškė savo simpatijas Lietuvos nepriklausomybei, o dauguma jų ir apklausoje pasisakė už įvairius buvimo TSRS variantus. Tai liudija, kad apklausoje buvo reiškiamos pačios įvairiausios nuomonės.

Apibendrinimas

Faktiniai materialinės padėties rodikliai apklausų duomenimis nagrinėjamu laikotarpiu buvo geresni mieste nei kaime, bet skirtumai buvo ne tokie jau dideli. Tačiau pagal maisto produktų prieinamumą kaimas turėjo akivaizdžių privalumų. Pagal socialinę saviidentifikaciją kaimo žmonės socialinėje hierarchijoje jautėsi žemiau nei miestiečiai. Iki 1991 m. balandžio mėn. kaime subjektyvus šeimos materialinės padėties vertinimas buvo daug geresnis. Galima teigti, kad į Nepriklausomybę Lietuvos kaimas atėjo su geresne, bent jau subjektyviai vertinant, materialine padėtimi. Vėlesnių ekonominių reformų metu šeimos materialinės padėties vertinimai blogėjo, atsiranda klausimų, kur vertinimai mieste yra geresni nei kaime.

Geriausias aptariamuoju laikotarpiu subjektyvus Lietuvos ekonomikos vertinimas kaime buvo 1991 m. rugsėjo mėn. apklausoje. Tai laikotarpis po pučo Maskvoje, kai prosovietinės jėgos pralaimėjo, Lietuvą pradėjo pripažinti pasaulio šalys ir įsivyravo optimizmo nuotaikos. Vėliau nuotaikos prastėjo ir savo dugną pasiekė 1992 m. lapkričio mėn. apklausoje.

Požiūriuose į ekonomikos reformas kaimo žmonės palyginus su miestiečiais buvo atsargesni, kritiškiau vertino vykstančius procesus, norėjo nuosaikesnio perėjimo į rinkos ekonomiką.

Partinių preferencijų aspektu Nepriklausomybės pradžioje skirtumai mieste ir kaime nebuvo dideli, tačiau vėliau (1992–1993 m.) kaime Lietuvos demokratinė darbo partija buvo remiama labiau nei mieste, o Sąjūdis / Tėvynės sąjunga – labiau mieste nei kaime.

Dauguma ir miesto, ir kaimo gyventojų pritarė 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos paskelbtam Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo.

Literatūra

- Ališauskienė R., Čiutas R. (1990). *Kaimas: iliuzijos ir realybė*. A. Matulionis, M. Taljūnaitė, I. Trinkūnienė (red.). Lietuva ir Sąjūdis (sociologinių tyrimų medžiaga). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, p. 57–58.
- Čiužas A., Ratkevičienė V. (2003). *Administracinių rajonų ir kaimo teritorinių bendrijų socialinės raidos tyrimai Lietuvoje*. A. Vosilyūtė (red.). Iš Lietuvos sociologijos istorijos. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Lietuvos sociologų draugija, p. 94–125.
- Gaidys V. (2012). *Ekonominių nestabilumų atspindys visuomenės sąmonėje*. Lietuvos socialinė raida, Nr. 1. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 54–75.
- Gaidys V., Tureikytė D. (2015). *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*. Viešosios nuomonės tyrimų centro tyrimai 1989–1993 metais. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 200 p.
- Granauskas R. *Gyvenimas po klevu*. Vilnius, 1988.
- Grigas R. (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laikai: Kritinė sociologinė XX a. pabaigos panorama*. Vilnius: Pedagoginis universitetas, Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institutas, p. 185.

- Kličius A. (2001). *Kaimo socialinės raidos dešimtmetis: padėtis ir tendencijos*. Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio dešimtmečiui. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas.
- Maniukaitė G. (1990). *Ar atgims Lietuvos kaimas?* A. Matulionis, M. Taljūnaitė, I. Trinkūnienė (red.). Lietuva ir Sąjūdis (sociologinių tyrimų medžiaga). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, p. 51–56.
- Matulionis A. (2001). *Sociologija*. Vilnius: Homo liber, p. 197.
- Norkus Z. (2014). *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Vilnius: Aukso žuvys, 2014, p. 704.
- Poviliūnas A. (2003). *Kaimo atskirties profiliai*. Vilnius: Kronta, p. 111.
- Taljūnaite M. (ed.) (1995). *Lithuanian Society in Social Transition*. Vilnius: Institute of Philosophy, Sociology and Law. p. 94.

DIFFERENCES OF PUBLIC OPINION IN URBAN AND RURAL AREAS IN 1989-1993

Vladas GAIDYS

Lithuanian Social Research Centre

Institute of Sociology, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

Danutė TUREIKYTĖ

Lithuanian Social Research Centre

Institute of Sociology, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

Summary: The results of Public Opinion Research Centre (Institute of Philosophy, Sociology and Law, Lithuanian Academy of Sciences) representative public opinion surveys conducted in 1989-1993 are analysed in the paper. Differences of rural and urban inhabitants' opinions concerning evaluation of own (family) material situation, Lithuania's economic situation, attitude towards Lithuania's independence, the economic reforms, political party preferences are examined.

Keywords: public opinion surveys, urban area, rural area, evaluation of economic situation of the country, evaluation of material situation of the family.

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA: TERITORINIS ASPEKTAS. Nr.5. – Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2016. – 108 psl. Sudarytojai: prof. dr. Donatas Burneika, prof. dr. Meilutė Taljūnaitė.

ISSN 2029-963X (spausdintinis)

ISSN 2424-497X (internete)

Lietuvos socialinė raida – tai Lietuvos socialinių tyrimų centro recenzuojamas mokslo leidinys, skirtas aktualiausių socialinių procesų Lietuvoje analizei ir vertinimui. Penktasis šio leidinio numeris tęsia 2004 m. Socialinių tyrimų institute pradėtą leidinių apie Lietuvos socialinę raidą Europos Sąjungoje ciklą. Leidinyje publikuojami originaliais mokslinių tyrimų rezultatais pagrįsti empiriniai ir teoriniai moksliniai straipsniai, nagrinėjantys įvairių reiškinių įtaką Lietuvos socialinei ir ekonominei raidai. Leidinys leidžiamas kartą per metus. Penktajame leidinio *Lietuvos socialinė raida* numeryje pateikti moksliniai straipsniai skirti Lietuvos visuomenės raidos teritoriniams ypatumams atskleisti. Leidinyje pateikti septyni straipsniai aptaria Lietuvoje vykstančių procesų erdvinės diferenciacijos reiškinius ir jos keliamas problemas.